

mefkûre yolculuğu

M. Fethullah Gülen

KIRIK 13 TESTİ

محمد
mefkûre
yolculuğu
M. Fethullah Gülen
KIRIK 13 TESTİ

MEFKÛRE YOLCULUĞU

KIRIK TESTİ – 13

M. Fethullah Gülen

DİJİTAL ISBN
978-975-315-667-7

Yayın Numarası
538

Nil Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No:1
Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.nil.com.tr

Takdim Yerine

Mefkûresi olmayanın ne kat edeceği bir yolu, ne kendisini harekete geçirecek bir enerjisi, ne de ulaşmak istediği bir hedefi vardır. O, iradesinin üstüne yatıp kendisini durgunluğa saldığı andan itibaren âdeta cansız varlıklar gibi kımıldayamayacak hâle gelmiş, heva ve hevesinin tasallutu altında boynu tasmalı, ayağı prangalı bir mahkûma dönüşüvermiştir. Bu ise kaçınılmaz olarak kokuşma, içten içe çürüme ve kadavralaşmayı netice verir. Esasında son birkaç asırdan beri yaşadığımız ferdî, ailevî, iktisadî ve idarî iç içe buhranların temelinde yüksek düşünce ve ulvî gayelerden mahrum böyle bir mefkûresizlik vardır.

O hâlde günümüz nesillerine yapılabilecek en büyük iyilik, insanı potansiyel insanlıktan hakiki insan olma seviyesine çıkaran böyle yüksek bir mefkûre düşüncesiyle onu yeniden buluşturmak olacaktır. Evet, böyle yüksek bir mefkûre, ideal nesilleri harekete geçiren bir marş, onların bitmeyen enerjilerini besleyen bir dinamo, aşk u heyecanları için de dupduru bir kaynak vazifesi görecektir. Düşünün ki, insanlığın karanlıklar içinde bocaladığı bir dönemde, çölün bağrından fışkırıp çıkan ve üç kıtada ümidin sesi-soluğu olup inleyen mefkûre muhacirlerinin en önemli güç kaynakları, imanları ve o imanla, her zaman gönüllerinde köpürüp duran ilhamları başkalarının sinelerine boşaltabilme idealleriydi. Asya steplerinden kalkıp Anadolu’ya yürüyen ve Allah’ın inayetiyle bir aşiretten koskoca bir cihan devleti çıkaran Osmanlı serencâmesinin arkasında da aynı dinamikler vardı; tabiî, Millî Mücadele’yi gerçekleştiren kahramanların dimağlarında da.

Bu itibarla denilebilir ki, bugün bizim şuna-buna değil, her şeyden evvel yaşama arzusunu dizginleyip yaşatma sevdasıyla yollara dökülmüş, engin vicdanlı karasevdalı mefkûre kahramanlarına ihtiyacımız var. Bu kahramanlar Allah’ın izni ve inayetiyle hiç durmadan soluk soluğa önce kendi milletleri, sonra da bütün bir insanlık için merhamet duygusuyla koşturup duracak ve ellerini Rabbilerine her kaldırışlarında öncelikle kendilerini değil, başkalarını dileyeceklerdir. Kimi zaman toprak gibi, başkalarının mutluluğu adına kendi ikbal ve geleceklerini ayaklar altına serecek, kimi zaman da başını taştan taşa vurup safileşen bir ırmak gibi sürekli ızdırap ve çileyle durulacak ve hep hasret ve hararetlerin üzerine bir hayat gibi akıp duracaktır. Evet, onlar yeri gelecek *“Beni şehit eyle, milletimi aziz eyle.”* deyip yüksek bir millî mefkûreyi seslendirecek; kimi zaman *“Milletimin imanını selâmette görürsem Cehennem’in alevleri içinde yanmaya razıyım.”* ifadeleriyle aşkın bir mefkûrenin peşinden koşacak; kimi zaman da hayatına kastedenlere karşı bile; *“Allah’ım, ümmetimi bağışla, onlar beni bilmiyorlar.”*[1] kelimeleriyle ifade edilen âlemşümul şefkatin izinde mesuliyet eksenli, merhamet derinlikli kuşatan bir mefkûreyi hayatlarına yansıtmaya çalışacaklardır.

İşte *Mefkûre Yolculuğu* adıyla elinizde tuttuğunuz bu eseri tetkik ettiğinizde, böyle yüksek bir mefkûrenin gönüllerde neşv ü nema bulması ve aynı zamanda kalblerde yeşeren o düşüncenin sürekli canlılığını koruyabilmesi adına Kur’ânî/Nebevî tebşir ve inzar üslubunun gölgesinde yapılan tavsiye, teşvik, tenvir, nasihat, irşad, tenbih, ikaz ve ihtarlara şahit olacaksınız.

Mesela **“Fütüvvet Ruhunun Temsilcileri”** adlı bölümde Muhterem Hocaefendi şunları ifade eder: *“Fütüvvetin en önemli faktörlerinden biri de adanmışlık ruhuna sahip olmadır. Yani insanın kendisini gaye-i hayaline adaması ve onun dışındaki bütün mülâhazaları aradan çıkarmasıdır. Adanmış bir ruh demelidir ki, “Benim aslî vazifem ne yapıp edip yeryüzünde Nâm-ı Celîl-i Sübhânî’yi ilâ etmektir. Mefkûresine adanmış bir insan bütün duyguları, düşünceleri, yaptığı*

hamle ve hareketleriyle bu gaye peşinde koşmalı ve kendisini bu istikamette istikrara mazhar kılması için Cenâb-ı Hakk'a dua dua yalvarmalıdır. Öyle ki, insan, evinin yolunu ve çocuklarının çehresini bile unutacak kadar yaşatma arzusuyla dopdolu olmalıdır."

"İmtihan Çeşitleri" adlı sohbette ise mefkûrenin büyüklüğü ölçüsünde insanın değişik imtihanlara müptela kılınacağına şu ifadelerle dikkat çeker Hocaefendi: *"'Mağnem' ölçüsünde 'mağrem'e maruz kalınması yani neticedeki mükâfat ve sevap nispetinde meşakkat ve zorluk çekilmesi önemli bir düstur olduğuna göre, insanın varacağı hedefin büyüklük ve kıymetine göre maruz kalınan imtihanın şiddeti de farklı olacaktır. Mesela şehit olup farklı bir hayat mertebesine uçma çok önemli bir mazhariyettir. Fakat böyle bir mazhariyetin elde edilmesi Allah yolunda savaşmaya, yaralanmaya ve O'nun yolunda canın feda edilmesine bağlıdır. Bu sebepledir ki, yüksek bir mefkûreye gönül veren ve bu yüksek mefkûrenin gereklerini yerine getirmeye çalışan bir insan, karşısına çıkan belâ ve musibet her ne olursa olsun, katlanmasını bilmeli, dişini sıkıp sabretmeli ve çok defa kendisine rağmen yaşayabilmelidir."*

Hakk'ın rızasını kazanmaya matuf bir *"mefkûre yolculuğu"* aslında sonsuzluk yolundaki bir ebediyet yolculuğudur. Bu itibarla da, uhrevî zevk televvünlü ve ümit vericidir. Ama aynı zamanda bu yolun, bir çok inişi, çıkışı; deresi, tepesi; insanın başını döndüren, bakışını bulandıran tuzakları vardır. Bu sebeple bu yolun yolcusu, nefsine hâkim, hakikate mahkûm, makama-mansıba karşı alâkasız ve şöhret, tama, tenperverlik, rahat tutkusu gibi şeyleri öldürücü birer zehir kabul etme esprisiyle gönlünün derinliklerinde sürekli bir mücadele içinde olmalıdır. **"Dünyevî İmkânlar ve Geleceği Plânlamada Ölçü"** adlı musahabesinde Hocaefendi bu hususa dikkat çekip hayatın mefkûre eksenli plânlanmasına dair şu önemli ölçüyü ifade eder: *"Mü'min hiçbir zaman el âlemden "barekâllah, maaşallah" almak için ya da sadece dünyevî hesaplarla iş yapmaz/yapmamalıdır. O her zaman, kendi ruh ve mânâ köklerinden süzülüp gelen semavî değerleri başkalarına duyurma istikametinde koşturur durur ve bu değerlerin yeryüzü muvazenesinde söz sahibi olması için sürekli gayret içinde bulunur. Bu uğurda, kimi zaman zorluklarla karşılaşır, sancı üstüne sancı çeker ve ızdırapla iki büklüm olur. Ama o bilir ki, belli bir gaye-i hayal ekseninde hareket eden insanın yaşadığı sıkıntı ve meşakkatler ona öyle sevap kazandırır ki, seyr u sülûk-i ruhanîyle bile o seviye elde edilemez."*

Hayatını yeme-içme-ıtrahta bulunma gayesine bağlamış kişilerin ne böyle yüce ve yüksek bir mefkûreyi ne de o yolun yolcularını anlayabilmesi mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki, fedakârlık nedir bilmez bencil ve bağnazlar menfaat ve çıkarlarına dokunabilecekleri vehmiyle bazen bu yolun yolcularına âdeta hayatı zindan eder, insafsızca saldırı ve karalamalarda bulunur, "harp hiledir" mülâhazasıyla entrikalar çevirir, komplodan komploya koşar, rakip ve düşman ilan ettiği kimseleri aldatmaya çalışır, yalan, gıybet, iftira gibi gayriinsanî her yola başvururlar. Bütün bunlar karşısında mefkûre yolcularına düşen ise **"Allah Bize Yeter"** deyip O'nun havl ve kuvvetine sığınmak; sığınıp her türlü tehdit ve baskıya rağmen, müfterinin iftirasına, kınayanın kınamasına aldırmadan, bildiği yolda hiç durmadan, hız kesmeden yürümeye devam etmektir. Zira mefkûre yolcuları, bütün bunları daha yolun başında kabul edip yola öyle çıkmışlardır. Dolayısıyla onlar yolun başında verdikleri şu söze yol boyu hep sadık kalırlar: *"Hep yürüyeceğiz, günümüzde bütün bütün durgunlaşmış ve hantal yığınlar hâline gelmiş şimdilerin insanından, dünyaya yepyeni şeyler vaad eden aydınlık nesilleri bulup çıkarmaya doğru.. şunu-bunu karalamadan, kimseye çamur atmadan; daha çok düşüncelerimizi aksiyona göre plânlayarak, aksiyonlarımızı da cankurtaran ekiplerin üslûbuyla sürdürerek.. kansız-irinsiz, kinsiz-nefretsiz yolcuların da bulunduğunu göstermek için, yollara da,*

yollardaki tersliklere de takılmadan hep yürüyeceğiz…”

Sözün özü; *“mefkûre yolculuğu”* sonsuzluğa uzanan yolda kıvrım kıvrım bir çile ve ızdırap yoludur ama aynı zamanda o, mutluluğunu başkalarının mutluluğunda görme gibi engin bir vicdan, derin bir iç huzur ve saadet mesleğidir. Elinizdeki eserin bu ebedî mutluluk yolunda zâd u zahireniz olmasını umarken bu nimetin şükrünü müzakereli okumalarla edaya muvaffak kılmasını da Cenâb-ı Hakk’tan dilerim.

Hamdi İşcan

1 Buhârî, *enbiyâ* 54; Müslim, *cihâd* 104-105.

Allah Bize Yeter

Soru: *Bütün peygamberler başlarına gelen musibetler karşısında Allah'ın havl ve kuvvetine sığınmış ve muvaffakiyetin yalnız Allah'tan olduğunu ifade buyurmuşlardır. Pek çok sıkıntıyla ve yer yer başarısızlıklarla karşılaşan hizmet yolcularının hayatında "hasbiyelerin" yeri ne olmalıdır?*

Cevap: Âciz, fakir ve muhtaç durumda bulunan bir insan, ancak Kadîr-i Mutlak ve Ganiyy-i ale'l-Itlak olan Allah'a sığınmak suretiyle her türlü sıkıntının üstesinden gelebilir. Bu açıdan insanın maruz kaldığı belâ ve musibetler karşısında حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ *"Allah bize yeter. O, ne güzel vekildir."*[2] diyerek Allah'a sığınması çok önemlidir. Haddizatında حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ diyen bir insan şuna inanmaktadır: İşimizi O'na havale ettik. Vekilimiz yalnız O'dur. Kendisine teveccüh ettiğimizde O, asla bizi kendimizle baş başa bırakmayacak ve bizi yalnızlığa terk etmeyecektir.

Sika Ufkunun Eşsiz Kahramanı

Cenâb-ı Hak, Tevbe Sûre-i Celîlesi'nde insanların kendisinden yüz çevirmeleri karşısında Resûl-i Ekrem Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) hitaben şöyle buyurmuştur:

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

"Eğer yüz çevirir, Seni dinlemezlerse ey Resûlüm de ki: Allah bana yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben yalnız O'na dayanıp O'na güvendim. Çünkü O, büyük Arş'ın, muazzam hükümranlığın sahibidir."[3] Hz. Pîr de bu âyeti izah ederken şöyle der: *"Eğer ehl-i dalâlet arka verip senin şeriat ve sünnetinden i'râz edip Kur'ân'ı dinlemeseler, merak etme. Ve de ki: Cenâb-ı Hak bana kâfidir. Ona tevekkül ediyorum. Sizin yerlerinize, ittiba edecekleri yetiştirir. Taht-ı saltanatı her şeyi muhittir; ne asiler hududundan kaçabilirler ve ne de istimdat edenler medetsiz kalırlar."*[4]

Konuyla alâkalı, Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) sabah akşam yapılmasını tavsiye buyurduğu bir dua da şu şekildedir:

يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ بِرَحْمَتِكَ أَسْتَغِيثُ أَصْلِحْ لِي شَأْنِي كُلَّهُ وَلَا تَكِلْنِي إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ

"Yâ Hayy u yâ Kayyûm! Rahmetin hürmetine Senden yardım diliyorum; her hâlimi ıslah et ve göz açıp kapayıncaya kadar olsun beni nefsimle baş başa bırakma!"[5] Bunu biraz daha açacak olursak şöyle de diyebiliriz: "Allah'ım! Ne olur, Senin yolunda bulunurken, meselenin ruhuna dokunacak, tadını tuzunu karıştıracak fisk u fücûr gibi şeyler işin içine hiçbir zaman girmesin! Göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa beni nefsin ve şeytanın vekâletine bırakma! Zira vekâleti onlar alırlarsa, beni hangi gayyaya sürükleyecekleri belli olmaz. Nefs-i emmâreye itimat edilmeyeceğinden, işe onun vaziyet ettiği bir yerde ben yenilmiş sayılırım. Vekilim Sen olursan, ancak o zaman doğru yolu bulur ve o yolda yürüyebilirim. Çünkü Senin havl ve kuvvetinin olduğu yerde, işin içine ne nefsin ne de şeytanın parmağı karışabilir."

Nur-u Tevhid İçinde Sırr-ı Ehadiyet

Kavminin kendisinden yüz çevirmesi karşısında Seyyidina Hz. İbrahim ve ona inananların da Allah'a dayandıklarını görüyoruz. Onlar öncelikle, إِنَّا بُرَاءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ *"Sizden ve Allah'ı bırakıp tapageldiğiniz şeylerden biz fersah fersah uzağız."*[6] diyerek, kâfirlere karşı dimdik bir duruş sergilemiş ve âdeta bütün tehditlere meydan okumuşlardır. Aynı zamanda onlar, bu ifadeleriyle, Allah'tan başka tapılan şeylerin bir kıymet-i harbiyelerinin olmadığını, kendilerine atfedilen değeri hak etmediklerini ve herhangi bir teveccühe de asla lâyık olmadıklarını ilan etmişlerdir. Daha sonra ise çaresiz bir insan hâliyle nur-u tevhid içinde sırr-ı ehadiyetin tecellisini seslendirmek suretiyle şöyle demişlerdir:

رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ۝رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"Ey Yüce Rabbimiz, biz yalnız Sana güvenip Sana dayandık. Bütün ruh-u canımızla Sana yöneldik ve sonunda Senin huzuruna varacağız. Ey ulu Rabbimiz, bizi kâfirlerin imtihanına (baskı, zulüm ve işkencelerine) maruz bırakma, affet bizi; şüphesiz Sen Azîz ve Hakîm'sin."[7]

Burada istidradi olarak bir hususa dikkatlerinizi çekmek istiyorum. Efendimiz'in (aleyhissalâtü vesselâm) o müstesna konumunu anlama adına diğer peygamberlerle mukayeseli bir şekilde O'nun ahval ve beyanlarını okuduğunuzda, Cenâb-ı Hakk'ın Efendimiz'e tevcih buyurduğu tebcilât ve takdiratın diğer peygamberlerin dilinde bir istek konumunda olduğunu görürsünüz. Mesela Hz. Musa'nın رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي *"Yâ Rabbi, genişlet göğsümü!"*[8] duasıyla Cenâb-ı Hak'tan isteme konumunda bulunduğu inşirah-ı sadr, أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ *"Biz, Senin sadrına inşirah vermedik mi?"*[9] âyetinden anlaşılacağı üzere Efendimiz'e (aleyhissalâtü vesselâm) minnet makamında verilmiştir. İşte yukarıdaki âyetlerde de Efendimiz'e yapılan iltifatta Allah'ın kendisine kâfi olduğu ifade edilirken, Seyyidina Hz. İbrahim ve beraberindekiler o makamda Allah'tan isteme konumunda bulunmaktadır.

Başka bir âyet-i kerimede ise sahabe-i kiram efendilerimizin düşman karşısında Allah'a dayanıp güvenmeleri şu ifadelerle anlatılmıştır:

اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

"İnsanlar onlara: 'Düşmanınız olan kimseler size karşı bir ordu topladılar, onlardan korkun!' dediler. Bu onların imanını artırdı da: 'Allah bize yeter. O, ne güzel vekildir!' dediler."[10]

Evet, görüldüğü üzere, sahabe efendilerimiz, normal şartlarda bir insanın ürkeceği, korkacağı, telaşa kapılarak ne yapacağını şaşıracağı bir yerde bile حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ demiş; demiş ve düşmanla karşılaşmayı metafizik gerilim içinde beklemeye durmuşlardır.

Hasbiye Risalesi

Hz. Pîr de, ehl-i dünyanın kendisini her şeyden tecrit ettikleri bir vakit iç içe beş çeşit gurbete düştüğünü, ümit meşalesinin sönmeye yüz tuttuğu bir hâlde başını önüne eğmişken حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ âyetinin birden imdadına yetişerek, "Beni oku!" dediğini, müteakiben bu âyeti günde beş yüz defa okumaya başladığını ve neticede iç dünyasında çok farklı inkişaflar yaşadığını ifade etmiştir. Öyle ki, o, bu âyetten aldığı dersle elde ettiği kuvve-i mâneviyeyi, *"Değil şimdiki düşmanlarıma,*

belki dünyaya meydan okuyabilir bir iktidar-ı imanî hissettim."[11] ifadeleriyle dile getirmiştir. Zaten kalbi böyle bir inşiraha kavuşan bir insana, ne gam ne keder tesir eder, ne zindanlar ne de tazyikler onu yolundan alıkoyar. Artık onun için zindanlar bir Medrese-i Yusufiye hâlini alır ve o da vazifesini orada yapmaya başlar. Hatta zindandan çıkması bahis mevzuu olduğunda, o, yaptığı bereketli işi yarıda bırakmama ve orada bulunan insanlara faydalı olma adına zindanda kalmayı bile tercih edebilir.

İşte asıl inşirah, asıl enginlik ve genişlik de budur. Yoksa kalb ve ruh dünyasında bir darlığa maruz kalan kişi, öyle stresler, öyle hafakanlar yaşar ve öyle anguazdan anguaza sürüklenir ki, bütün dünya kendisinin olsa yine de derdine çare bulamaz. Evet, iç dünyası itibarıyla inkişafa eremeyen bir insan, her gün fabrikalarından bin tane yat, bin tane ferrari çıkarsa, dünyevî her türlü imkâna kavuşsa, yine de, yaşadığı sıkıntı ve kalb darlığından kurtulamaz. Asıl rahatlık ve mutluluk ise Allah'ın insan kalbine verdiği inşirahtır. Böyle bir inşiraha eren insanın başına dağlar cesametinde belâlar gelse, o, bunları kalbinde eriterek maytaplar hâline getirir ve etrafındaki insanlara da maytap zevki yaşatır.

Aslında yaşadığımız sıkıntıların sarsıntı emareleri hayal ufkumuza çarptığı, tasavvur ve taakkullerimizi hırpaladığı esnada, Hz. Pîr'in kalbine ilka buyurulan tecellîler bizim kalbimize de gelebilir. Bilhassa iman-ı kâmil ve ihlâs-ı etemm peşinde koşan ve her zaman Allah'la sağlam bir irtibat gayreti içinde bulunan bir insan, daha çok bu türlü tecellîlere mazhar olabilir. Fakat çoğumuz içimizin sesini dinlemediğimiz veya aklımıza gelen bu tür mevâridi her insanın aklına gelen sıradan şeyler gibi algılayarak önemsemediğimizden dolayı bu türlü tecelliyatı görmezden gelebiliyoruz. Büyük zatlar ise kendilerine gelen değişik tecellî dalga boyundaki mevâridin başıboş ve sıradan olmadığını görmüş, "Bunların mutlaka bir mânâsı ve bir hikmeti vardır." diyerek onları önemli birer ihtar ve ikaz kabul etmişlerdir. İşte Hazreti Pîr de kalbine ilka buyurulan o cevheri çok kıymetli bularak hemen o mevzua yoğunlaşmış ve günde beş yüz defa hasbiye çekmeye başlamıştır.

Hz. Pîr, günde beş yüz defa bu âyeti okuduysa, demek ki o meseleyi derinden derine duyma adına tekrarın kendine göre bir kerameti vardır. O hâlde, biz de, düşmanların şerrinden muhafaza adına Allah'ın havl ve kuvvetine iltica ederek, himmetimizi âli tutup günde beş yüz, belki bin defa حَسْبِيَ اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ demeliyiz. Bu hedefi gerçekleştirme adına şöyle bir usûl de takip edebiliriz: Nasıl ki, Tefriciye Duası'nı, Âyete'l-Kürsî'yi, Nasr, Fetih ve İnşirah Sûresi gibi sûreleri iştirak-ı a'mal-i uhreviye esprisini tahakkuk ettirme adına, aramızda bölüştürerek okuyoruz; aynı şekilde hasbiye duasını da aramızda paylaşarak okuyabiliriz. Mesela on arkadaş aramızda bölüşerek yüzer hasbiye okuduğumuzda, her birimizin amel defterine bin "hasbiyallah" akacaktır.

Muvaffakiyetler Karşısında da "Hasbiyallah"

Öte yandan sadece başa gelen belâ ve musibetler karşısında değil, inanan bir gönül başarı ve muvaffakiyet durumlarında da Allah'a sığınır/sığınması gerekir. Bu açıdan hasbiye meselesinin kemmiyet ve keyfiyet derinliği şahıstan şahısa değişebilir. Bazıları sadece musibetler veya halledilmesi müşkil problemler karşısında حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ der, Cenâb-ı Hakk'a teveccüh eder ve neticede, Allah'ın izni ve inayetiyle, problemlerinin ekstra lütuf ve inayetlerle halledildiğine şahit olur. Bu, darda kalmış ve başı sıkışmış olan insanların teveccühüdür. Bazıları ise hasbiyeleri sürekli vird-i zeban eder ve sabah-akşam dualarında Allah'ın havl ve kuvvetine sığınırlar. Özellikle ufukları inkişaf etmiş, ruh ve sır ufkuna yükselebilmiş insanlar şahsî hayatlarına

ait en küçük meselelerde bile Cenâb-ı Hakk'ın tasarrufunu duyar gibi olurlar. Evet, onlar bir iğneye ip takma veya bir lokmayı ağza götürme gibi zâhirde iradenin halledebileceği düşünülen en basit meselelerde bile حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ufkunu yaşarlar. Hatta bazen onlar birer cebr-i mutevassıt insanı gibi hareket ederek yaptıklarını istitaat mea'l-fiil mülâhazasına bağlar, yapıp ettiklerinin bir temayülden veya temayüldeki tasarruftan ibaret olduğunu düşünür ve her zaman "Yaratan O!" derler. İşte bu, hâlis tevhid ifadesidir. Esasen biz de, sünnet-i seniyyeye ittiba edip, sabah dualarında yedi defa حَسْبِيَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ dediğimizde gündüz karşımıza çıkacak problemleri halledecek vekiller vekilinin O olduğunu ilan etmiş; geceye girerken de bir kere daha aynı ifadeleri tekrar etmek suretiyle gecemizi de Rahmeti Sonsuz'a emanet etmiş oluruz.

Rabbim, hayatımızın her ânını, sünnet-i seniyyenin nurdan atkılarıyla örgülememizi nasip eylesin!

2 Âl-i İmrân sûresi, 3/173.

3 Tevbe sûresi, 9/129.

4 Bediüzzaman, *Lem'alar* s. 66 (On Birinci Lem'a, Dördüncü Nükte).

5 en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* 6/147; el-Bezzâr, *el-Müsned* 13/49.

6 Mümtahine sûresi, 60/4.

7 Mümtahine sûresi, 60/4-5.

8 Tâhâ sûresi, 20/25.

9 İnşirâh sûresi, 94/1.

10 Âl-i İmrân sûresi, 3/173.

11 Bkz.: Bediüzzaman, *Lem'alar* s. 311 (Yirmi Altıncı Lem'a, On Dördüncü Rica); *Şuâlar* s. 55 (Dördüncü Şuâ).

Ruhumuzu Dinleme Zamanı:
Üç Aylar

Soru: *Kutlu zaman dilimi üç ayların heyecanını içimizde duyabilme ve onların ruhanî ve mânevî atmosferlerinden âzamî derecede istifade edebilme adına neler tavsiye edersiniz?*

Cevap: Öncelikle ifade etmek gerekir ki üç aylar, insanın, Allah'a en yakın olabileceği, O'nun engin rahmetine liyakat kesbedebileceği; günahlarından sıyrılıp kalb ve ruh ufkunda seyahat edebileceği en önemli kutlu zaman dilimleridir. Zaten nefsin tezkiyesi, ruhun terbiyesi ve kalbin tasfiyesi açısından insanın her sene mutlaka böyle semavî bir rehabilite sürecine ihtiyacı vardır. Bu mübarek zaman dilimleri ise böyle bir rehabiliteyi gerçekleştirme adına çok önemli bir vesiledir.

Şüphesiz insanın bu mübarek zaman dilimlerinde bedenî ve nefsanî ağırlıklardan sıyrılıp belli bir ufka yükselebilmesi, belli bir seviyeyi yakalayabilmesi en başta ciddi bir tefekkür ve tezekkür ameliyesini gerektirir. Ancak bunu yaparken o, kalb ve ruhunu da sürekli mâneviyata açık tutmalıdır. Yani o, bir taraftan, bu aylarda, iman ve Kur'ân'a dair meseleleri, akıl ve zihin melekeleriyle, müzakere yoluyla anlamaya çalışırken, diğer yandan da, üzerine sağanak sağanak yağan mâneviyat ve ışık yağmurunu yudum yudum içine çekmeye çalışmalıdır.

Teveccühe Teveccühle Mukabele Edilir

Şimdiye kadar pek çok insan, kendi zaviye ve kendi ufku itibarıyla bu zaman dilimleriyle alâkalı nice güzel söz söylemiş, nice güzel beyanda bulunmuş, gündüz ve gecesiyle bu ayların mü'min hayatına kazandıracağı nice güzelliklere dikkat çekmiştir. Hazine kıymetindeki bu eserlerin karşılıklı okuma yoluyla kelime kelime üzerinde durulup tahlil edilmesi, müzakere metoduyla sindirilip içselleştirilmesi, bu ayların insana kazandıracağı varidat ve füyuzatı anlama ve duyma adına çok önemlidir. Evet, üç aylarla alâkalı yazılanlardan tam istifade edebilmek için sığ ve sathî bir okuyuş tarzından uzaklaşıp, meselenin derinliklerine açılmasını bilmek gerekir. Aksi hâlde, bu duygu ve düşünce geliştirilmediği sürece insanın üç aylarla alâkalı okuyup dinlediklerinden hakkıyla istifade edebilmesi mümkün olmayacaktır.

Ayrıca, bu kutlu zaman dilimlerinin kendine mahsus güzelliklerini ve insan gönlüne akseden zevk ve lezzetlerini kâmil mânâda duyup tadabilmek için daha baştan bu zaman dilimlerinin "ganimet ayları" olduğunun bilinip takdir edilmesi, arkasından da saniyesi zayi edilmeksizin gece ve gündüzüyle bu ayların ciddi şekilde değerlendirilmesi gerekir. Mesela, azim ve kararlılıkla geceleri kalkıp Cenâb-ı Hakk'a teveccüh etmeyen ve gece varidatını yudumlamayan bir insanın bu aylarla ilgili dile getirilen güzellikleri derinliğiyle hissetmesi, tatması ve zevk etmesi mümkün değildir. Evet, insan ciddi bir metafizik gerilim içinde bu aylara girmez, ciddi bir kulluk şuuruyla kendisini ibadete vermez ve kendisini işin içine salmazsa, bu ayların ifade ettiği mânâlar bardaktan boşalırcasına yağıp dursa da o, bunları duyup hissedemez. Hatta o, başkalarının bu zaman dilimleriyle ilgili ifadelerini kendi idrak ve istidadının mihengine vurur ve onları bir lüks ve fantezi olarak değerlendirebilir.

Evet, bu mübarek günlerin tepemizden aşağıya sağanak sağanak boşalttığı varidatı duyabilmek, öncelikle ona inanıp teveccüh etmeye bağlıdır. Zira teveccühe teveccühle mukabele edilir. Siz bu ayların ruh ve mânâsına teveccüh etmezseniz, onlar da size kapılarını açmaz. Hatta bu aylarla ilgili

söylenen çok canlı ve parlak sözler bile sizin nazarınızda cansız bir ceset gibi sönük kalır. Öyle ki bu mevzuda ne İbn Recep el-Hanbelî'nin bam teline dokunan ifadeleri ne de İmam Gazzâlî Hazretleri'nin yüreklere aşk u heyecan salan sözleri sizin gönlünüzde bir aks-i seda bulur. "Acaba bu adamlar ne söylüyor ki!" der, geçer gidersiniz. Çünkü bir sözün tesiri adına, söylenilen sözün kıymeti kadar, muhatapların bakış açısı, niyeti, idrak ve sinelerinin bu meseleye açık oluşu da önem arz eder.

Bu itibarla insan meseleyi öyle sahiplenmeli ki, âdeta Recepleşmeli, Şabanlaşmalı ve Ramazanlaşmalıdır. Evet, insan, onlarla öyle bütünleşmeli ki, bu kutlu ayların insan ruhuna neler söylediğini duyup hissedebilsin. Yoksa siz, siz olarak kaldığınız, sathîlikten kurtulamadığınız ve bu ayların hakikatini araştırmadığınız sürece bu aylarla ilgili söylenilen çok güzel sözler bile bir kulağınızdan girer, öbür kulağınızdan çıkar. Bu açıdan, laubaliliğe açık duran, böyle bir ganimet mevsiminde kendini yenileme gibi bir gayret içinde olmayan, hâl ve hareketlerinde ciddiyeti yakalayamayan insanların bu aylardan istifadeleri çok zordur.

Kutlu Zaman Dilimine Uygun Programlar

Öte taraftan meselenin içtimaî ruha, toplumdaki genel kabule bakan yönü de vardır. Vâkıa bu mübarek ayların ifade ettiği gerçek derinlik ve enginliğin duyulup hissedilmesi kalb ve ruh ufku itibarıyla derin insanlara mahsus bir mazhariyettir. Fakat şu anda umumi mânâda toplumumuzun da belli ölçüde bu ayların kıymet ve bereketini takdir ettiği, camilere yöneldiği ve Cenâb-ı Hakk'a teveccüh ettiği de bir gerçektir. İşte bu durum önemli bir vesile olarak değerlendirilip bu kutlu zamanda farklı program ve aktivitelerle insanların ruhuna belli mesajlar duyurulabilir. Aynı şekilde üç ayların içinde yer alan Regâib, Miraç, Beraat ve Kadir gecelerinde de dinin ruhuna sadık kalınarak çağımızın insanına hitap edecek daha hususi programlar tertip edilebilir. Böylece bu kutlu geceleri, insanları Allah'a yaklaştırma ve dinin hakikatini gönüllere duyurma adına değerlendirmiş oluruz. Camiye gelen insanların gönüllerine bu istikamette bazı hakikatler duyurulabileceği gibi, farklı meclislerde bir araya gelişler de müzakere ve sohbetlerle değerlendirilebilir. Böylece bu ayların kendileri için bir şey ifade ettiğine inanan insanların bu teveccüh ve beklentileri de doğru değerlendirilmiş olur.

Yalnız müsaadenizle burada bu tür programlarla alâkalı önemli gördüğüm bir hususa dikkatlerinizi çekmek istiyorum: Bizim, farklı vesileleri değerlendirerek yapacağımız bütün faaliyetlerdeki gayemiz, insanları düşünce ve his dünyaları itibarıyla bir adım daha Allah'a yaklaştırmak olmalıdır. Şayet meşgul olduğumuz program ve aktiviteler bizi bizliğimize götürmüyor ve kendimizi bulma istikametinde bize rehberlik etmiyorsa boş şeylerle uğraşıyoruz demektir. Evet, düzenlediğimiz programlarda Rabbimize ait bir kısım hakikatleri seslendiremiyor, insanları bir adım daha Efendiler Efendisi'ne yaklaştıramıyorsak; hatta sırf insanların heva ve heveslerine hitap eden programlar düzenliyor ve neticede onlara sadece "Hoş dakikalar geçirdik." dedirtiyorsak, zaman israfına, belki de günaha giriyoruz demektir. Zira Allah'a (celle celâluhu) götürmeyen ve Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) ulaştırmayan her yol bir aldanmışlıktır. Hem zaten insanları eğlendirme, şölen ve karnavallar düzenleme hak ve hakikate tercüman olmayı isteyen inanan gönüllerin işi ve vazifesi değildir.

Ayrıca bilinmesi gerekir ki, günümüzde insanların genel durumları itibarıyla eğlenceye açık bir hayat tarzları vardır. Dolayısıyla onların bu mevzuda gösterecekleri alâka sizi aldatabilir. Öyle ki onların memnuniyetine bakarak iyi bir iş yaptığınızı zannedebilirsiniz. Oysaki önemli olan onların alâkasından ziyade, yapılan işin Kur'ân ve Sünnet'in kıstaslarına göre doğru olup olmadığıdır. Bu

itibarla ortaya konulan faaliyete alâka gösterilmese ve katılım az olsa bile, siz her zaman doğrunun peşinde koşmalısınız. Diğer bir ifadeyle mühim olan, insanların takdir ve alkışı değil, yapmış olduğunuz programın kalbî ve ruhî hayatımız adına bir mânâ ifade etmesidir.

Bu itibarladır ki, göklerin nura gark olduğu, zeminin semavî sofralarla bezendiği böyle bereketli bir zaman diliminde, biz, insanları kalbî ve ruhî hayatları itibarıyla hep derinleşmeye yönlendirmeli ve yapacağımız her işi mutlaka yüksek hedeflere, engin mülâhazalara bağlamalıyız. Öyle ki muhatap olduğumuz insanların gönüllerine her seferinde yeni bir mânâ, yeni bir ruh aşılamalı ve onları, mâneviyat adına doymazlığa doğru yelken açtırmalıyız. Bunu gerçekleştirmek için ister eskiden beri bilinen ilâhîler, naatlar, münacatlar okunsun; isterse de yeni beste ve güftelerle bu mânâlar ifade edilsin ama her ne olursa olsun biz mutlaka her faaliyetimizle insanlarda ebed arzusunu tetiklemeli, gönüllerde sonsuz saadeti kazanma iştiyakını ve kaybetme endişesini harekete geçirmeli ve netice itibarıyla muhatap olduğumuz insanları dinin ruhuna uyarmaya çalışmalıyız.

Hâsılı, camiler, cemaatler, Cumalar, Recepler, Şabanlar, Ramazanlar, Regâibler, Miraçlar, Beraatlar ve Kadirler mutlaka insanları Cenâb-ı Hakk'a yönlendirmeye vesile yapılmalı ve her ânı sonsuzluğu peylemeye açık bu kutlu zaman dilimlerinde tertip edilen bütün aktiviteler, yüce ve yüksek gayeleri gerçekleştirmeye matuf olmalıdır.

İlâhî İnayete Sunulan En Beliğ Davetiye

Soru: *İhlâsın esaslarından biri olarak zikredilen **"Kardeşlerinizin meziyetlerini şahıslarınızda ve faziletlerini kendinizde tasavvur edip onların şerefleriyle şâkirâne iftihar etmek"** düsturunu nasıl anlamalıyız? İnsan tabiatında bulunan kıskançlık ve çekememezlik duygusu nazar-ı itibara alındığında, kardeşlerin şerefiyle şâkirâne iftihar etme ufkuna ulaşma adına neler tavsiye edersiniz?*

Cevap: Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde ibadetin yalnız Allah için yapılması gerektiği ifade buyurulurken mesele ihlâs mefhumuyla irtibatlı olarak sunulmuştur. Mesela Zümer Sûresi'nin hemen başında, فَاعْبُدِ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ *"O hâlde sen de ibadeti yalnız O'na tahsis ederek Allah'a kullukta bulun!"*[12] denilerek ihlâs şuuru içinde kulluğun eda edilmesi emredilmiş; bir sonraki sayfada قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ *"Bana, din ve ibadetimi yalnız Allah'a (celle celâluhu) tahsis ederek gönülden O'na kullukta bulunmam emredildi."*[13] ifadesiyle nazarlar tekrar ihlâsa çekilmiş; bir-iki âyet sonra ise قُلِ اللّٰهَ أَعْبُدُ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي *"De ki, ben ibadetimi yalnız O'na has kılarak sadece Allah'a kulluk ederim."*[14] beyanıyla bir kez daha ihlâsın önemine vurguda bulunulmuştur.

Tevfik-i İlâhînin En Önemli Vesilesi

Hz. Pîr de ihlâsla ilgili iki farklı risale yazarak, mevzuyla alâkalı hususları hulâsa etmiştir. Onun ihlâsı kazanmak için hedef olarak gösterdiği ilk düstur, yapılan amellerde rıza-i ilâhînin gözetilmesidir.[15] Yani kişinin emredilen hususları yerine getirirken ne dünyevî ne de uhrevî herhangi bir beklenti içine girmemesi, sadece Cenâb-ı Hakk'ın rızasını esas maksat yapmasıdır. Talep edilmediği hâlde sa'ye terettüp eden bir kısım semere ve mükâfatların gelişi ise şâkirâne karşılanmalı, hamd ile onlara mukabelede bulunulmalı ve tahdis-i nimet mülâhazasıyla meseleye yaklaşılmalıdır.

Ne var ki, enaniyetin çok ileri gittiği günümüzde, başımızdan aşağı sağanak sağanak boşalan nimetler karşısında istidraç olabileceği endişesi de asla hatırdan çıkarılmamalıdır. Kazanma kuşağında kayıplara düşmemek için, mazhar olunan nimetler karşısında;

"Değildir bu bana lâyık bu bende,
Bana bu lütf ile ihsan nedendir?"

demeli ve hep istidraç endişesiyle oturup kalkmalıyız. Zira liyakatimizin çok fevkinde, ilâhî sevk ve inayet eseri olduğu aşikâr olan lütuflara mazharız. Bakıyorsunuz, meselelere aklı eren, dünyayı doğru okuyan öyle büyük insanlar var ki, onlar, bizim gibi küçük insanların vesilesiyle Cenâb-ı Hakk'ın lütfettiği böyle bir hizmete muvaffak olamamışlardır. Bu sebeple, başarılar karşısında ellerimizi açıp "Ya Rabbi! Eğer nâil olduğumuz bu nimetler bizi küstahlaşma ve şımarıklaşma gibi bir sonuca sürükleyecekse bundan Senin dergâh-ı ulûhiyetine sığınıyoruz! Ne olur bizi azdırma Allah'ım!" diyerek O'na iltica etmemiz gerekir.

Dini hayatımızda bu denli ehemmiyet arz eden ihlâsın kazanılması ise esasında imanın gücüyle

mebsuten mütenasip yani doğru orantılıdır. Bu itibarla eğer siz tekvinî ve teşriî emirleri okur, taklidî imandan tahkikî imana giden yolları açar ve aynı zamanda kavlî, fiilî ve hâlî olarak sürekli Cenâb-ı Hakk'a müteveccih bulunursanız, Allah da (celle celâluhu) bir fasılda kalbinizde iman meş'alesini yaktığı gibi, bir gün ihlâs meş'alesini de yakar. Böylece siz Allah'ın izni ve inayetiyle, inandığınız mevzuları her zaman ihlâslı bir şekilde yaşamaya muvaffak olursunuz. Esasen insanın kendini ifade etme duygularını baskı altına alması, kusurlarını görmesi, "ben" dediği yerde hemen "estağfirullah" çekip hislerini tâdil etmesi ve belki de eline bir balyoz alıp egosunun başına indirmesi, imanda yakînin artması yanında ihlâs düşüncesine kilitlenmeye bağlıdır. İşte bu iki dinamiğe sahip olan biri aynı zamanda, kardeşleriyle beraber hareket etmeye de muvaffak olur. Çünkü o bilir ki, Cenâb-ı Hakk'ın inayeti olmaksızın tek başına zerre miskal bir hayır yapabilmesi mümkün değildir. O'nun inayetinin, muvaffak kılmasının en önemli vesilesi ise vifak ve ittifaktır.

Bundan dolayıdır ki, Hz. Pîr, farklı açılardan şahs-ı mânevînin önemi üzerinde durmuştur. O, tahkikî imanı yakalama ve imanla kabre girme adına şahs-ı mânevîyi önemli gördüğü gibi,[16] hey'et içinde bulunan bir ferdin yaptığı amellerin, diğer bütün fertlerin de defter-i hasenatlarına yazılacağını ifade etmiştir.[17] Böylece bir insanın yaptığı bir amel, iştirak-ı â'mâl-i uhreviye sırrıyla bin olacaktır. Mesela siz bir beldede irşad adına bir adım atmış olabilirsiniz. Fakat kardeşlik ruhu içinde o beldede aynı adımı atan on insan daha varsa, onlardan her biri bin adım atmış gibi sevap kazanabilir. İnsan hasenat defterine yazılan bu sevaplardan habersiz olduğundan onlara bel bağlamayı da pek düşünmez. Dolayısıyla kendi malıymış gibi onlara sahip çıkarak yaptığı güzellikleri heba etmez. Bütün bunları görüp bilen Alîm u Habîr ise, "Siz müşterek hareket ettiniz ve uygun adım yürüdünüz. Birbirinizin ayağına çelme takmadınız. Ben de sizi dünyadaki ukba buudlu hizmetlerde muvaffak kıldığım gibi, burada da, müşterek hareket etmenizin karşılığı olarak, her birinizin defterine, hey'etteki fertlerin yaptığı sevabın aynısını kaydettim." buyurur ve böylece onların yaptığı küçük ameller bile kocaman bir yekûna ulaşır.

Sürpriz Mükâfatlar

Ayrıca bazı zaman ve hâllerde, Allah (celle celâluhu) içinde bulunulan şartlar sebebiyle bazı az amellere kat be kat fazla değer verir. Mesela bir askerin hudut boyunda bir saat nöbet beklemesi, bir sene ibadet hükmüne geçer. Allah yolunda şehit düşen bir kişi, rampaya binmiş gibi amudî olarak âlâ-i illiyyîn-i kemalâta yükselir. Aynı şekilde iyi değerlendirilen bir Kadir Gecesi, seksen küsur senelik bir ibadete denk gelir. Bütün bu örneklerde görüldüğü gibi Allah (celle celâluhu) bazı şartlarda ortaya konan güzel amelleri, umulmadık ölçüde nemalandırıyor, çoğaltıyor ve âdeta bire bin veren bir başak hâline getiriyor. İşte aynen bunlar gibi, ihlâsın farklı bir buudu olan şahs-ı mânevî içinde hareket etmenin hatta bunun ötesinde o şahs-ı mânevî içinde bulunan kardeşlerinin yaptığı işlerden dolayı tıpkı kendi yapmış gibi şâkirâne iftihar etmenin Allah katında apayrı bir değeri vardır.

Hz. Pîr, talebeleri arasında böyle bir uhuvvet ve ihlâsın bulunup bulunmadığını test etme adına bir gün, bir talebesinin yanında, bir başka talebesinin yazısının onunkinden daha iyi olduğunu söyler. Bunun karşılığında muhatap bu duruma sevinip mutlu olur, kardeşinin kendisinden daha iyi olmasıyla iftihar eder. Hz. Pîr de, *"Onun kalbine dikkat ettim, gösteriş değil, samimi olduğunu hissettim. Cenâb-ı Allah'a şükrettim ki, kardeşlerim içinde bu âli hissi taşıyanlar var. İnşaallah bu his büyük hizmet görecek."* diyerek, talebelerinde arzu ettiği uhuvvet ve ihlâs hissini gördüğü için Allah'a şükreder.[18]

Zaten önemli olan, bir yazının yazılması, bir kitabın teksir edilmesi veya teksir edilen bir kitabın dağıtılması ise bunu falan şahsın veya filân şahsın yapmış olmasının bir önemi yoktur. Hatta insan, yapılması gereken bir işi kendisinin değil de bir başkasının yapmış olmasından mutluluk duymalı, kalb ibresini koruma adına bunu tercih etmelidir. Zira bir işi başarmanın kendine göre riskli bir kısım yönleri vardır. Mesela insan böyle bir başarıyı kendi aklına, kendi ilmine, kendi becerisine verebilir veya başlangıç itibarıyla öyle düşünmese de çevresindeki insanların takdir ve taltifleri sonucunda böyle bir duyguya kapılabilir. Dolayısıyla hem bu türlü risklerden korunma hem de o işin ortada kalmaması, neticeye ulaştırılması adına, şahsa düşen, kardeşinin o işi yapmış olmasından mutluluk duymak, onun meziyetiyle şâkirâne iftihar etmek ve şükrünün sevabını almaktır.

Hem böyle davranan bir insan bilmelidir ki, kardeşinin ortaya koyduğu amele terettüp eden semerenin bir misli de onun hasenat defterine kaydedilecek ve böylece hey'et içinde yapılan ameller katlanmış olarak karşısına çıkacaktır. Ayrıca bir insanın enaniyetini baskı altına alıp hazm-ı nefs ederek kardeşini alkışlayabilmesi ona çok farklı bir bedel ve mükâfat olarak geri dönecektir. Diğer taraftan bir insanın kardeşini alkışlaması ve onu takdir etmesi, kardeşinin kabiliyetlerinin inkişaf etmesini sağlayacak, onun daha önemli işlerde daha yüksek bir performans ortaya koymasını temin edecek, dolayısıyla bütün bunlara vesile olan kişi de, yapılan bu işlerden sevap adına hissesini alacaktır.

Müzakere Yoluyla İhlâs-ı Etemme Açılan Kapılar

Daha önce de ifade edildiği üzere, ihlâs, samimiyet ve vefa, imanla mebsuten mütenasiptir. İnsan ne kadar derince inanırsa o ölçüde ihlâsa muvaffak olur. O hâlde insan, iman meselesini hiçbir zaman olduğu yerde bırakmamalı, "hel min mezîd" anlayışıyla sürekli tekvinî ve teşriî emirleri araştırmalı, karıştırmalı, sorgulamalı ve böylece iman ve mârifet adına hep mesafe kat etme peşinde olmalıdır. Evet, bu mevzuda kesintisiz bir sa'y u gayret içinde olmalı, yakînin mertebelerinde dolaşmalı ve hep bir mertebeden başka bir mertebeye sıçramalıdır.

Öte yandan ihlâsla ilgili düsturları hayatımıza hayat kılmak için sürekli birbirimize destek olmalıyız. Bir araya geldiğimizde mutlaka bu tür meselelerin müzakeresini yapmalıyız. Fakat bu, falana filâna gidip "Sen biraz ihlâslı ol!" deme gibi bir basitlik ve çiğlik şeklinde olmamalıdır. Misal olması açısından bir hatıramı nakledeyim: Talebelik dönemimde sadece bir pantolonum vardı ve onu döşeğimin altına koyarak ütülü giymeye çalışıyordum. Fakir bir ailenin çocuğu olmam itibarıyla siz bunu bir zaaf ve kompleks olarak da değerlendirebilirsiniz. Bir gün, sevdiğim güzel bir arkadaş, fakire gelip pantolonun ütülü olmasını kastederek, "Yahu sen biraz takvalı olsan daha iyi olmaz mı?" demişti. Ağzı şeker şerbet yesin o arkadaşımın, ama ben hâlâ pantolonun ütüsüyle takva arasındaki münasebeti kavrayabilmiş değilim.

Evet, samimi de olsak bizim "dan" diye insanların kafalarına vuruyor gibi muhataplarımıza bir şeyler anlatmaya çalışmamız doğru değildir. Hele bir de, kendimizi pir u pak görerek nefsimizi bir kenara koyup başkalarına dikte ediyor gibi bir üslûp, hava ve edayla konuşmak apaçık haddi aşmışlık demektir. Takip edilmesi gereken yol ve yöntem ise, meseleleri evirip çevirip, kimsenin demine damarına dokundurmadan, hissiyatını rencide etmeden, en yumuşak ve en uygun üslûbu bularak müzakere ve mütalâa etmektir.

Hz. Pîr ehemmiyetine binaen, en azından on beş günde bir, İhlâs Risalesi'nin okunmasını tavsiye

etmiştir.[19] Belki bu önemli risaleyi elli defa, yüz defa okuyan kimseler vardır. Öyle ki, bu kişiler, siz o fıkralardan bir tanesinin başından bir kelime söyleseniz gerisini getirebilir, ezbere okuyabilirler. Fakat ihlâsın hayata hayat kılınması, kalb ve ruha mâl edilebilmesi için, düz bir okumadan ziyade, o meselenin daha derinlikli ve daha engince ele alınması gerekir. Evet, formatla oynayarak meseleyi monotonluktan kurtarıp o meseleye yeni bir derinlik ve canlılık katılmalıdır. Mesela konunun Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Sahiha ile irtibatını etraflıca inceleyebilir, aynı zamanda bunu herkesin iştirak ettiği müzakereli bir okuma tarzıyla tahlil ve değerlendirmeye tâbi tutabilirsiniz. Eğer bunu gerçekleştirebilirseniz, "Elhamdülillah ben nasibimi aldım. Meğer bilemediğim daha ne kadar çok şey varmış. Meğer bu zat çok önemli meseleleri ne kadar erken bir dönemde keşfetmiş. Ben şu hususu elli defa okumama rağmen farklı yönleriyle meselenin ehemmiyetini henüz şimdi anladım." diyeceksiniz.

Evet, meseleleri müzakereyle ele almak çok önemlidir. Müzakereyle ilgili eskilerin şöyle bir sözü vardır:

اَلْعِلْمُ بِئْرٌ وَالْمُذَاكَرَةُ دَلْوٌ

"İlim derince bir kuyu, müzakere de onun kovasıdır." Dolayısıyla kuyuda bulunan tatlı suyun çekilebilmesi müzakereye bağlıdır. Resûl-i Ekrem Efendimiz de (aleyhi elfü elfi salâtin ve selâm) ilmî meselelerin mütalâasında "tezâkür" kelimesini kullanmıştır.[20] İştikak ilmine vâkıf olanların bildiği üzere, tezâkür kelimesi tefâül babındandır. Bu babın ifade ettiği mânâ da, *"Müşareketün beyne'l-isneyni fesa'iden"* tabiriyle anlatılır. Yani bu babda kullanılan bir kelime, bir işin iki veya daha fazla insan arasında beraber yapıldığını anlatır. Buna göre tezâkür veya müzakere, iki veya daha fazla insan arasında meselelerin beraber ele alınması ve bir halka içinde mütalâa edilmesi demektir.

Büyük bir zat olan merhum Alvar İmamı da halkanın önemini şu ifadelerle seslendirirdi:

"Ey tâlib-i feyz-i Hüdâ
Gel halkaya, gir halkaya
Ey âşık-ı nûr-ı Hüdâ
Gel halkaya, gir halkaya."

Bir hadis-i şerifte ifade edildiği üzere bazı melâike-i kiram da sabah akşam ilim ve hakikat ehlinin teşkil ettiği bu tür halkaları gezerek, onların meclislerini şereflendiriyor ve Cenâb-ı Hakk indinde onlar lehine şahitlik ediyorlar.[21]

O hâlde bizler de; hakiki imanı elde etme ve ihlâsa erme adına, uhuvvet şuuruyla hareket etmeli ve meseleleri müzakere zemininde müşterek ele alma disiplinini uygulamalıyız. Sebepler açısından bunlara riayet ettiğimiz gibi; aynı zamanda duaya sarılarak ilâhî inayete de iltica etmeliyiz. Allah (celle celâluhu), hepimize, enaniyetin çok ileri gittiği böyle çetin bir dönemde, tam bir uhuvvet ruhu ve kâmil ihlâs lütfeylesin!

12 Zümer sûresi, 39/2.

13 Zümer sûresi, 39/11.

14 Zümer sûresi, 39/14.

15 Bkz.: Bediüzzaman, *Lem'alar* s. 200 (Yirmi Birinci Lem'a).

16 Bkz.: Bediüzzaman, *Tahrihçe-i Hayat* s. 309 (Kastamonu Hayatı).

17 Bkz.: Bediüzzaman, *Lem'alar* s. 206 (Yirmi Birinci Lem'a, Dördüncü Düstur).

18 Bkz.: Bediüzzaman, *Barla Lâhikası* s. 119.

[19] Bkz.: Bediüzzaman, *Lem'alar* s. 199 (Yirmi Birinci Lem'a).

[20] Bkz.: Müslim, *zikir* 38; Tirmizî, *kıraat*, 10; Ebû Dâvûd, *vitr* 14.

[21] Bkz.: Buhârî, *daavât* 66; Tirmizî, *daavât* 129. Ayrıca bkz.: Müslim, *zikr* 25; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/251, 382.

Fütüvvet Ruhunun Temsilcileri

Soru: *Fütüvvetin, geçmişten bugüne değişik tariflerle geniş bir çerçevede ele alındığını görüyoruz. Günümüz şartları açısından fütüvvet nedir ve yiğit kime denir?*

Cevap: Genç, yiğit ve delikanlı mânâlarına gelen "*fetâ*" kelimesinden türemiş olan fütüvvet, tepeden tırnağa inançla dopdolu olmanın, herkese karşı güzel ahlâkla muamelede bulunmanın, başkaları için yaşama anlayışına kilitlenmenin, farklılık mülâhazasına girmeden vazifeye sahip çıkmanın, mukaddes değerler uğrunda her türlü fedakârlığa katlanmanın, bir kuluçka sabrıyla, vakt-i merhunu beklemenin çıldırtıcılığına karşı dişini sıkıp sabretmenin, akıl ve mantığı ihmal etmeden, aynı zamanda çağı ve zamanı da hesaba katarak bütün kötülüklere karşı başkaldırmanın ve bütün bunlar neticesinde sinesine çarpan eza ve cefalar karşısında paniklememe ve sarsılmamanın unvanı olagelmiştir.

Hadis-i şerif olarak rivayet edilen hoş bir sözde:

لَا فَتٰى إِلَّا عَلِيٌّ وَلَا سَيْفَ إِلَّا ذُو الْفِقَارِ

"Ali gibi yiğit, Zülfikar gibi de kılıç bulunmaz."[22] ifadeleriyle, Hazreti Ali'nin her hâliyle fütüvvetin temsilcisi bir kahraman olduğuna dikkat çekilmiştir. Aslında fütüvvet Hazreti Ali'den çok önceye dayanır. Enbiya-i izâm efendilerimizin her birisine fütüvvetin çok âli seviyede önemli birer temsilcisi nazarıyla bakılabilir. Çünkü onlar kendileri için değil gaye ve mefkûreleri için yaşamışlardır. Öyle peygamberler gelmiştir ki, kendisine tâbi olanlar birkaç kişiden ibarettir. Öylesi de vardır ki, hiç ümmeti yoktur.[23] Fakat böyle bir durum karşısında onlar hiç diriğ etmeden vazifelerini yapmaya devam etmişlerdir.

Neticeyi Allah'tan Bilmek

Peygamberân-ı izâm'ın kendilerine verilen risalet vazifesini en güzel şekilde yerine getirmeleri, tekvinî emirlere riayet ederek vazifelerini hep fetanet ufkunda sürdürmeleri, her durumda fevkalâde stratejik hareket etmeleri, fakat bütün bunların yanında neticeyi Allah'tan beklemeleri fütüvvetin önemli bir derinliğini teşkil eder. Evet, bidayette vazife aşkıyla yanıp tutuşma, neticede ise vazifeyi yapmış olmanın itminanını yaşama fütüvvet ruhunun önemli bir göstergesidir. Diğer bir ifadeyle, kişinin irşad ve tebliğ vazifesini yaparken, "Elhamdülillah, insanlar beni dinlemeseler bile ben Rabbimin emrini yerine getirdim. Rabbim beni bu vazifeyi yerine getirmekten azletmedi." mülâhazalarına bağlı kalması ve inkisar yaşamadan, ümitsizliğe düşmeden vazifesine devam etmesi, iman ve Kur'ân hizmeti adına çok önemli bir husustur.

Zaten tarih boyunca fütüvvet ruhunun hakiki temsilcileri, kendileri için dikilen çarmıhların gölgesinde de olsa sürekli vazifelerini yapmış, baştakilerin baskı ve sindirmelerine aldırmamış, hayatı istihkâr etmiş ve hep bildikleri yolda yürümeye devam etmişlerdir. Hazreti Mesih, Romalıların bütün zulüm ve baskılarına ve aynı zamanda belli bir grubun Romalıları tahrik ederek onun üzerine yürümelerini sağlamasına rağmen hiçbir zaman vazifesi uğruna hırz-ı can etmekten geri durmamış ve neticede nazarlarını öbür âleme tevcih ederek farklı bir hayat mertebesine yürümüştür. Bu itibarla denebilir ki, onun temsil ettiği fütüvvet, şu anda bulunduğu ufka yükselmesi için âdeta bir rampa vazifesi görmüştür.

Kehf Sûresi'nde geçen, Hazreti Musa'nın fetâsıyla beraber yolculuğu ve onların Hazreti Hızır'la buluşmalarının anlatıldığı kıssada ise fütüvvetin farklı bir buuduna dikkat çekilmektedir.[24] Buna göre fütüvvetin önemli derinliklerinden birisi de, fiziğin dar kalıplarına mahkûm kalmayarak metafiziğin enginliklerine açılmak, böylece kalb ve ruhun derece-i hayatına yükselip sonra da seyahatini bu yörüngede devam ettirmektir. Böyle bir hayat seviyesinde cismaniyet bütün bütün ortadan kalkmasa, belli bir zaruret çizgisinde devam etse de, insanın arzu ve istekleri ikinci plâna çekilir. Bu açıdan konumuzla alâkalı mezkûr kıssalardan anladığımız önemli bir husus da şudur: İnanan insanlar sadece zâhirî ilimlerle yetinmemeli, kalb ve ruh dünyalarını işlettirerek ledün ilmine de vâkıf olmaya çalışmalıdır.

Adanmışlık ve Fütüvvet

Fütüvvetin en önemli faktörlerinden biri de adanmışlık ruhuna sahip olmadır. Yani insanın kendisini gaye-i hayaline adaması ve onun dışındaki bütün mülâhazaları aradan çıkarmasıdır. Adanmış bir ruh demelidir ki, "Benim aslî vazifem ne yapıp edip yeryüzünde Nâm-ı Celîl-i Sübhânî'yi îlâ etmektir." Esasında, daha önce de değişik vesilelerle ifade edildiği gibi, Nâm-ı Celîl-i Sübhânî zatında âlidir.[25] Fakat onun âlem tarafından da duyulması için gayret sergilenmesi gerekir. Mefkûresine adanmış bir insan bütün duyguları, düşünceleri, yaptığı hamle ve hareketleriyle bu gaye peşinde koşmalı ve kendisini bu istikamette istikrara mazhar kılması için Cenâb-ı Hakk'a dua dua yalvarmalıdır. Öyle ki, insan, evinin yolunu ve çocuklarının çehresini bile unutacak kadar yaşatma arzusuyla dopdolu olmalıdır. Fakat şunu da hemen ifade edelim ki, kişinin eşi, çocuğu, annesi-babası.. hâsılı hukukunun söz konusu olduğu her kim varsa, onlara karşı, kerhen ve zorlanarak bile olsa yapması gereken vazifeleri, üzerine düşen sorumlulukları elden geldiğince yerine getirmeye çalışması da bu yolun ayrı bir esasıdır.

Fütüvvet ve Dik Duruş

Adanmışlığın yanı başında fütüvvete ait çok önemli diğer bir husus da, sabitkadem yerinde durabilmektir. İnsan, başına gelen bütün hâdiseler karşısında,

"Gelse celâlinden cefa, yahut cemalinden vefa;
İkisi de cana safa, lütfun da hoş, kahrın da hoş."

(İbrahim Tennûrî)

diyerek durduğu yerde dimdik durabilmelidir. Dimdik durmaktan kastımız, insanın paniklememesi, devrilmemesi ve ne olursa olsun yaptığı vazifeyi asla terk etmemesidir. Yoksa Allah karşısında bir mü'mine yaraşan, soru işareti gibi hep iki büklüm olmaktır. Hatta bununla da yetinmeyerek bir halka vaziyetini alarak yerlere kapanmaktır. Zira insan, Allah karşısında bir halka olduğu zaman O'na en yakın hâle gelir. Dolayısıyla bu iki hususun birbirine karıştırılmaması gerekir.

Gerçek Yiğitlik Kendini Sıfırlayabilmektir

Gönüllüler hizmetine kendini adamış insanların bu ölçüde bir performans ve kıvam ortaya koymalarının yanı başında onların en büyük farklılıkları, farklılık mülâhazasına girmemeleridir. Dıştan onları fotoğraflayan insanlar, onların ortaya koydukları fedakârlık karşısında belki de, "Prototip sözü, bu insanların hâlini ifade etmeye yetmez." diyeceklerdir. Onların öyle bir mânevî derinliği olacak ki, kıtır kıtır ellerini kollarını kesseler, başlarına testere koyup biçseler yine de

“*Settâr senden dönmezem.*” diyeceklerdir. Fakat bütün bu yiğitliklere rağmen onlara düşen, âlemden farklı bir yanları olmadığı mülâhazasını ruhlarına işlemeleridir. Hatta farklılık mülâhazası onların hayallerinden bile geçmemeli, ezkaza geçtiğinde de büyük bir günah işlemiş gibi hemen tevbe seccadesine koşmalıdırlar. Sa’y ve gayretlerine terettüp eden güzellikler hakkında ise onlar şöyle düşünürler: “Bütün bunlar belli bir dönemde birilerinin attığı tohumların neşv ü nema bulması, neşv ü nema bulan o çemenlerin başağa yürümesi, her bir başağın da binler mahsul vermesinin bir neticesidir. Bizden evvelkilerin hâlis ve samimane gayretleri bu güzellikleri netice vermiştir. Fakat daha önce ekilen tohumlara nezaret etme, çapacılığını yapma, tımar etme ve o fidanların da ağaç olup meyveye durması, içinde yaşadığımız bu döneme denk geldi. Bu itibarla, bize bir farklılık isnadı asla doğru değildir.” Zaten meydana gelen bütün bu güzellikleri, insanın kendisine mâl etmesi hem başkalarının hakkını yeme hem de Allah’a karşı bir saygısızlıktır.

Diğer taraftan fütüvvet; yaşı, başı, kıdemi ve tecrübeyi silmeyi gerektirir. İnsan bazen yaş-baş, bazen kıdem, bazen de insanların kendisine teveccüh etmesi gibi sebeplerle kendisinde bir şeyin var olduğu vehmine kapılabilir. Vâkıa, vilâdet itibarıyla turnikeye önce girmiş ve işi önde götüren kimselere karşı “rehber, efendi, pîr…” gibi saygı belirten ifadeler kullanılması hem terbiyenin gereğidir hem de bu üslûp, arkadakilerle öndekilerin imtizacını sağlar. Evet, mesih, mehdi gibi galatlara, kutup ve gavs gibi abartmalara girmeden ve meseleyi başkalarını tenfir edecek şekilde aidiyet mülâhazasına bağlamadan küçüklerin büyüklere karşı saygı duyup hüsnüzan beslemesi fertler arasındaki ahengi temine vesile olur. Fakat kendisine saygı duyulan şahıslar, “sıfır olma” mülâhazasını tabiatlarına mâl edememişlerse, hüsnüzannın verdiği makamlara dilbeste olup değişik vehimlere kapılabilirler. Mesela onlardan bazıları şöyle düşünebilir, “Yaşım altmış olmuş. Dünden bugüne pek çok insan bana “abi” diyor, beni hocası görerek gelip önümde diz çöküyor. Demek ki bende bir şeyler var.” İşte bunlar aldatıcı ve insanın kayıp düşmesine hatta mahvolup gitmesine yol açacak derecede tehlikeli düşüncelerdir. Tecrübenin gereklerini yerine getirmenin bir sorumluluk mecburiyeti olması ayrı bir meseledir. Fakat insanın ister tecrübesine, ister zekâsına, isterse fetanetine bağlı teveccühleri bir faikiyet mülâhazası hâline getirip başkaları üzerinde tahakkümde bulunması apaçık bir haddini bilmezlik ve katmerli bir terbiyesizlikten başka bir şey değildir.

Fütüvvetin Olmazsa Olmaz Hususiyeti: Tevazu

Hazreti Ali Efendimiz’e nispet edilen, “İnsanlar içinde insanlardan bir insan ol.” sözü bizim için de çok önemlidir. Eğer bir insan fütüvvetin temsilcisi olmak istiyorsa, kendisini fark edilmezliğe salmalıdır ki, bilinmesin. Kanaat-i acizanemce bu, fütüvvete ait çok önemli bir derinlik ve çok önemli bir disiplindir. Ben, Hazreti Pîr’in hayat-ı şahsiyelerine muttali olamadım. Fakat birinci saffı teşkil eden talebelerinden dinlediğimiz kadarıyla, Hazreti Pîr, onların üstadı olmasına ve onlar da bir yönüyle ona medyun bulunmalarına rağmen, o, hiçbir zaman onlar üzerinde bir faikiyet izhar etmemiştir. Kendisini hep “kardeşiniz” ifadesiyle takdim etmiş ve bu hususa işaret ettiği bir yerde şöyle demiştir: *“Zaten mesleğimizin esası uhuvvettir. Peder ile evlât, şeyh ile mürid mâbeynindeki vasıta değildir. Belki hakiki kardeşlik vasıtalarıdır. Olsa olsa bir üstadlık ortaya girer. Mesleğimiz halîliye olduğu için, meşrebimiz hıllettir. Hıllet ise, en yakın dost ve en fedakâr arkadaş ve en güzel takdir edici yoldaş ve en civanmert kardeş olmak iktiza eder.”*[26]

Resûl-i Ekrem Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile sahabe-i kiram arasındaki münasebet de bize bu konuda çok önemli dersler vermektedir. Sahabe-i kiram efendilerimiz, Allah Resûlü’nü tanıdıkça ve o makamın, o atmosferin hakkının ne olduğunu keşfettikçe Efendimiz’e karşı incelerden

ince bir edep ve nezaketle saygılı davranıyorlardı. Mesela, hutbe irad ettiği zaman insanları büyüleyecek kadar güçlü konuşan, Kur'ân okuyuşuyla müşriklere bile tesir eden, Allah'ın kendisini güzellikler âbidesi bir insan hâline getirdiği Hazreti Ebû Bekir (radıyallâhu anh), Allah Resûlü'nün huzuruna omuzu düşük girer ve O'nun huzurunda hep başında bir kuş var gibi dururdu. Zannediyorum, onun, Efendiler Efendisi'nin (aleyhissalâtü vesselâm) huzurunda söylediği sözlerin bütünü bir araya getirilse iki yüz kelimeden fazla olmadığı görülecektir.

Peki, kendisine karşı bu derece saygı duyulan zat kimdir? Hadis kriterlerine takılsa da, bütün velilerin altına mühür bastıkları bir sözde Allah (celle celâluhu), Efendimiz (aleyhissalâtü vesselâm) için; *"Sen olmasaydın bu eflâkı yaratmazdım."*[27] buyuruyor. Çünkü gerek kâinat kitabının şerh edilmesinde, gerekse teşriî emirler mecmuası olan Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasında O, bizim için eşsiz bir rehberdir. İşte böyle bir Rehber-i Ekmel'e karşı saygılı davranmak sahabenin vazifesi; öyle bir saygı O'nun hakkıydı. Evet, O (aleyhi ekmelü't-tehâyâ), bir yere ayak bastığı zaman, değil orada oturan insanlar, arzın altındaki çürümüş kemikler bile ayağa kalkmalıydı. Fakat kendisi için toparlanılıp ayağa kalkılınca, *"Acemlerin, büyüklerine ayağa kalktığı gibi ayağa kalkmayın."*[28] diyordu. Aynı şekilde O, kendi işini kendisi görüyordu. Belki gerektiğinde yemeğini kendisi yapıyor, kapları kendisi yıkıyor, yatağını da kendisi yapıyordu. Aslında azıcık kapıyı aralasa, gerek hanenin içindekiler, gerekse dışarıdaki insanlar hemen koşar ve o işi asla O'na bırakmazlardı. Fakat Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (aleyhi efdalu't-tahiyyât ve ekmelü't-teslîmât) buna müsaade etmiyor ve kendi tabiî işlerini kendisi görüyordu. Çünkü büyükte büyüklüğün alâmeti tevazu, mahviyet ve hacalettir. Büyük görünmeye gelince o, küçük insanların bir kompleksidir. Başkalarının teveccühünü, payesine paye ekleyerek onlara karşı bir tahakküm vesilesi yapmak büyüklere yakışmayan bir tavırdır. Allah Resûlü (aleyhi elfü elfi salâtin ve selâm) ise kendisine yakışmayan hiçbir şeyi hiçbir zaman iktisap etmemiştir. Evet, yaptığı her şey O'na öyle yakışmıştır ki, mele-i âlânın sakinleri bile bu yapılanlara imrenmiş ve hayranlık duymuşlardır. Hâsılı, bütün derinlik ve enginlikleriyle fütüvvetin de zirve temsili, O'nun yaşayışında bize en güzel örnek olarak sunulmuştur

22 İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 39/201, 42/71; ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl* 5/390; el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* 2/488.

23 Bkz.: Buhârî, *tıb* 17, 41, *rikak* 50; Müslim, *îmân* 374.

24 Bkz.: Kehf sûresi 18/60-82.

25 Bkz.: M. F. Gülen, *Ümit Burcu* s.131; *Çekirdekten Çınara* s. 187.

26 Bediüzzaman, *Lem'alar* s. 204 (Yirmi Birinci Lem'a).

27 Aliyyülkârî, *el-Esrâru'l-merfûa* s. 295; el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* 2/214.

28 Ebû Dâvûd, *edeb* 152; İbn Mâce, *dua* 2; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/253.

Geleceği İnşa Edecek

Fikir Mimarları

Soru: *Bazı öğretmenler, bir kısım maddî mahrumiyet ve zorlukların yanında, öğrencilerin haylazlığı, okuma ve öğrenmeye meraklı olmamaları gibi hususların kendilerini zaman zaman etkilediğini ifade ediyorlar. Bu konudaki düşüncelerinizi lütfeder misiniz?*

Cevap: Dinî bir kısım esasları göz önünde bulundurarak diyebiliriz ki, öğrenme ve öğretme, ucu gökler ötesine uzanan iki yüce vazifedir. Pek çok âyet-i kerime ve hadis-i şerifte ilmin önemine dikkat çekilip insanlar ona teşvik edilmiştir. Mesela bir âyet-i kerimede Cenâb-ı Hak, هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"*[29] beyan-ı sübhânisiyle, bilenlerin bilmeyenlerden daha üstün olduğuna işaret ederken başka bir âyet-i kerimede ise هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمٰى وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ *"Hiç körle gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?"*[30] buyurmak suretiyle bilenleri görenlere, bilmeyenleri ise körlere benzetmiştir.

Peygamber Yolunun Mirasçıları

Seyyidina Hz. Âdem'in (aleyhisselâm) meleklere faikiyeti anlatılırken, onun potansiyel olarak ilme açık bulunmasının öne çıkarılması da, Kur'ân-ı Kerim'in ilme verdiği önemi göstermesi açısından mânidardır. Zira Allah Teâlâ, Hz. Âdem'e bütün isimleri öğrettikten sonra, bunları meleklere arz etmiş, fakat onlar bilememiş; Hz. Âdem ise kendisine talim edilen esmâyı bildirmiştir.[31] Buradan anlaşılmaktadır ki, insana melekler üzerinde mevki kazandıran en önemli husus, ona "esmâ"nın talim edilmesi yani onun potansiyel olarak ilme açık bulunmasıdır.

İlmi, bir yönüyle peygamberlik mirası olarak nazara veren Allah Resûlü de (aleyhissalâtü vesselâm) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا وَرَّثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحَظٍّ وَافِرٍ

"Peygamberler, miras olarak ne dirhem ne de dinar bırakır. Onların bıraktıkları miras ancak ilimdir. Kim o ilmi elde ederse, çok büyük bir nasip elde etmiş olur."[32] Başka bir beyanlarında ise O; إِنَّمَا بُعِثْتُ مُعَلِّمًا *"Ben ancak bir muallim olarak gönderildim."*[33] ifadeleriyle ilmin ve ilmi başkalarına öğretmenin ehemmiyetine dikkat çekmiştir.

İşte muallim böyle ulvî bir misyonun temsilcisi, fikir işçisi ve mimarıdır. Zannediyorum, günümüzde derdi, davası olan bir muallim, çağımızın imkânlarını değerlendirip ilimlerin temel esprilerine inerek matematik, biyoloji, fizik, kimya, anatomi, fizyoloji ve jeoloji gibi her bir ilim dalından girizgâhlar bularak, öğrencilerinin hem akıllarını hem ruhlarını aydınlatabilir. Bu açıdan denilebilir ki, insanları şekillendirerek onlarla âdeta bir âbide ve bir heykel ortaya koymanın en elverişli yolu öğretmenliktir. Zaten böyle olduğundan dolayıdır ki, Kur'ân, öğrenmeye bu kadar önem atfetmiş ve Efendimiz de (aleyhissalâtü vesselâm)ısrarla bu meselenin üzerinde durmuştur. Bu açıdan ülkesine, milletine, insanlığa faydalı olmak isteyen bir fert, bütün zorluklara katlanarak her şeye rağmen bu sahada hizmet vermeli ve böyle önemli bir enstrümanı mutlaka kullanmalıdır.

Bir Talebeden Oymağa Uzanan Tesir Sahası

Diğer taraftan her ne kadar çocukların dinen şehadetleri makbul olmasa da,[34] aslında onlar insan psikolojisi açısından dünyanın en güçlü şahitleridirler. Ne söylerlerse inanılır onlara. "Çocuktan al haberi." diye bir atasözümüz de vardır bizim. Bu açıdan öğretmenlerin tek muhatapları, karşılarındaki talebeleri değildir. Çünkü her bir öğrencinin babası, annesi, dayısı, amcası, kardeşi gibi alâkadar olduğu pek çok akrabası vardır. Çocuk eve geldiğinde okulda yaşadıklarını, öğretmeniyle olan münasebetlerini çevresindekilere aktaracaktır. Öğretmen, çocuğa kendisini nasıl ifade ederse, çocuk da ailesine onu o şekilde yansıtacaktır. Mesela kendisiyle alâkadar olan sevdiği bir öğretmenini, o, "Öğretmenimiz bize şu centilmenlikte bulundu. Derdimizi dinledi. Şu problemimize çare buldu. Biz üzüldüğümüz zaman gam ve kederimizi dağıtarak bize şöyle teselli verdi…" vb. ifadelerle ailesine anlatacak ve öğretmeni hakkında hüsnüzanların oluşmasına vesile olacaktır. Hele bir de öğretmen, aile ziyaretleri ve benzeri fırsatları değerlendirerek ailelerle sağlam bir diyalog tesis edebilmişse, bazen bakarsınız bir talebe vasıtasıyla kocaman bir oymakla münasebete geçilmiş olur. Bu açıdan bir talebeye sahip çıkan öğretmen aynı zamanda bir haneye hatta o aile ile şöyle böyle münasebeti olan bütün akrabalara sahip çıkabilir. Bu sebepledir ki, öğretmenin tesir alanı çok geniştir.

Kanaatimce bu kadar getirisi olan bir meslek, meşakkati ne kadar çok olursa olsun mutlaka icra edilmelidir. Gerekirse ölmeyecek kadar bir iaşeyle hayat idame edilmeli ve maaşın az olması gibi maddî zorluklar problem yapılmamalıdır. Zira her şey para üzerinde dönmüyor. Belki dünyanın en fakir insanları peygamberlerdir. Fakat insanların gönüllerine taht kuran, onları hayra yönlendiren ve dünyaya yeni bir hayat bahşeden de yine onlar olmuştur. Bu ifadelerimle, öğretmenlerin ille de sunî fakirliği seçmeleri gerektiğini kastetmiyorum. Sadece paranın her şey olmadığını, onun dışında, gönüllerin kazanılması, ruhlara nüfuz edilmesi ve insanların ulvî gayelere yönlendirilmesi gibi çok daha farklı zenginliklerin bulunduğunu anlatmak istiyorum.

Özellikle günümüzde eğitim faaliyetleri ile dünyanın küreselleştirildiği bir dönemde öğretmenlik ayrı bir ehemmiyet kazanmıştır. Başkalarının, tepkilere aldırmaksızın zorla nüfuz etmeye çalışmasına ve nefretle bu işi yürütmelerine mukabil siz, yumuşak ve sevecen hâlinizle insanların sinelerine doğru gönül yolculukları gerçekleştirmeye çalışıyorsunuz. İşte bunun arkasındaki güç muallimliktir. Bu açıdan kanaatimce, her seviyede öğrenciler bu istikamette motive edilmeli ve öğretmenliğe yönlendirilmelidir. Yanlış anlaşılmasın, elbette ki toplumu ayakta tutan, onu ihya eden bütün mesleklere sahip çıkılmalı, hayatın hiçbir noktasında boşluğa meydan verilmemelidir; fakat öğretmenliğin toplumun ihyasında apayrı bir yerinin olduğu da unutulmamalıdır.

Ömür Boyu Dua Edecek İnsanlar Kazanmak

Talebelerin yaramazlıkları ve öğrenmeye karşı lakayt olmaları mevzuuna gelince; öncelikle bütün öğrencilerde yaramazlık ve lakaytlık olabileceğini daha baştan kabul etmek gerekir. Zaten öğretmenliğin önemli bir yanı da bu tür sıkıntıları kabullenip onlara katlanmaktır. Bir heykeltıraş bile kupkuru bir mermerden bir heykel meydana getirebilmek adına nice emek harcar. O, ter döker, yorulur ve neticede mermeri yontarak, şekillendirerek belli bir kalıba sokmaya çalışır. Muallimin işi bundan daha kolay değildir ki! O, potansiyel insanı, onun sivri yanlarını yontup şekillendirerek, hakiki insan olma seviyesine ulaştırmaya çalışır. Diğer bir ifadeyle insandaki bütün cevherleri bir kuyumcu gibi işleyerek, onun, ruhunun âbidesini ikame etmesine yardımcı olur. Evet, o, bir sanatkâr gibi insanı âdeta yeniden inşa eder. Bütün bunlara rağmen çok ciddi problem olan ve genel ahengi

bozan talebeler varsa, onlar için de, aileleriyle görüşmeler yaparak, alternatif rehberlik programları tatbik ederek en azından onların çevrelerine verecekleri zararlar engellenebilir; engellenip belli bir konumda onlar da muhafaza altına alınabilir. Mesela, gerekirse bu tür talebelerin aileleri okula çağrılarak çocuklarının durumunu uzaktan seyretmeleri sağlanabilir ve öğretmen-veli istişaresi içinde değişik çözüm yolları bulunmaya çalışılır.

Resûl-i Ekrem Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) kan dökmek için bahane arayan, âdetlerinde mutaassıp, en vahşi, en bedevî insanlardan medeniyet muallimi insanlar çıkarmış ve böylece kalblerin sevgilisi olmuştur. Öyle ki, Kâinatın İftihar Tablosu'nun huzuruna girdiğinde "Bunların içinde Abdulmuttalib'in oğlu Muhammed kim?" diye bağıran insanlar bir gün gelmiş, O'nun yanında tek kelime etmeden başlarında kuş varmış gibi dinlemeye başlamışlardır. İşte en büyük muallimlik ve mürşidlik de budur. Evet, enbiya-i izâm en vahşi insanlardan dosdoğru ve başımızın tacı olacak insanlar çıkardıklarına göre demek ki, bu her zaman için mümkündür. O zaman, öğretmen, gerekirse sancı çekecek, ızdırapla kıvranacak ama neticede kendisine ömür boyu dua edecek insanlar kazanacaktır. Ayrıca onların iyiliklerinin bir miktarı da onun defter-i hasenatına kaydolacaktır. Böyle bir netice için insan neye katlansa değer.

Öğretmen belki elinin altındaki bütün talebeleri istediği kıvama getiremeyebilir ve el attığı talebelerin tamamını kazanamayabilir. Nitekim, en mükemmel rehberlerin huzurundan bile ayrılıp giden ve zayi olan insanlar çıkmıştır. Bu açıdan muallime düşen, elinden gelen gayreti ortaya koymaktır. Neticeyi yaratacak olan ise Allah Teâlâ'dır. Fakat asla unutulmamalı ki, bir öğretmen yaptığı işi, birinci iş olarak kabul eder ve mesleğinin hakkını verebilmenin sancısıyla oturur kalkarsa, Cenâb-ı Hak da onun sa'yini hiçbir zaman boşa çıkarmaz, ona nice lütuflarda bulunur ve ona nice çözüm yolları ilham eder.

Hâl ile Halledilmedik Hiçbir Mesele Yoktur

Öğretmenlikte ihmal edilmemesi gereken önemli bir husus da, hâl dili ve temsil derinliğiyle öğrencilere rehberlik yapabilmektir. Çünkü kötülüklere meyyal olan, kendisini esfel-i safilîne götürebilecek şehvet, gazap, kin, nefret, başkalarının hukukuna tecavüz gibi pek çok mesâvi-i ahlâka açık bulunan ve bunlarla baş başa bırakıldığında aşağılara doğru batması mukadder olan insandaki kötü duyguları baskı altına alma ve ondaki iyi duyguların da neşv ü nema bulmasını sağlama ancak tavır ve davranışlarıyla imrenilen, örnek alınan iyi bir rehber eliyle gerçekleştirilebilir.

Son olarak, bir hissimi ifade edeyim ve lütfen siz de bunu fahir saymayın. Ben şu anda yetmiş dört yaşındayım. Ama bugün bile bana Kestanepazarı'ndaki Tahta Kulübe'de bir vazife verseler, koşa koşa gider, o vazifeyi yapmaya çalışırım. Belki bazı arkadaşlar bu işi basit ve küçük görebilir. Fakat ben hiçbir zaman bu vazifeyi küçük görmedim ve görmem. Hatta bugün de, bazıları burada arkadaşlarla beraber ders müzakere etmemizi, benim talebelerle meşgul olmamı basit ve küçük bir iş gibi görebilir. Hâlbuki bana göre bu, insanı alıp en yüksek seviyelere ulaştıracak en önemli meşguliyettir.

Hâsılı, bence insan, öğretmenliği çok aziz bilmeli, onu bir peygamber mesleği olarak algılamalı ve öyle değerlendirmelidir. Gerçek şu ki, millete hizmet eden insanlar arasında muallime denk bir insan göstermek mümkün değildir. Çünkü insana yapılan hizmet ve yatırım her şeyden mukaddestir. Siz bir baştan bir başa bütün dünyanın bağ ve bahçelerinin bahçıvanı olsanız, bunun, üç insana bir şey anlatma kadar bir kıymeti yoktur. Hatta bırakın bunu, sultanlık bile, insanları insanlığa yükseltme kıymetinde bir vazife değildir. Zaten büyük hükümdarlar da, muazzam muallimlerin elinde bir çırak

gibi yetişmiş insanlar değil midir? İşte bütün bunları göz önünde bulundurarak diyebiliriz ki, Allah'a en yakın insanlar, hayatını başkalarına faydalı olmaya adamış öğretmenlerdir. Çünkü insanı inşa eden onlardır; toplumu inşa eden onlardır; hâli inşa edecek olan ve geleceğe mührünü basacak olan da yine onlardır.

29 Zümer sûresi, 39/9.

30 En'âm sûresi, 6/50.

31 Bkz.: Bakara sûresi, 2/31-32.

32 Tirmizî, *ilim* 19; Ebû Dâvûd, *ilim* 1; İbn Mâce, *mukaddime* 17.

33 İbn Mâce, *mukaddime* 17; Dârimî, *mukaddime* 32.

34 Bkz.: es-Serahsî, *el-Mebsût* 30/153.

Ömür Boyu İstiğna

Soru: *İstiğna, adanmışlık ruhunun en önemli dinamiklerinden biri olarak zikrediliyor. İstiğna ahlâkını, bir ömür boyu bulunduğumuz her konumda muhafaza edebilmek için hangi hususlara dikkat edilmelidir?*

Cevap: Öncelikle şunu ifade edelim; istiğnada öyle bir zenginlik vardır ki, müstağni bir insan o hâliyle kâinata meydan okuyabilir. Çünkü istiğna ruhuyla kanatlı bir insan, maddî-mânevî her türlü arzu ve beklentiye karşı panjurları indirip, kapıları kapayıp arkalarına da üst üste sürgüler sürdüğünden onun Allah'tan başka minnet duyacağı, minnet altında kalıp ezileceği hiç kimse olmaz.

Makam İçin Bel Kırıp Boyun Bükenler

Fakat unutulmamalıdır ki, istiğna sadece mal, mülk, servet ü sâmân karşısında ortaya konan bir tavır değildir. O; makam, mansıp, takdir, alkış.. her türlü nefsanî istek ve arzuya karşı kararlı ve dimdik durmanın unvanıdır. Mesela bugün, on insan ısrarla "Müdür ol, müsteşar ol, milletvekili ol..." diyerek sizi belli bir paye ve makama çekip sürüklemeye çalışsa, sizin yine de, "Acaba böyle bir konumda istiğna ruhunu muhafaza edebilir miyim?" endişesiyle oturup bir kez daha iç dünyanızla hesaplaşmanız gerekir. Başka bir ifadeyle, "Acaba böyle bir konumu elde etme isteği, nefsanî bir arzudan mı kaynaklanıyor yoksa rıza hedefli millete hizmet düşüncesinden mi?" diyerek kendinizi hesaba çekmeli ve eğer işin içine nefsanîlik karışmışsa o arzuya karşı direnmesini bilmelisiniz.

Belki burada insanın aklına, "Eğer herkes bazı konum ve makamlara karşı müstağni davranacak olursa, bu işler sahipsiz kalmaz mı?" şeklinde bir soru gelebilir. Hâlbuki eğer o makamın gereğini yerine getirecek birisi varsa, sizin öne atılmanız çoğu zaman sadece rekabet ve kıskançlık duygularını tetikler, nizaa ve ihtilafa sebebiyet verir. Mesela namaz kılınacak bir mekânda/mescitte on tane imamlık yapabilecek insan varsa, sizin hemen "Mihraba ben geçeyim." diye öne atılmanız o vazifeye faydadan daha çok zarar verir. Zira nasıl olsa, o on kişiden biri kalkıp mihraba geçecek ve o namazı kıldıracaktır. Ayrıca Hazreti Pîr'in de dikkat çektiği üzere, tabiiyeti, sebeb-i mes'uliyet ve hatarlı olan metbuiyete tercih etmek lazımdır.[35] Evet, imamete geçme tehlikeli bir iştir. Çünkü imamın, arkasındaki cemaat sayısınca mesuliyeti vardır. İmam, bir yanlışlık yaptığında, o, bütün cemaatin mesuliyetini yüklenmiş olur. Aynı şekilde bir vali, vazifesinde bir kusur yaptığında, vilayet sınırları içindeki bütün insanların vebalini yüklenmiş demektir. Keza devletin başındaki bir insan, ucu millete dokunabilecek bir yanlışlık irtikâp ettiğinde, o, bütün halkın vebali sırtında olarak ötelere yürür.

O hâlde insan, seçilme sevdasına düşmek yerine, seçici pozisyonunda kalmayı tercih etmelidir. Zira hırsla seçilme sevdasına tutulan ve "İlla ben olayım!" diyen insanlar arasında hata etmeyen tek bir fert gösterilemez. Buna karşılık, "Bu işe ehil birisi olsun da, kim olursa olsun." diyen insanlar arasında hata eden insan sayısı azdır.

En Zor İstiğna

İstiğnanın zirvesi ise insanın kendini ifade etmemesi ve başkalarının takdirkâr ifadelerinden rahatsızlık duymasıdır. Her ne kadar nefs-i emmâre, takdir u tebcillerden hoşlansa da kâmil mü'min kendisine yöneltilen takdirleri vicdanında tahkir gibi duymalıdır. Hatta o, "Bu adamlar niye ötede alınacak mükâfatı bana burada teklif ediyorlar ki? Acaba onları böyle bir mülâhazaya ben mi ittim?"

diyerek kendini sorgulamalı ve sonra da, “Allah’ım, beni bana unuttur ve kendimden bahsetmeyi de bana kerih göster.” diyerek acz u fakr yolunu tercih etmelidir.

Bir insan, mal mülk karşısında müstağni davranabilir. Hatta kendisine verilmek istenen kaymakamlık, valilik, müsteşarlık, milletvekilliği gibi payeleri de elinin tersiyle itebilir. Fakat takdir ve tebcillere karşı istiğna bütün bunlardan daha zordur. Bu açıdan insanın daha baştan alkış ve takdire karşı kararlı bir duruş sergilemesi, hiçbir zaman bu tür beklentilere kapı aralamaması, hatta takdir edecek insanların ağzına fermuar vurarak bu yoldaki menfezleri kapaması çok önemlidir.

Sahne Arkasındaki Meçhul Öğretmenler

Türkçe olimpiyatlarına katkısı olan muallim arkadaşları bu açıdan çağımızın en fedakâr insanları olarak görüyorum. Çünkü onlar çok zor şartlar altında dünyanın dört bir tarafına açılmış, sevgi ve insanlık yolunda hizmet edecek talebeler yetiştirmişlerdir. Fakat onların yetiştirdiği bu talebeler her sene milyonlarca insan tarafından ayakta alkışlanırken onlar hep sahnenin gerisinde durmayı tercih ettiler. Rabbim bu hüsnüzannımızda bizi yalancı çıkarmasın. İnşallah şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da o öğretmenler işlerini hep gönülden yapmaya devam ederler. Vâkıa, bazı kadirşinas insanlar, kimi zaman “Esas işin mimarı onlardır.” diyerek o muallimlere teşekkür edilmesi gerektiğini de hatırlattılar; fakat o öğretmenler hep sahnenin arkasında durarak bir bilinmezlik içerisinde kalmayı tercih ettiler. Zaten, yapılması gereken asıl doğru davranış da işte budur. Evet, toprağa tohumu attıktan sonra görünmeden, bilinmeden bir meçhul olarak ötelere yürüyüp gitmek lazım. Tohumu attıktan sonra, ortaya çıkan başakları kim hasat eder, kim harmana götürür, kim döver, hâsıl olacak ürünü kim ambara döker, bütün bunlara asla karışmamalı hatta bunları görme beklentisine dahi girmemelidir.

Nâm-ı celîl-i Muhammedî’nin (sallallâhu aleyhi ve sellem)dünyanın dört bir yanında şehbal açması, bir bayrak gibi dalgalanması, *“Muhammedun Resûlüllah”* hakikatinin her yerde inanmış gönüllerin sesi soluğu hâline gelmesi, inanan insanlar olarak hepimizin en büyük arzusudur. Bin canımız olsa hepsini böyle bir mefkûrenin gerçekleşmesi uğruna kurban edebiliriz. Benim gibi bir kıtmir bile bunu, hayatının en büyük gayesi ve arzusu bilir. Bazen gözlerim dolar ve “Keşke her yerden *‘Muhammedun Resûlüllah’* sesi yükselse!” derim. İşte böyle bir arzu ve iştiyaka rağmen şayet bu gaye-i hayalin gerçekleşmesi mevzuunda sizin azıcık bir katkınız olduysa, siz de o kervanın içinde bulunduysanız kanaatimce şöyle demelisiniz: “Allah’ım! Ben böyle bir günün gelmesini çok arzu ederim. Fakat o gün, bazılarının ‘Bu şahsın da bu işin içinde bir katkısı vardı.’ diyerek takdir u tebcillerini, alkışlarını görmek istemem. O yüce gayenin dünyanın dört bir tarafında bir bayrak gibi dalgalanmasını öbür taraftan seyretmeyi tercih ederim.” Hatta “Ben işin içinde olursam kim bilir heyet adına ne aksama ve tökezlemeler olur. İyisi mi, ben toprağın altına çekilip gideyim ve icraat-ı sübhâniyeyi öte taraftan temaşa edeyim.” diyecek kadar ciddi bir istiğna duygusu içinde bulunmalı, böyle bir istiğna ufkunu yakalamaya çalışmalıyız.

Dünyaya Kapalı, Allah’a Açık

Esasında istiğna ruhunu muhafazanın en önemli vesilesi, hayatını îsâr ahlâkıyla sürdürmektir. Bu açıdan gönüllüler hareketi içinde bulunan arkadaşlar öyle îsârlaşmalıdırlar ki, sadece yemek yedirme, çay içirme, maaşını bir başkasına verme gibi fedakârlıklarla yetinmeyerek, maddî-mânevî füyuzat hislerinde de başkalarını kendilerine tercih edebilmelidirler. Evet, onlar velilik, kutupluk, gavslık gibi makamlar; havada uçma, namazlarını mânen Efendimiz’in (sallallâhu aleyhi ve sellem)

arkasında kılma, “Allahu ekber” deyip namaza durunca kendisini Ravza-ı Tâhire’de veya Kâbe’de müşâhede etme gibi kerametleri başkalarına lâyık görerek, *“Bana Seni gerek Seni”* deyip sadece Cenâb-ı Hakk’a teveccüh etmeli ve O’nu tercih etmelidir. İşte gerçek mânâdaki îsâr ruhu ve aynı zamanda istiğna tavrı da budur. Günümüzde her şeyden ziyade bizim böyle bir bakış açısına ihtiyacımız vardır.

Hâsılı, makam, mansıp, takdir, tebcil ve alkışın dünyevî getirilerine kapanma bir yana, bir mânâda bütün bunların uhrevî getirilerine bile kapanarak, ahirette nâil olacağı nimetleri Allah’ın fazlından, kereminden ve rahmetinin enginliğinden beklemelidir. Çünkü Allah inayet etmezse insan değerli hiçbir şeyi elde edemez. Ne Cennet’e girebilir ne de Cehennem’den âzâde kalabilir. Bütün bunlar ancak O’nun rahmet, inayet ve keremiyle elde edilebilir. Hem, her şeye kapanan bir insana Allah elli türlü kapı açar. Siz, dünyaya karşı kapılarınızı hele bir kapayın, göreceksiniz Hazreti Allah, sizin kapadığınız bir kapıya mukabil bin kapı lütfedecektir. Çünkü O, Müfettihu’l-ebvâb’dır. Yani kapıları açan yalnız O’dur. Evet, Allah’ın inayet, rıza ve teveccüh kapılarının size açılmasını istiyorsanız, dünyevî her türlü beklentiye karşı bir ömür boyu kapılarınızı sürekli kapalı tutmanız gerekir.

35 Bkz.: Bediüzzaman, *Lem’alar* s. 192 (Yirminci Lem’a).

İstikameti Muhafaza ve Zulme Meyletmeme

Soru: *Hûd Sûresi'nde istikameti emreden âyetten hemen sonra, en küçük meyille dahi olsa zalimlere eğilim göstermemek gerektiğinin vurgulanmasında hangi mesajlar söz konusu olabilir?*

Cevap: Soruda ifade edildiği üzere Cenâb-ı Hak âyet-i kerimede, فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ *"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol."*[36] buyurmak suretiyle Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) şahsında Müslümanları istikamete çağırmıştır. Dolayısıyla, bu âyet-i kerimeyi, bize bakan yönü itibarıyla, "Ey mü'minler! Emrolunduğunuz gibi dosdoğru olun." şeklinde anlamamız gerekir.

Tekil ve Çoğul Sigalardaki Hikmet

Aynı zamanda bu âyet-i kerimede Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtü vesselâm) için bir tebcil ve bir iltifat vardır. Sanki Cenâb-ı Hak, kudret eliyle Resûl-i Ekrem'in ahlâk-ı âliyesini okşayıp ona "dosdoğru ol" demektedir. Bu, olumlu ve güzel tavırlar ortaya koyan bir çocuğa, babasının, "Seni her zaman böyle dosdoğru görmek isterim." demesi gibidir. Yoksa Efendiler Efendisi'nde (sallallâhu aleyhi ve sellem) –hâşâ ve kellâ– bir eğrilik varmış da, bu âyetle doğruluğa çağrılıyormuş şeklinde bir mülâhazaya girmek kesinlikle doğru değildir. Kanaatimce âyet-i kerime, ne ibaresi, ne işareti, ne delâleti, ne de iktizasıyla böyle bir mânâya hamledilmemelidir. Zira Efendiler Efendisi'nin duygu, düşünce ve davranışları hep istikamet üzere olmuştur. Dolayısıyla mezkûr âyet, O'nun hakkında "Her zaman bu güzel hâlinle kal!" mânâsına gelmektedir. Zaten, müfred olarak gelen istikamet emrinden hemen sonra, âyetin devamında وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ *"İstikametten çıkıp taşkınlık yapmayın. Muhakkak ki Allah yapageldiğiniz her şeyi görmektedir."* şeklinde taşkınlıktan nehyin çoğul sigasıyla gelmesi de bu hususa işaret eder gibidir. Zira bu ve benzeri âyetlere dikkatle bakıldığında görüleceği üzere *"İstikamet üzere ol!"* emrinde olduğu gibi, müspet fiillerde Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) doğrudan muhatap alınarak tekil sigası kullanılmakta, fakat *"Aşırı gitmeyin!"* gibi nehiylerde çoğul sigasına geçilmektedir. Buradan hareketle diyebiliriz ki, âyette ortaya konan bu üslûpla, asıl muhatabın ümmet olduğuna, Peygamber Efendimiz'e ise, ümmet için en güzel örnek olması dolayısıyla hitap edildiğine ima ve işarette bulunulmaktadır.

Ayrıca âyet-i kerimede, istikamet emredildikten hemen sonra taşkınlıktan sakındırmanın zikredilmesinde şöyle bir nükte vardır: İstikametini kaybeden bir insan yavaş yavaş taşkınlık, tuğyan ve dalâlete sürüklenir. Dolayısıyla imtihan yurdunda bulunan insanoğlu, her zaman bir taraftan istikamete çağrılırken diğer yandan da "zinhar taşkınlığa girme!" denilerek ikaz edilmelidir.

Zulmün Her Çeşidinden Uzak Durulmalı

Soruda belirtildiği üzere, bir sonraki âyet-i kerimede ise, وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ *"Zulmedenlere küçük bir temayülle dahi olsa eğilim göstermeyin. Yoksa ateş size dokunur. Aslında sizin için Allah'tan başka hiçbir yardımcı ve sizi sahiplenecek hiçbir güç yoktur. Sonra O'ndan da yardım*

görmezsiniz."[37] buyurularak, Müslümanlara, küçük bir meyille dahi olsa zalimlere asla meyletmemeleri gerektiği vurgulanıp zulme girenlerin içinde yer almaları yasaklanıyor. Zira işlenen zulümlere ve onların sahiplerine az dahi olsa meyleden bir insan hiç farkına varmaksızın yavaş yavaş onların sürüklendiği levsiyatın içine düşebilir ki bu da bir yönüyle istikametten ayrılma demektir.

Esasında zulüm, Kur'ân-ı Kerim'de çok geniş olarak ele alınmıştır. Mesela bu kelime, kâfir ve münafıkların yaptıkları haksızlık ve taşkınlıkları ifade için kullanıldığı gibi, bir kısım Müslümanların yaptıkları yanlışlıklar için de kullanılmıştır. Nitekim bir âyet-i kerimede şöyle buyurulur:

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ

"İman edip imanlarına zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte korkudan emin olma onların hakkıdır, doğru yolda olanlar da onlardır." [38] Bu âyet-i kerime nazil olduğunda sahabe-i kiram çok korkmuş, âdeta canları dudaklarına gelmişti. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) Lokman Sûresi'nde geçen, إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ *"Muhakkak şirk, büyük bir zulümdür."*[39] âyet-i kerimesiyle onları teselli etmiş ve yukarıdaki âyette kastedilen zulmün şirk olduğunu ifade buyurmuştur.[40]

Bu açıdan; Allah'ın yasaklarını çiğneme, emirlerine karşı lakayt kalma, insanları dinî vazifelerini yerine getirmekten alıkoyma, fitne ve fesada sebebiyet verme birer zulüm olduğu gibi, hak ve hakikati görmezden gelme, düşmanlık ve çekememezlik duygularıyla Müslümanlarla uğraşma, "adalet ve hak" deyip bunları yerine getirmeme, halkın hukukuna tecavüz etme, idarenin başına geçtiğinde insanların sırtından geçinmeyi bir hak olarak görme, milletin malını hortumlama gibi fiiller de zulüm kategorisi içinde yer alır. İşte soruda işaret edilen âyette, bu zulüm çeşitlerinin tamamından uzak durulması emredilmekte; dahası bunları işleyenlere meyil de nehyedilmektedir.

Bu noktada, gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husus; zulmün sadece apaçık haksızlık ve taşkınlıklar olarak anlaşılmaması gerektiğidir. Dolayısıyla bilinmelidir ki, mesela, herhangi bir mevkide bulunan bir idarecinin kendi yakınlarını, taraftarlarını, kendisi gibi düşünen insanları kayırması, kollaması zulüm olduğu gibi, milletin arpa kadar dahi olsa malını yeme de bir zulümdür. İşte âyet-i kerimede, hangi seviyede olursa olsun zulmeden bir insana meyletme, ateşin insana dokunması için yeterli bir sebep olarak gösteriliyor. Başka bir ifadeyle, yapılan zulmü görmezlikten gelerek zalimlerle beraber oturup kalkma, onlara imrenme, onların yerinde olmayı isteme gibi fiiller de "meyletmeyin" yasağına dâhildir. Nitekim En'âm Sûre-i Celîlesi'nde,

وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي اٰيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ

"Âyetlerimiz hakkında alaylı tavırla münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman, onlar başka bir konuya dalıp gidinceye kadar kendilerinden yüz çevirip uzak dur!"[41] buyurulmaktadır. Yani Kur'ân-ı Kerim, takdis ve tebcil edilecek değerleri nâsezâ nâbecâ sözlerle hafife alıp zulüm irtikâp eden insanların bulunduğu yeri terk etmemizi emretmektedir.

Evet, Cenâb-ı Hak bir taraftan istikameti hedef gösterip, taşkınlığa düşmekten Müslümanları men ederken, diğer yandan da zulüm ve haksızlığa meyletmeyi nehyetmiştir. Aslında niyetinde, yaşayışında, söz, tavır ve davranışlarında hep istikametin temsilcisi olan bir insan, zulüm ve haksızlığa da başkaldıracaktır. Nitekim her çeşidiyle zulümden uzak durup istikamet üzere bulunmanın mükâfatını anlatan bir âyet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır:

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ

"'Rabbimiz Allah'tır.' deyip sonra da istikamet üzere doğru yolda yürüyenler yok mu; işte onların üzerine ceste ceste melekler inip 'Hiç endişe etmeyin, hiç üzülmeyin ve size vaad edilen Cennetle sevinin!' derler."[42]

***Soru:** İnsan niçin zalimlere meyleder?*

Cevap: Zulme/zalimlere meyletmenin muhtelif sebepleri olabilir. Bazen insan korkudan dolayı zulmü hoş görüp zalimleri alkışlayabilir. İnsanlık tarihi boyunca, "bulunduğum makam ve konumu kaybederim" endişesiyle zulmü alkışlayıp zalimlere yahşi çeken nice tâli'siz insan vardır. Gelecekte de konumunu korumak ve bulunduğu makamın nimetlerinden yararlanmak maksadıyla zalimlere takdirler yağdıran nice insan olacaktır. Evet, makam sevgisi, insanı zulme boyun eğdirecek Allah'ın belâsı virüslerden biridir. Ayrıca alkışlanma arzusu, tenperverlik, yaşama tutkusu ve haneperestlik gibi şeyler de insanın zalimlere meyletmesine birer sebeptir. Çoluk çocuğunu, torunlarını, torunlarının torunlarını düşünen, dağ başlarına, deniz kenarlarına villa kondurup, kışın bir yerde, yazın da başka bir yerde hayattan kâm alma mülâhazalarına giren bir insan da yol boyu bir sürü zalime temenna çekmekten kurtulamayacaktır. Esasında böyle bir kişi, kendisini hak yolunda yürüyor zannetse de, o her an kazanma kuşağında kayıp yaşayabilecek kaygan bir zeminde bulunmaktadır.

Bu mevzuda daha pek çok sebep/virüs zikretmek mümkündür. Bunların her biri bir yönüyle zulme aralanmış birer kapı demektir. Bu kapılardan herhangi birini aralayan kimse, kendisini zulmün kucağında bulacaktır. Bu sebepledir ki, insan hem zulümden hem de zulme götüren yollardan fersah fersah uzak durmalıdır. Usûl-i fıkıhtaki tabirle ifade edecek olursak, bu mevzuda "sedd-i zerâi" gereği, insan kendini zulme sürükleyebilecek makam sevgisi, alkışlanma tutkusu ve korku gibi bütün zaafların kapılarını kapamalı ve arkalarına da sürgü üstüne sürgü sürmelidir. Nasıl ki, maddî hastalıklarda, temas yoluyla bize bulaşabilecek virüslerden uzak duruyoruz, öyle de bizi zulme ve zalimlere meyle sürükleyebilecek öldürücü virüslerden ta başta uzak durmak en selâmetli yoldur. Aksi takdirde insan hiç farkına varmaksızın zulme ve haksızlığa girebilir ki, bu da onun çok ciddi mahrumiyetlere maruz kalmasına sebep olur. Zira Cenâb-ı Hak âyet-i kerimenin sonunda zalimlere meyleden insanların Allah'tan başka velileri olmadığını ve onların nusrete de mazhar olmayacaklarını ifade ediyor. Çünkü onlar Allah'la münasebetlerini kaybetmiş kimselerdir.

Son bir husus olarak şunu ifade edeyim: Zalimlere meyletmeyi nehyeden âyet-i kerimeden hemen sonra وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِرِينَ *"Gündüzün her iki tarafında ve gecenin saçaklarında (gündüze yakın olan saatlerinde) namaz kıl! Muhakkak ki, iyilikler kötülükleri giderir. İşte bu, (Allah'ı) ananlar için bir hatırlatmadır."*[43] beyanıyla namazı ikâmenin emredilmesi oldukça mânidardır. Meseleye âyetler arasındaki münasebet açısından bakıldığında şunu söyleyebiliriz: İnsan, şeklî ve nazarî Müslümanlıktan kurtulup iç ve dış rükünleriyle namazı tastamam eda edebildiği ölçüde, zulmü hoş görüp zalimlere meyletmekten kendini korumuş olacaktır.

36 Hûd sûresi, 11/112.

37 Hûd sûresi, 11/113.

38 En'âm sûresi, 6/82.

39 Lokman sûresi, 31/13.

40 Bkz.: Buhârî, *enbiyâ* 8, 41, *tefsîru sûre* (31) 1, *istitâbe* 1, 8; Müslim, *îmân* 197.

41 En'âm sûresi, 6/68.

42 Fussilet sûresi, 41/30.

43 Hûd sûresi, 11/114.

Gül Toprakta Biter

Soru: *Farklı konum ve farklı statülerde istihdam edilen kişiler, zamanla kendilerinin de farklı ve üstün olduğu gibi bir anlayışa kapılabiliyorlar. Böyle bir durum karşısında göz önünde bulundurulması gereken esaslar nelerdir?*

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın nimetleri sağanak sağanak üzerinden boşalırken, bir damla sudan yaratılan insanoğluna düşen; şükür, minnet ve mahviyet hisleriyle dopdolu olmak, hangi konumda bulunursa bulunsun, her zaman kendini başkalarından daha dûn seviyede görmek ve Alvar İmamı'nın ifadesiyle,

"Herkes yahşi men yaman,
Herkes buğday men saman."

diyebilmektir. Siz böyle bir mülâhazaya ister tevazu, ister mahviyet, isterse kendini sıfırlama deyin; fakat şurası muhakkak ki, varlık tıpkı bir filiz gibi bu mülâhazanın bağrında boy atıp gelişir.

Meteor da Düşebilirdi!

Şair ne güzel söyler:

"Mazhar-ı feyz olamaz düşmeyecek hâke nebat,
Mütevazi olanı rahmet-i Rahman büyütür."

Yani, tohum toprağın bağrına düşüp kendisini çürümeye salmayınca, başağa yürüyemez. Başağa yürümenin yolu, toprağın altında ezilmeden, topraklaşmadan ve şahsı itibarıyla orada yok olmadan geçer. Evet, tohum yok olmalıdır ki, yokluktan fışkırarak ikinci bir varlığa yürüyebilsin. İşte içtimaî hayatta hangi makamda bulunursa bulunsun, herkes kendisine böyle bakmalıdır.

Genel mülâhazaları bu istikamette olan bir insan kendini hazm-ı nefse hazırlamış olduğundan dolayı, Allah'ın izniyle en çetin imtihanlar karşısında bile kaybetmez. Zaferler karşısında başı dönmez; tazyik, hücum ve tahkirler karşısında da baş eğmez. Zira kendini toprağın altındaki bir tohum gibi gören insan, üstünde gezinenlere aldırış etmez. Fakat kendisi için şöyle veya böyle bir varlık takdir eden insan, hiç olmayacak meselelerden bile rahatsızlık duyabilir. O, insanların bakışlarından, mimiklerinden, yüz işmizazlarından hatta tebessümlerinden bile kendine göre bir kısım mânâlar çıkarabilir; çıkarıp kendisine lâyığınca saygı duyulmadığı, hafife alındığı gibi yorumlara girebilir.

Evet, iç dünyasında, kendini belli bir konuma yerleştiren insan, başkalarından beklediği muameleyi görmeyince/göremeyince hiç olmayacak hâdiselerden bile olumsuz yorumlar çıkartabilir. Hâlbuki mahviyet ile kendini bir çeper içine alan, tevazu ile kendine ayaklar altında bir konum belirleyen insan, ne kendisine yöneltilen hakaretlerden ne de üzerine basılıp geçilmesinden rahatsız olur. Rahatsız olmak bir yana, bütün bu olumsuzluklara müstahak olduğunu düşünür, bu durumu, yeni bir nefis muhasebesi adına fırsat olarak değerlendirir. Mesela, başına bir ceviz düştüğünde "Şu anki durumum itibarıyla başıma bir meteor da düşebilirdi!" der, her hâdisenin arkasında muhakkak pek çok hikmet ve maslahatın bulunduğuna inanır. Çünkü "her işte bir hikmeti vardır, abes fiil işlemez Allah."

Bilhassa, enaniyetin azgınlaştırıldığı günümüzde, irşad mesleği açısından tevazu, mahviyet ve hacalet daha bir önem arz etmektedir. Düşünün ki, ne zümrütte, ne mercanda, ne yakutta, ne altında, ne de gümüşte gül bitmiyor. Evet, bu madenler, Allah'ın izniyle, toprağın bağrında veya denizlerin

dibinde oluşan en kıymetli cevherler olmasına rağmen üzerlerinde gül yetişmiyor. Gül, toprakta bitiyor. O Güller Gülü (sallallâhu aleyhi ve sellem) bile toprakta bitmiştir. Evet, O'nun mübarek annesi de, babası da, ecdadı da topraktandır. Bu açıdan biz de üzerimizde gül bitmesini istiyorsak toprak gibi olmak zorundayız.

Benlikten Sıyrılmak

İnsanlarla münasebetlerimizde sünnet-i seniyyenin ölçülerine riayet edilmesi de, farklılık mülâhazasına girmeme ve mahviyet duygu ve düşüncesinin insan tabiatının bir derinliği hâline getirilmesi adına çok önemlidir. Mesela, bir hadis-i şeriflerinde, İnsanlığın İftihar Tablosu (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur:

أَحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ تَكُنْ مُؤْمِنًا

"Nefsin için ne istiyorsan, başkaları için de onu iste ki, mü'min olasın."[44] Buna göre kendi için istediği ve sevdiği şeyleri başkaları için de isteyecek ve sevecek kadar engin düşünceli, hassas ve geniş vicdan sahibi bir insan hakiki mü'min olma vasfını taşıyor demektir. Bunun mefhum-u muhalifi ise şudur: Eğer bir insan nefsi için istediklerini başkaları için istemiyor ve kendisi için istemediklerini de başkaları için arzuluyorsa, böyle bir insan, gerçek imanın koruyucu atmosferinden uzaklaşmış, her zaman kayıp yuvarlanabileceği bir kaygan zeminde bulunuyor demektir.

Öte yandan başkalarının eğri büğrü olarak telakki ettiğimiz tavır ve davranışlarını bile hayra yormalı ve şöyle düşünmeliyiz: "Acaba hangi maslahata binaen böyle davrandı? Acaba benim idrak edemediğim nasıl bir mülâhazası vardı? Acaba hangi hikmet onu benim şu anda yanlış gördüğüm böyle bir davranışa sevk etti?" Diğer bir ifadeyle başkalarının zâhirde yanlış gibi görünen fakat kâbil-i tevil ve tefsir olan davranışlarına makul bir mahmil ve dayanak bularak onları olumlu yorumlamaya çalışmalıyız. İşte başkaları hakkında böyle bir yaklaşım, suizanna karşı çok önemli bir siper olduğu gibi, hüsnüzan etme adına da çok güçlü bir saiktir. Ayrıca her şeyi kendi benliğimize bağlı götürmemenin yolu da bu tür mülâhazalara sahip olmaktan geçer.

Tevazuun İkinci Bir Fıtrat Hâline Gelmesi

Fakat bu hasletlerin tabiata mâl edilmesi adına herkesin ciddi bir rehabilitasyona ihtiyacı olduğunu bilmesi gerekir. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın "Rab" ism-i şerifine sığınarak, hayatımızı O'nun vesayeti altında götürme, O'nun terbiyegerdesi olma azm u ikdamı içinde bulunmalı, dinin kuralları açısından nerede durduğumuzu kontrol etme adına belki her gün birkaç defa kendimizle yüzleşmeliyiz.

Tabiî bu mevzuda sebat ve süreklilik de çok önemlidir. Resûl-i Ekrem Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir hadis-i şeriflerinde:

أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللّٰهِ تَعَالَى أَدْوَمُهَا وَإِنْ قَلَّ

"Amellerin Allah'a en sevimlisi, az da olsa devamlı olanıdır."[45] buyurur. Bildiğiniz gibi, mütemadi damlayan su damlaları mermeri bile aşındırır. Evet, taşı aşındıran suyun gücü değil, damlaların devamlılığıdır. Bu açıdan, rehabilite, terbiye ve sohbet-i cânanı sürekli hâle getirme, belki de meselenin en önemli noktalarından birisidir.

Bir dönemde hayatın bütününü kucaklayan tekye ve medreseler, el ele böyle bir misyonu eda ediyordu. Onların kucağına kendini salan insanlar, ciddi bir terbiyeden geçmek ve aklî, kalbî, ruhî kabiliyetlerini inkişaf ettirmek suretiyle gerçek insanlık seviyesine yürüyorlardı. Evet, bu mübarek

mekânlar, kendi şartları içerisinde, aklı, ilmî meselelere açık tutmanın yanında, müntesiplerine, kalb, ruh ve sır ufkunda dolaşma yollarını da gösteriyordu. Yoksa meseleler sadece aklın hareket alanı içinde ele alınacak olursa, rasyonalist ve Mutezile telakkisinin dar kalıpları içine hapsolunur. Nitekim günümüzde hayatlarını bu çizgide sürdürenlerin, çok geniş imkânlara rağmen, çevrelerine bir şey ifade ettiklerini söylemek oldukça zordur. Hakiki mânâda insanların gönüllerine bir şeyler fısıldayanlar ise, hayatlarını kalb ve ruh ufkunda sürdürenler olmuştur.

44 Tirmizi, *zühd* 2; İbn Mâce, *zühd* 24.

45 Buhârî, *rikâk* 18; Müslim, *salâtü'l-müsâfirîn* 216-218, *salâtü'l-münâfikîn* 78.

Soru: "Bazen mahzun bir kalbin ağlamasıyla Allah bütün bir ümmete merhamet buyurur."[46] *deniliyor. Bugün itibarıyla vicdanlarımızda yeteri kadar ızdırap duyamıyor ve dertlenemiyoruz. Bunun sebepleri nelerdir?*

Cevap: Hazreti Âdem'den bugüne beşeriyetin yaşadığı ferdî, ailevî, içtimaî bütün problemlerin temelinde insan vardır. Çağımızda yaşanan anarşi, zulüm, fitne ve buhranların temelinde de yine insan unsuru bulunmaktadır. Bütün problemler gelip gelip insanda düğümleniyorsa, o hâlde bu problemlerin çözümü de vahiy buudlu, vicdan eksenli bir terbiye sistemi ile insanın yeniden ele alınmasıyla mümkündür. Aksi takdirde yeryüzündeki hiçbir şekavet, dalâlet, sefahet ve sefaletin önü alınamaz.

Kuyunun Dibinde Olduğunu Fark Edebilmek

Evet, bugün beşeriyetin en büyük problemi, insanı ihmal problemidir. Fakat acaba kaçımız bu problemi derinden derine yüreğimizde hissediyor ve içimizde bunun ızdırabını duyuyoruz? Maalesef çoğumuz itibarıyla biz, aynı ortamı paylaştığımızdan dolayı, yeryüzünü kasıp kavuran bu sefahet ve sefaletin, bu inhiraf ve düşüşün çap ve büyüklüğünü anlayabilmiş değiliz.

Maksadımı ifade adına size basit bir misal vereyim: Ben bir süre şehirde kaldıktan sonra köydeki dayımların evine gitmiştim. Başımı kapıdan içeri uzatır uzatmaz yanan tezek kokusunu hissetmiş ve "Ne fena kokuyor!" demiştim. Bunun üzerine dayımın torunları arkadan bana gülmeye başlamışlardı. Çünkü ben çocukluğumda bir ay kadar bu evde kalmış, fakat hiçbir rahatsızlık duymamıştım.

Hazreti Mevlâna da *Mesnevî*'sinde, derici dükkânındaki pis kokuya alışıp daha sonra ıtriyat çarşısına götürülen bir insanın, oradaki güzel kokular karşısında düşüp bayıldığından bahseder.[47] Esasında Hazret bu hikâyesiyle bize bozulmuş tabiatların hâlini resmetmektedir. İşte çağımızın insanları olarak biz, neş'et ettiğimiz ortama öyle alışmış ve öyle uyum sağlamışız ki, insanı insanlığından utandıracak manzaralar karşısında dahi herhangi bir utanç ve acı duymuyoruz. Bütün terslikleri ve yanlışlıkları âdeta normal görüyoruz. Bir şairin dediği gibi;

"Tok olan cümle âlemi hep tok sanır.
Aç olan âlemde ekmek yok sanır."

Bunun gibi biz de acıyı hissedip farkına varmayınca, vicdanımızda ona karşı "yeter" deme ve ardından silkinip doğrulma gayreti içinde olmuyoruz. Çünkü insanın yaşadığı ortam ve şartların kendisine göre bir insibağı vardır. Bu insibağ, insanın kulağına, gözüne, burnuna, ağzına kısaca bütün zevk sistemlerine tesir eder ve bir yönüyle onun korteksini etkisi altına alır. Böylece kişi, her şeyi buna göre duyar, buna göre değerlendirir ve bir türlü bu çerçevenin dışına çıkamaz. Dolayısıyla da Allah nezdinde durması gerekli olan farklı bir konum olduğunun, kendisinin bu konumun çok gerisinde bulunduğunun farkına varamaz. Kuyunun dibinde durduğu hâlde kendisinin ferahfezâ bir iklimde dolaştığını zanneder. Bu yüzden de onun kuyudan çıkma adına bir gayreti olmaz.

Evet insan, tabiatı icabı belli bir süre sonra yaşadığı ortama uyum sağlar. Mesela yüksek seslerin olduğu bir ortamda bulunan bir insanın kulakları belli bir süre sonra kendini o sese göre ayarlar. Bu defa o kulak, duyması gerekli olan frekanstaki sesleri duyamaz olur. Bunun gibi, biz de dünyaya

gözümüzü açtığımız andan itibaren hep hâllerinden memnun olan ve günlerini gün etme peşinde koşturan insanlar gördük. Dolayısıyla da içler acısı perişan hâlimizin bir türlü farkına varamadık.

Hâlbuki ızdırap çok önemli bir ilham kaynağıdır. O, insana içinde bulunduğu sıkıntılı hâlden kurtulma adına çok farklı yol ve yöntemler ilham eder. Mesela kuyuya düşen bir insan, kuyunun dibinde bulunduğunun farkındaysa ve bunun ızdırabını duyuyorsa, kuyudan çıkma adına elli türlü yol arar ve Allah'ın izni ve inayetiyle bir çaresini bulup oradan çıkar. Elinde kazma ve kürek olmasa bile, ellerini âdeta pençe gibi kullanıp oradan çıkmaya çalışır. Didinir durur, tırnaklarıyla ayaklarını koyabileceği iki oyuk açar. Daha sonra ayaklarını o oyuklara koyup daha yukarıda iki tane daha oyuk açar ve böylece bir takvime bağlamak suretiyle belli bir müddet sonra oradan çıkmayı başarır. Fakat kuyunun dibinde yaşadığının farkında olmayan ve hâlinden memnun olan birisinin hiçbir zaman böyle bir ceht ve gayreti olmaz.

Merhameti Celbeden Mağduriyet Hâli

Ayrıca insan, yaşadığı düşüş ve inhiraf karşısında, onun ızdırabını derinden derine duyar ve Cenâb-ı Hakk'a tam bir teveccühte bulunursa, Hazreti Üstad'ın *Lem'alar* isimli eserinde ifade ettiği gibi, esbabın bi'l-külliye sukût ettiği böyle bir anda, nur-u tevhid içinde sırr-ı ehadiyetin zuhur ettiğini görebilir.[48] Bilindiği üzere Yunus İbn-i Metta (aleyhisselâm) balık tarafından yutulduğunda; balık, denizin dalgaları ve gecenin karanlığı bir araya gelerek onu dört bir taraftan çepeçevre kuşatmıştı. Fakat o büyük peygamber, üst üste bu karanlıklar içinde, لَآ إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ *"Senden başka ilâh yoktur. Sen bütün noksan sıfatlardan münezzehsin; doğrusu ben kendi kendime zulmettim (affını bekliyorum)."*[49] şeklinde niyaz ederek, Cenâb-ı Hakk'ın nazar-ı merhametini celbetmiş ve karanlık karanlık üstüne bir hâlde bulunuyorken balığın karnından kurtulmuştu. İsterseniz siz, burada İbrahim Hakkı Hazretleri'nin şu mısralarını hatırlayabilirsiniz:

"Nâçâr kaldığın yerde,
Nâgâh açar ol perde,
Derman olur her derde,
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler."

Şimdi bu açıdan bir bakın günümüzdeki derbeder hâlimize! Allah aşkına, bugün biz, Yunus İbn-i Metta'nın (alâ nebiyyinâ ve aleyhissalâtü vesselâm) balığın karnına düşmesinden daha feci bir durumda değil miyiz? Hazreti Pîr, bu konuyu ele aldığı yerde, *"Hevâ-i nefsimiz, hûtumuzdur."*[50] diyor. Yani bugün bizler, esasında nefislerimiz tarafından yutulmuş bir hâldeyiz. Varsa bu dünya, yoksa bu dünya deyip, hevâ-i nefse esir olmuşuz; fakat en acısı bu durumun farkında bile değiliz. Dolayısıyla günümüzde değişik coğrafyalarda yaşanan fevkalâde mazlumiyet, mağduriyet ve mahkûmiyet karşısında da hissizler, kalbsizler gibi hareket ediyoruz. O hâlde evvelâ kendimize "Biz ne idik, ne olduk?" sorusunu sormamız gerekir. Daha sonra da, yaşadığımız zamanla Devr-i Risalet-penahi arasında irtibat kurup her iki dönem arasında mukayeseli okuma yapmamız lazım. Hatta Eyyubilerin, Zengilerin, Selçukluların ve Osmanlıların yaşadıkları dönemlere giderek, bir Selahattin Eyyubi, Nureddin Zengi, Alparslan, Melik Şah, Kılıç Arslan, Fatih Sultan Mehmet gibi iradeli ve güçlü devlet adamlarının, amansız ve insafsız bir dünyanın taarruz ve hücumları karşısında nasıl mukavemet ettiklerini, beyinlerini zonklatırcasına problemlere ne tür reçeteler sunduklarını

düşünmeli ve gül devri sayılabilecek o dönemleri günümüzle mukayese ederek içinde bulunduğumuz derbeder hâlin büyüklük ve fecaatini anlamaya çalışmalıyız. Zannediyorum böyle bir fikir cehdi, derdi anlayıp derman bulma adına bizi Cenâb-ı Hakk'ın kapısının tokmağına dokunmaya götürecek ve O da bize bu meş'um durumdan sıyrılma adına alternatif çıkış yolları gösterecektir. Fakat biz yaşadığımız bu feci hâli normal gördüğümüz takdirde ne alternatif yollar bulabilir ne de kurtuluş adına yeni yöntemler keşfedebiliriz.

Yüreklere Saçılan Izdırap Tohumları

Evet, çile ve ızdırabın temelinde, öncelikle İslâm'ın hayata hayat kılındığı altın devirlerin bilinmesi, daha sonra da, bugünkü Müslümanların maruz kaldığı zillet ve meskenetin farkına varılması meselesi vardır. Hazreti Pîr böyle bir tablo karşısında, *"Şahsımın maruz kaldığı zahmet ve meşakkatleri düşünmeye bile vaktim yoktur. Keşke bunun bin misli meşakkate maruz kalsam da iman kalesinin istikbali selâmette olsa!"*[51] gibi ifadelerle ızdırabını dile getirmiştir. Keza o, milletinin imanını selâmette gördüğü takdirde, Cehennem'in alevleri içinde yanmaya bile razı olduğunu ifade etmiştir.[52] İşte bunlar gerçek insan olmanın gereği düşüncelerdir. Eğer insanlık başını almış Cehennem'e doğru gidiyorsa ve sen insansan böyle bir tablo karşısında mutlaka ürpermen gerekir. Fakat şurası da bir gerçek ki, herkes meseleleri bu ölçüde bir vicdan genişliğiyle duyup hissedemeyebilir.

Vâkıa, herkesin her sıkıntı ve problemi bilmesi de doğru olmayabilir. Zira bazı insanlar, çok küçük bir grip virüsü karşısında dahi dayanamayıp ölürler. Ama bağışıklık sistemi sağlam insanlar aynı virüslerin hücumuna maruz kaldıklarında, bu durum, onlarda sadece muvakkat bir sarsıntı meydana getirir. Bunun gibi hizmet-i imaniye ve Kur'âniye'de koşturan herkes, aynı seviyede bir mukavemet sistemine sahip olmayabilir. Bu sebeple, onlara dert ve problemlerin bütününü aktarmanız, onların kuvve-i mânevîyelerini kırabilir.

Evet, anlattığınız bazı büyük problemlerle onları sarsıp ye'se sürükleyebilirsiniz. Bu noktada durup size bir hissiyatımı ifade edeyim: Bugün annem, babam, dedem, ninem hayatta olsalardı ve hepsi de bir anda ölselerdi, yemin ederim, bu acı benim İslâm'ın kaderi adına duyduğum yarım günlük ızdırabıma muadil gelmezdi. Öyle ki kimi zaman geceleri ızdıraptan iki büklüm odamdan çıkıyor ve koridorda deli divane gibi dolaşıyorum. Fakat buna rağmen her biri ayrı bir komplo ve tuzak peşinde koşan ve gulyabaniler gibi köşe başlarını tutmuş bulunan kötü niyetlilerden bahis açmamaya çalışıyorum. Zira bu durum, insanları ye'se düşürüp kuvve-i mâneviyelerini kırabilir. Bu itibarla gam izhar etmemeye, izhar edip ağyarı âhımdan âgâh eylememeye çalışıyorum.

Ancak dayanabileceklerini bilsem, elimin ulaştığı herkesin gönlüne, insanlığın dertleriyle alâkadar olmaları için korlar saçar, ızdırap tohumları ekerdim. Ta ki uykuları kaçsın ve çare bulma adına deli divane gibi dolaşıp dursunlar. Zaten bir insana dininden dolayı deli denmeyince onun imanda kemale erdiğini söylemek zordur. Yani başkaları sizin hâlinize bakıp diyecekler ki: "Bağları, bahçeleri, revnaktar çiçekleri ve ferahfezâ iklimiyle bu cazip dünyanın keyfini çıkarmak varken, şu insanlar niye bu işlerle meşgul oluyor ki?" İşte bu, deli görülmenin, Yunus'un ifadesiyle, varını yoğunu Allah yolunda yağma etmenin ifadesidir.

Böyle olmayan insanlar batmış ve bitmiş midir? Hâşâ ve kellâ! Zira Sahib-i Şeriat, imanla ahirete yürüyenin Cennet'e gireceğini haber vermiştir.[53] Biz, bu konuda kimsenin savcısı olamaz ve kimsenin Cennet'e girmesine haciz koyamayız. Dolayısıyla bu, ayrı bir meseledir. Fakat insanlığın dertlerine

çare bulma adına, şakakları zonklatırcasına ızdırapla iki büklüm olup peygamberane bir tavırla insanlığı kucaklama ise tamamen ayrı bir meseledir.

46 el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s. 139.

47 Mevlâna, *Mesnevî* 4/204-206.

48 Bkz.: Bediüzzaman, *Lem'alar* s. 4 (Birinci Lem'a).

49 Enbiyâ sûresi, 21/87.

50 Bediüzzaman, *Lem'alar* s. 5 (Birinci Lem'a).

51 Bediüzzaman, *Tarihçe-i Hayat* s. 615 (Tahliller).

52 Bkz.: Bediüzzaman, *Tarihçe-i Hayat* s. 610 (Tahliller).

53 Bkz.: En'âm sûresi, 6/82; Buhârî, *cenâiz* 1, *istikrâd* 3, *bed'ü'l-halk* 6, *istizân* 30, *rikâk* 13; Müslim, *îman* 150, 151, 152, 153, *zekât* 32, 33.

Denge ve İtidâl

Soru: *Hayatın hemen her sahasında ciddi düşünce kaymalarının yaşandığı, aşırılıklara prim verildiği günümüzde, ifrat veya tefritlere girmeme adına dikkat edilmesi gereken hususlar nelerdir, izah eder misiniz?*

Cevap: Dini, murad-ı ilâhîde mahiyeti ne ise o şekilde yaşayıp hayatımıza hayat kılabilmek için dengeli olma ve itidâli koruma çok önemlidir. Zira denge kaçırıldığı zaman ya ifrata ya da tefrite düşülür ki, ifrat tefriti, tefrit de ifratı doğuracağı için neticede fasit bir daire oluşur. Esasen ifrat ve tefritlerden salim kalmanın yolu, ümmetine daima itidâli tavsiye buyuran sırat-ı müstakim rehberi İnsanlığın İftihar Tablosu'nun sünnetine uymaktır.

Sırat-ı Müstakim

İslâm düşünce sisteminde sırat-ı müstakim tarif edilirken, dünden bugüne mesele genellikle kuvve-i şeheviye, kuvve-i gadabiye ve kuvve-i akliyeye irca edilmiş ve bunların itidâl hâlleri sırat-ı müstakim olarak ifade edilmiştir. Fakat rekabet, tenafüs, niyet ve nazar gibi daha başka hususları da bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Daha doğru bir tabirle insan tabiatında mündemiç olan iyi ve kötü bütün duygu ve düşünceler için bir sırat-ı müstakimden bahsedilebilir.

Mesela, eşya ve hâdiseleri okuma, değerlendirmeye tâbi tutma mânâsında *"nazar"*ı ele alacak olursak, *nikbin* onun ifrat, *bedbin* tefrit hâlini; *hakikatbin* ise orta hâlini temsil eder. Bildiğiniz üzere nikbin, kötü ve çirkinliklere gözlerini kapatıp her şeyi sadece iyi ve güzel yönleriyle ele alan, bedbin ise her şeyi kötü ve kapkara gören kişi demektir. Hakikatbin veya hüdabine gelince, o, her şeyi kâmet-i kıymetine ve keyfiyetine uygun olarak görmeye çalışan kişidir. Vâkıa, Hz. Pîr'in de Hakikat Çekirdekleri'nde ifade ettiği üzere *"Güzel gören, güzel düşünür; güzel düşünen, hayatından lezzet alır."*[54] Ayrıca güzel olmayan şeylerde bile, kâbil-i tevil olduğu sürece iyi düşüncelere, güzel değerlendirmelere gitmek gerekir. Fakat bu, realiteyi görmezlikten gelme, sadece hayal ve hülya dünyasında yaşama demek değildir. O hâlde yapılması gereken; gerçeklerden kaçmadan, realitelere gözünü kapamadan ama aynı zamanda karamsarlığa, ümitsizliğe de düşmeden her şeyi olduğu gibi görmektir ki, işte bu, "nazarda denge" demektir.

Esasında sırat-ı müstakimde hareket edildiği takdirde insan mahiyetine yerleştirilmiş olan ve zâhirî yönü itibarıyla şer gibi görünen nefis bile insan için hayırlı hâle gelebilir. Hatta "iğvâ" ve "tesvilâtıyla" insanları saptırıp baştan çıkaran şeytan dahi, yaratılış hikmeti ve konumu doğru anlaşıldığı takdirde insanın Cenâb-ı Hakk'a teveccüh etmesine ve sık sık O'na sığınmasına sebep olabilir. Fakat –hâşâ– ona müstakil bir güçmüş gibi bakıldığında vehmî bir kuvvet ve iktidar izafe edilmiş olur ki, bu da, ışık ve zulmette bir güç, kuvvet ve iktidar vehmedenlerin hâli gibi, insanı alır, dalâlete sürükler. Bildiğiniz gibi bu inançta olanlar, ışık ve karanlığın ayrı birer güç kaynağı olduğuna inanır, ışıktan bir zarar gelmeyeceği ama karanlığı temsil edenlerin mutlaka memnun edilmesi gerektiğini düşünür ve böylece bu çarpık telakkinin peşinde akla, hayale gelmedik kötülükler irtikâp ederler.

Aynı felsefeyle hareket eden Satanistler de şeytanın şerrinden korunabilme adına kendilerince onu memnun etme yoluna gitmişlerdir. İşte insana karşı "tesvil" ve "tezyinden" başka herhangi bir silah ve kozu olmayan âciz bir mahlûku –hâşâ– Yaratıcı'ya ait bazı güç ve kuvvetlere sahip bir varlık gibi

düşünmek, onun hakkında dalâlet ölçüsünde bir ifrat olduğu gibi; onun tesvil ve tezyinini, “hemz” ve “lemzini” görmezden gelmek, hafife almak, böylece Kur’ân ve Sünnet’in beyanlarına göz kapamak ve kulak tıkamak da onun hakkındaki değerlendirmede bir tefrittir. Zira o, insanın apaçık bir düşmanıdır ve insan, iradesinin hakkını vermeyip gaflette bulunduğu takdirde o amansız ve imansız düşmanının eliyle ebedî saadetini kaybedebilir.

Muvaffakiyet Kurbanları

Helâka sürükleyebilecek menfi hususlarda insanın dengeyi bulması çok önemli olduğu gibi, pozitif sahada, hayır istikametinde kendisine verilen hususlarda da dengeli olması çok önemlidir. Yani bir kısım menfiliğe açık duyguları, hayır istikametinde kullanma adına dengeli olmak gerektiği gibi, iman, ibadet ve ahlâk adına ortaya konulan kalbî ve bedenî amellerde de ifrat ve tefritten uzak durulmalı ve sırat-ı müstakimin dışına çıkılmamalıdır. Mesela insan, namaz kılma, zekât verme, hacca gitme, oruç tutma, dua etme, hatta tefekkür, tezekkür ve tedebbürde bulunma gibi bütün ibadet ve amellerini özenerek, mükemmelliği yakalama peşinde ortaya koymalıdır. Zira Yüce Allah, Kitab-ı Mübîn’inde

اِعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ

“Amel edin! Yaptıklarınızı Allah da, Resûlü de, mü’minler de görecekler.”[55] ferman-ı sübhânisiyle, amellerin Allah’ın, Peygamber’in ve basiret erbabı mü’minlerin teftişine arz ediliyor gibi arızasız ve kusursuz ortaya konulmasını emretmektedir. Kısaca, insan bütün ibadetlerinde “Acaba oldu mu?!” endişesini taşımalı ve hep kemal peşinde koşmalıdır. Fakat Allah’a kulluk adına ortaya konulan böyle bir performansta mükemmel denecek bir çizgi yakalansa dahi, insan hiçbir zaman elde edilen neticeyi kendinden bilmemeli, muvaffakiyet ve zaferi kendine izafe etme gibi bir küstahlığa girmemelidir. Zira neticeyi yaratan Allah’tır (celle celâluhu).

İşte ibadet ve amellerin başını gözünü yararak, onları üstünkörü, gevşeklik ve gaflet içerisinde yerine getirme durumuna tefrit diyecek olursak, çok ciddi bir performans ortaya koyup Cenâb-ı Hakk’ın tevfikine mazhar olduktan sonra neticeyi kendinden bilme gibi Hakk’a karşı küstahlık tavrı da ifrattır. Zira her ne kadar işin başında ciddi bir ceht ve gayret ortaya konulup mükemmellik peşinde koşulsa da, netice itibarıyla başarılara sahip çıkılıp, onlar şan ve şöhret hesabına değerlendirilmektedir. Bu ise insanın başının dönüp bakışının bulanmasına, şirk ve nifak vadilerinde helâk olmasına yol açar.

O hâlde, Allah yolunda belli başarı ve muvaffakiyetlere nâil olan insana yaraşan; tevazu, mahviyet ve hacalettir. O, her zaman;

“Değildir bu bana lâyık bu bende,
Bana bu lütf ile ihsan nedendir?” demelidir.

Evet, insan bir taraftan yapabileceği şeyleri en mükemmel şekilde yapmaya çalışmalı, diğer yandan da debbağın deriyi yerden yere vurduğu gibi kendisini yerden yere vurmasını bilmelidir. Hatta nâil olduğu başarı ve muvaffakiyetlerin kendisi için bir imtihan unsuru olabileceğini hiçbir zaman aklından çıkarmamalı, bunların istidraç olabileceği endişesiyle oturup kalkmalı ve kayıp gitmekten çok korkmalıdır.

Düşünün ki, hakiki nurun her yeri aydınlattığı, ayların ve güneşlerin bile kararıp gittiği bir dönemde Esvedü’l-Ansî, Müseylimetü’l-Kezzâb gibi peygamberlik iddiasında bulunan kişiler zuhur etmiştir. Bu zavallılar kendilerinde gördükleri bazı kabiliyet ve becerilerin kurbanı olmuş, kibir ve bencilliğin pençesi altında mahvolup gitmişlerdir.

Enaniyet Çağında Mehdi Enflasyonu

Elbette ki, yaşanan bu tür inhiraf ve dalâletler sadece belli bir döneme mahsus değildir. Hemen her dönemde benzer hâdiselere şahit olunmuştur. Günümüzde de, azıcık ağzı laf yapan, bir iki satır bir şey karalayan, mâneviyatta birazcık yol kat eden bazı insanların dengeyi kaçırarak kendilerini bir mihrap veya bir kıblenümâ hâline getirmeye çalıştıklarını ve benlik iddialarıyla oturup kalktıklarını görmek mümkündür. Bunlar, azıcık bir şey ortaya koydukları ve etraflarında da safderun insanlardan müteşekkil bir halka oluştuğu zaman, hemen kendilerini bir kamer gibi görmeye başlıyorlar. Bundan dolayı olsa gerek, günümüzde ciddi bir mehdi enflasyonu var. Fakir bile, şimdiye kadar sadece bizim toplumumuz içinden çıkmış beş altı tane "mehdi" (!) tanıdım. Hatta bunlardan üç tanesi benimle irtibata geçmek istedi.

Mesela, geçenlerde biri buraya geldi. Yirmi iki yaşında olduğunu ifade etti. Daha sonra, "Hocam, ben kendimi sadece Hüseynî biliyordum. Son zamanlardaki derin tahkikatımla Hasenî olduğumu da tespit ettim." dedi. Ben ona mahviyet ve tevazu adına bazı hususları hatırlattım. Küçüklerde küçüklüğün emaresinin tekebbür olduğunu, onların pencereden görünmek için ayakları üzerine dikileceklerini, büyüklerde büyüklüğün emaresinin ise asa gibi iki büklüm olmak olduğunu anlatmaya çalıştım. Söyleyeceklerimi söyledikten sonra, ayrılırken ben zannettim ki ikna oldu. Kapıyı açtım, tam dışarı çıkarken, aynen şöyle dedi: "Pekâlâ hocam, size bu mevzuda seçme hakkı vermemişlerse ne yapacaksınız!" Hâlbuki peygamberliğin dışında insanlara ilân ve tebliğ edilme mecburiyeti olan hiçbir makam ve unvan yoktur. Buna Ebû Hanifelik, Şafiîlik, Malikîlik ve Hanbelîlik dâhil olduğu gibi, mehdilik de dâhildir. Ne var ki, böyle bir anlayışa kilitlenmiş insanlara bir şey anlatabilmek oldukça zordur. Rabbim, mehdilik iddiasında bulunan bütün bencil ve mütekebbirleri doğru yola hidayet eylesin!

Son bir husus olarak şunu ifade edeyim ki, mahviyet, tevazu, ihlâs ve iddiasızlık anlayışı üzerine kurulu salih bir daire içinde dahi benzer iddiaları seslendiren şahısların olabileceği hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Hatta bu kişiler, enaniyetlerini aidiyet mülâhazasına dayandırdıklarından, onlara laf anlatmak belki çok daha zordur. Mesela birisi kalkar der ki, "Ben bugüne kadar çıraktım, tilmizdim. Falan kişi şimdiye kadar bin tane melekle veya ruhaniyle destekleniyordu. Fakat şimdi onlardan dokuz yüzü onu bırakıp bana geldi." Her dönemde başka örnekleriyle görüldüğü üzere insan çok değişik aldanmalarla nefis ve şeytanın esiri olabiliyor.

O hâlde, ekilen tohumların neşv ü nema bulduğu, gül bahçelerini güllerin sardığı bir dönemde de olsa, diken istilasının her zaman için muhtemel olduğu hatırdan çıkarılmamalı ve yürünen yolda hep basiretli ve gözü açık yürünmelidir. Evet, her zaman bazı mudiller çıkabilir; çıkıp safderun insanları arkalarından sürükleyip götürebilirler. Zira güllerin yanında dikenler olabileceği gibi bülbüllerin yanında saksağanlar da ötebilir. Bülbülün o güzel sesini duymamış ve kulakları ona alışmamış bazı kimseler de saksağan sesine kapılıp gidebilirler. Bu itibarla insanların bu tür iddialara kanıp aldanmalarına meydan vermeme adına her zaman bir Hazreti Ebû Bekir, bir Hazreti Ömer (elfü elfi merratin radıyallâhu anhümâ) firasetiyle hâdiseler görülüp gözetilmeli, sürekli teyakkuz hâlinde olunmalı ve temkinli hareket edilmelidir.

54 Bediüzzaman, *Mektubat* s. 532 (Hakikat Çekirdekleri).

55 Tevbe sûresi, 9/105.

Övgüde Mübalâğa ve Zararları

Soru: *Bir insan, takdir ve tebcil edilecek güzel bir işe vesile olduğunda, o insanın alkışlanıp takdir edilmesinin teşvik adına fayda getireceğini umuyoruz. Fakat bu tür takdir ve tebciller gurur ve fahre de sebebiyet verebiliyor. Bu mevzuda dikkat edilmesi gereken hususlar nelerdir?*

Cevap: Hakikaten bazen, başarı ve muvaffakiyetler karşısında yapılan takdir, tebcil ve senalarda denge korunamayıp mübalâğalara giriliyor. Hâlbuki ilâhî âdettir; birisini kâmet-i kıymetinin üstünde takdir ve tebcil ettiğinizde maksadınızın aksiyle tokat yersiniz. Hatta sevmenin sizin için bir vazife, sevilmenin de belli bir ölçüde onun hakkı olduğu bir insan hakkında bile methetmede mübalâğaya kaçarsanız kader-i ilâhî tarafından tokatlanabilirsiniz. Çünkü bu, Allah'ın sevmediği bir davranıştır.

Bu itibarla sevdiğiniz insanlara karşı muhabbet ve hayranlığınızı dile getirirken, onlara değişik kıymetler atfederken öyle dengeli hareket etmelisiniz ki, nezd-i ulûhiyette ifratlara girilmemiş olsun. Zira siz havada uçurma, batmadan suda yürütme veya tayy-ı mekân yaptırma gibi bir insan hakkında türlü türlü aşırılıklara girdiğinizde, Cenâb-ı Hak da, "Bu insan, dediğiniz gibi değildi. Onu çok fazla büyüttünüz." diyerek sizi maksadınızın aksiyle cezalandırabilir.

Hâsidlerin Hedefi Hâline Getirilen Şahıslar

Öte yandan sizin böyle bir tutumunuzun diğer insanlara bakan yanıyla da şöyle yanlış bir tarafı vardır: Siz bir insanı göklere çıkarır gibi konuşup anlattığınızda, sizin bu tavrınız başkalarının damarına dokunur ve onlar da aynı şahsı yerin dibine batırmak ister. Böylece siz o zat hakkında farklı bir kısım cephelerin oluşmasına bizzat kendiniz sebebiyet vermiş olursunuz. Bu açıdan bir taraftan sevdiğiniz bir insan hakkında ifrata girmemeye çalışmalı, diğer yandan da onun hakkındaki duygu ve düşüncelerinizi başkalarının yanında ifade etmek suretiyle onlarda rekabet ve haset hislerini tetiklememeye dikkat etmelisiniz.

Mesela, iman ve İslâm hakikatlerine Hazreti Pîr-i Mugân'ın vesilesiyle ulaşmış bir insan onu çok sevebilir. Öyle ki onu andığı zaman burnunun kemikleri sızlayabilir. "Sen bize çok şey kazandırdın, ufkumuzu açtın, İnsanlığın İftihar Tablosu'nu (sallallâhu aleyhi ve sellem) doğru tanımamıza vesile oldun." diyerek tepeden tırnağa ona karşı minnet hisleriyle dolu olabilir. Fakat o insanın bu hisleri, hiçbir zaman onu, "nebi, resûl" deme gibi dalâlet ve küfre; o büyük zatın kendisi için asla düşünmediği, hayalinden bile geçirmediği makam ve payelerle onu serfiraz kılma gibi hatalara düşürmemelidir. Ayrıca o büyük zat hakkındaki ulvî mülâhaza ve kanaatler, başka büyük bir zatın etrafında kümelenmiş insanların yanında dile getirilirse, hiç farkına varmaksızın o insana karşı başkalarının rekabet ve kıskançlık hisleri tetiklenmiş ve reaksiyona sebebiyet verilmiş olur.

Dahası bir insan, canların kendisi için feda olacağı İnsanlığın İftihar Tablosu (sallallâhu aleyhi ve sellem) hakkında konuşurken bile dikkatli olmak zorundadır. O ki, bizim dünya ve ahiret kurtuluşumuz, iki cihan saadetimizin vesilesidir. Zira, varlığın çehresindeki perdeyi kaldıran; eşyanın ruhunda saklı bulunan sırları gün yüzüne çıkaran, kaos ve keşmekeş içinde gibi görünen şu dünyayı cennetlerin koridoru hâline getiren O'dur. Eğer bugün, inancın büyülü ikliminde, imanımızın derinliği ölçüsünde, şöyle-böyle, itminan ve huzur soluklayabiliyorsak bunlar hep O'nun sayesindedir. Fakat

bütün bunlara rağmen siz –haşa ve kella– ulûhiyet isnadı olarak anlaşılabilecek bir vasfı asla O'na isnat edemezsiniz.

Bütün Hamd u Senalar O'na Aittir

Zât-ı Ulûhiyet'i takdir u tebcil etmeye gelince, o mevzuda istediğinizi diyebilirsiniz. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın zıddı ve niddi olmadığı gibi, O'nun rakibi de olamaz. Kimse, "Niye O'nu methediyorlar da benim efendimi methetmiyorlar?" diyemez. Çünkü O, senin de benim de Efendim olduğu gibi, senin efendinin de benim efendimin de Efendisi'dir. Evet, O, Efendiler Efendisi'nin de (sallallâhu aleyhi ve sellem) Efendisi'dir. Peygamberimizin de ifade buyurduğu gibi, *"Asıl seyyid Allah'tır."* [56] O, herkesin Seyyidi'dir. Bu açıdan takdir ve tebcil adına O'nun hakkında diyebileceğiniz her şeyi deyin. Hatta o Şemsu'ş-Şumus (Güneşler Güneşi) karşısında ziyası kaybolmuş bir ateş böceği gibi sönün gidin. Zaten öyle olmayınca O'nu tam duymanız mümkün değildir. O'nun görülüp bilinmesi, azamet ü ihtişamıyla kendini göstermesi, insanın yok olmasına bağlıdır. Şair ne güzel söylemiştir:

"Sen tecellî eylemezsin perdede ben var iken,
Şart-ı izhar-ı vücudundur adîm olmak bana…"

Bir perdede iki şey birden olmayacağına göre, ma'dum olmak lazım ki, mevcut duyulabilsin, mütalâa ve müşâhede edilebilsin. İnsanın, vücudunun zılliyetini kabul etmesi gerekir ki, aslı görebilsin. Enbiya-i izâm, asfiya-i fihâm, evliya-i kirâm gibi gölge olmaya koşan o kadar çok kul var ki, bize çok beride, berinin de berisinde, onun da berisinde… bir gölgelik düşer. Kim bilir, belki de ahirette zıllullahla müşerref olacaklar da, burada gölge gibi yaşayanlar olacaktır. Allah onlara diyecektir ki, "Madem siz dünyada hep gölge gibi yaşadınız. Şimdi gelin hiçbir gölgenin olmadığı günde Benim gölgeme sığının." Evet, Hazreti Allah hakkında böyle düşünsek de, O'nun berisindeki varlıklar hakkında temkin, dikkat ve teyakkuzu hiçbir zaman elden bırakmamalıyız.

Aslında sizin başkaları için döktüreceğiniz medh u senaların hepsi O'nun hakkıdır. Zira kimden kime, ne zaman, nasıl ve hangi şartlar altında olursa olsun, dil dudak arasında şekillenen ve dışarıya dökülen bütün hamd u senalar O'na mahsustur. Zaten günde kırk defa okuduğumuz اَلْحَمْدُ لِلهِ رَبِّ الْعَالَمِينَۙ[57] âyet-i kerimesinde de bu hususu dile getirmiyor muyuz? اَلْحَمْدُ kelimesindeki *"elif lam"* istiğrak ifade ettiği için, *"hamd"* hangi hâmidden hangi mahmuda yönelirse yönelsin bunların hepsi O'na mahsustur. Bu açıdan bizi de sevdiğimiz insanları da yaratan O olduğu için, onlara yaptığımız senalar bile esasında O'na gider.

Mazluma Benzeyen Büyük Bir Zalim

Hâsılı, övülme, takdir ve tebcil edilme hakları olan büyük zatlar hakkında konuşurken dahi temkin ve tedbir esaslı hareket etmemiz gerektiği gibi, onlar hakkındaki ulvî mülâhaza ve kanaatlerimizi reaksiyon gösterebilecek insanların yanında dile getirmekten de uzak durmalıyız. Çünkü başka insanların içinde, haset ve rekabet hislerini tetiklediğinizde, hem kendinize karşı husumet cephelerinin sayısını çoğaltmış hem de o masum insanları günaha sevk etmiş olursunuz. Çünkü haset eden bir insan günaha girer ve böylece amellerini yok eder. Hasan Basrî Hazretleri, "Haset eden bir insan kadar, mazluma benzeyen daha büyük bir zalim görmedim."[58] demiştir. Yani haset eden bir insan öyle bir zalim ki, bulunduğu hâl itibarıyla o, acınacak duruma düşüyor. Bizim hiçbir kimseyi böyle bir hâle düşürmeye hakkımız yoktur. Herkesin, böyle nazik bir konuda dikkatli hareket etmesi beklenmese de, hususiyle belli bir konumda bulunan insanların bu mevzuda daha bir hassas ve duyarlı

olması gerekir.

56 Ebû Dâvûd, *edeb* 9; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 4/24, 25.

57 Fâtiha sûresi, 1/2.

58 İbn Abdi Rabbih, *el-Ikdü'l-ferîd* 2/158; el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* 5/251.

***Soru:** Bir hadis-i şerifte, eşlerin arasını açmak ve yuva yıkmak şeytanın en sevdiği işler arasında zikrediliyor. Eşlerin, böyle bir tuzağa düşmemeleri ve evliliklerini, Hak katında helâllerin en çirkini olarak ifade edilen talakla noktalamamaları adına neler tavsiye edersiniz?*

Cevap: Bütün şerli işlerin müsebbibi ve güzel işlerin tahripçisi şeytandır. Kur'ân-ı Kerim'de de, فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ *"Şeytan onların batıl işlerini kendilerine süslü gösterdi."*[59], فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ *"Şeytan onlara vesvese verdi."*[60] vb. âyet-i kerimelerde olumsuz şeylerin şeytana izafe edildiğini görüyoruz.

Azılı ve Sinsi Düşman

Öte yandan Kur'ân-ı Kerim'de, şeytanın *"garûr"* vasfıyla zikredildiğini görmekteyiz. Mesela Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerimede şöyle buyuruyor:

وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ

"Çok hilekâr şeytan sizi Allah hakkında (yanlış bilgi, yanlış inanç ve yanlış yaklaşımlarla) aldatmasın."[61] Garûr kelimesi mübalâğa kipinde olduğu için 'çok aldatan' demektir. Demek ki, şeytanın çok müthiş ve baş döndüren bir aldatması vardır. O, Âdemoğlunun niyet ve düşünceleri içine, sürekli, kendi çarpık düşünce, entrika ve hilelerini karıştırmak suretiyle onu yoldan çıkarmaya çalışır.

Başka bir âyet-i kerimede ise şeytan *"hannâs"* olarak nitelendiriliyor.[62] Çünkü şeytan kerr ü fer yapan, yani geriye çekilip fırsatını bulduğunda saldırıya geçen, sûret-i haktan görünüp insana sağdan yaklaşan, yapılan kötü ve çirkin işleri güzel gösteren ve her fırsatta insanın ayağını kaydırmak isteyen sinsi bir varlıktır. Hz. Pîr'in ifadesiyle şeytanın en önemli desiselerinden bir tanesi de, insana kendi mevcudiyetini inkâr ettirmesidir.[63] Öyle ki insan kimi zaman tamamen şeytanın güdümüne girip onun dürtüleriyle hareket ettiği hâlde, sanki bütün bunları kendi başına yapıyormuş gibi, "ben düşündüm, ben karar verdim, ben plânladım, ben yaptım" türü ifadelerle yaptığı her işin mimar ve bânisi olarak kendini görür.

İnsan mahiyetine yerleştirilen nefis de şeytana santrallik vazifesi yapar. Kur'ân'ın beyanına göre insanın yakasını bırakmayan nefs-i emmâre, sürekli ona fenalığı emretmektedir.[64] Bir misalle anlatacak olursak, şeytan sanki mors alfabesiyle kodlanmış kodlar gibi sürekli insan nefsine farklı kodlar gönderir. Nefis de bu kodları çözerek insana onları dikte eder. Bu durum karşısında insanoğlu da, ister şeytandan ister nefs-i emmâreden aldığı bu dürtülerle hareket ederek onlara râm olur ve pek çok münkerat irtikâp eder. İşte yuvanın yıkılması, çocukların aileden kopması ve neticede onların maddî-mânevî perişan bir hâle düşmesi de işlenen bu büyük günahlardan biridir.

Tahribatın Çapı

Soruda da dikkat çekildiği üzere, Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem); şeytanın, eşlerin arasının açılması ve bir yuvanın yıkılmasına sevindiği kadar başka hiçbir şeye sevinmediğini ifade buyuruyor. Söz konusu hadis-i şerif şu şekildedir: *"İblis tahtını su üzerine kurar.* (Bu ifadeden

şeytanların daha çok nerelerde kuyruklarını dikip cirit attıkları ve hangi mekânlarda daha fazla insanların ayaklarını kaydırdıklarını da öğrenmiş oluyoruz. Diğer bir ifadeyle şeytanın postunu serdiği yerler, sefahat adına kullanılan ve her türlü fenalığa açık sahiller vb. mekânlardır.) *Sonra yapacakları kötülükleri yapmak üzere avenesini sağa sola gönderir.* (Bu avenelerden kimisi insana faiz yedirtir, kimisi göze hükmederek harama baktırır, böylece bohemlik duygularını tetikleyerek onu şehevanî hisleri arkasında koşturur; kimisi de ağza hükmederek yalan söyletir, gıybet ettirir veya iftiraya sevk eder. Belki de onlardan her birisi kabiliyet ve o mevzudaki mümaresesine göre günah adına yapacağını yapar.) *Makam ve mevkice ona en yakın olan, fitnenin en büyüğünü yapandır. Hepsi yaptıklarını anlatmak üzere İblis'in yanına gelir ve içlerinden birisi: 'Ben şunu, şunu yaptım.' der. Ancak İblis, ona: 'Senin yaptığın da bir şey mi?' der.* (Aslında şeytan işlenilen günahların her birinden memnun olur. Çünkü her bir günah içinde küfre giden bir yol vardır. Her bir günah kalbde siyah bir nokta oluşturur. Aynı zamanda günah işleyen bir insan Allah'tan bir adım uzaklaşmış olur. Ancak şeytan avenesinden daha fazlasını beklemektedir.) *Sonra bir başkası gelir ve 'Falan adamı, karısından boşayıncaya kadar onun yakasını bırakmadım.' der. İblis bundan o kadar memnun olur ki, hemen onu yanına çağırır ve 'Sen ne kadar şirinsin!' diyerek ona iltifat eder."*[65] (İşte burada günümüzde çok yaygın olan içtimaî bir hâdiseye, bir musibete işaret vardır.)

Demek ki şeytan açısından bir yuvanın dağılması o denli önemli bir mesele ki, o, insanları, diğer kötülüklere sürükleyen avenesine iltifat etmezken, karı-kocayı birbirinden ayıran yardımcısına iltifat etmekte, kim bilir belki de onu ödüllendirmektedir.

Peki ama şeytan için, bu mesele niçin, bu kadar önemlidir? Çünkü o, esasında, bir yuvanın canına okumakla sadece iki insanın canına okumuş olmuyor. Bir yuvayı yıkmakla o, aynı zamanda çoluk çocuğun, ayrılan eşlerin anne babalarının, yakınlarının, sevenlerinin, hatta diyebiliriz ki, bir mânâda, bütün bir toplumun canına okumuş oluyor. Zira toplumun molekülü konumunda bulunan aile dağılınca, toplumda da çatlaklar meydana gelmekte ve toplum çok ciddi deformasyonlara maruz kalmaktadır. Ayrıca birbirinden ayrılan eşler, başkaları için de kötü örnek oluşturmakta, bu durum bulaşıcı bir virüs gibi diğer yuvalara da sirayet etmektedir. Görüldüğü gibi şeytan zâhiren belki küçük gibi görünen bir iş çevirmekte, fakat esasında o, yaptığı bu kötülükle çok şeyin altını üstüne getirmektedir.

Bu itibarla asla unutulmamalı ki, şeytan, Cennet köşesi olmaya namzet bir yuvayı bir Cehennem çukuru hâline getirebilmek için, hiçbir zaman boş durmayacak, eşleri birbirine düşürmek için elinden gelen her şeyi yapacaktır. Ayrıca bu hedef istikametinde, avucunun içine alıp istediği gibi yönlendirdiği şeytanlaşmış insanlar vasıtasıyla da aile müessesesine sürekli zarar vermek isteyecektir. Hiç şüphesiz tearuz ve tesakutlar ağına giren böyle bir yuvada en çok zarar gören de çocuklar olacaktır. Zira kavga, cidal, niza, nifak ve şikakın yaşandığı bir ailede çocukların sağlam bir ruhî yapıyla yetişmeleri mümkün değildir.

Evet, anne babanın sürekli birbiriyle sürtüşüp durduğu bir yuvada çocuk, sürekli ikilem yaşayacak, anne babanın birbirine karşı sarf ettiği her kötü söz o çocuğun korteksine yerleşecek, "Meğer benim anne ve babam neymiş!" deyip inkisar üstüne inkisar yaşayacak ve zamanla ebeveyn, çocuk nazarında bütün bütün itibar ve kredi kaybedecektir. Şimdi düşünün, böyle bir tablo karşısında insanın ezelî düşmanı şeytan niçin zil takıp oynamasın ki?

Boşanma En Son Tercih

Allah Resûlü (aleyhissalâtü vesselâm), أَبْغَضُ الْحَلَالِ إِلَى اللهِ تَعَالَى الطَّلَاقُ *"Allah katında*

helâllerin en menfuru boşanmadır."[66] buyurmak suretiyle, karı-kocanın birbirinden ayrılmasının Allah nezdinde mahz-ı buğz bir davranış olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla böyle bir yola girmemek için daha başta tarafların evlilik hakkında gerekli bilgileri edinmeleri çok faydalı olacaktır. Şahsen bana kalsa, evlenmeyi düşünen insanlara, evlilik hakkında birkaç seminer vermeden, birkaç kitap okutmadan onların evlenmelerine müsaade etmezdim. En azından evlenecek insanları bir iki aylık bir eğitime tâbi tutar ve bu eğitimde, "evlilik hayatının önemi, eşlerin karşılıklı hak ve vazifeleri, birbiriyle münasebetleri, çocuk yetiştirme" gibi konularda onların bilgilendirilmelerini sağlardım. Çünkü bir evin erkeği olmanın getirdiği mesuliyetlerden habersiz olan, o evin hanımefendisi olmanın ne demek olduğunu bilmeyen kimselerin kurdukları bir yuvanın sağlıklı olması çok zordur.

Öte yandan boşanmaya doğru giden bir sürece girmemek için daha baştan evliliğin akıl ve mantık blokajı üzerine oturtulması gerekir. Zira evliliğin hissîliğe tahammülü yoktur. Hissî temayüllerin yanında mutlaka mantığın da son kertesine kadar çalıştırılması icap eder. Evet, sadece eda, endam ve melâhat-i veçhiyeye bağlı tahakkuk ettirilen evliliklerin huzurlu bir şekilde uzun soluklu devam edebilmesi çok zordur. Çünkü bunların kaybolduğu bir dönemde evlilik hayatı da yıkılıp gidecektir. Dolayısıyla hisler nazar-ı itibara alınıp saygıyla karşılansa da, akıl, mantık ve muhakeme katiyen ihmale uğratılmamalı, evlilik öncesinde ciddi düşünülüp taşınılmalıdır. Hatta evlenmeyi düşünen bir insan sadece kendi düşünceleriyle iktifa etmemeli, mutlaka çevresindeki ehil insanların mülâhaza ve görüşlerine de müracaat etmelidir. Bu arada şunu da ifade edeyim ki, milletimizin geleneklerine yerleşmiş nişanlılık dönemi de ihmal edilmemeli, bu süreçte tarafların arasında imtizaç ve uyum olup olmadığı meşru dairede anlaşılmaya çalışılmalıdır.

Ayrıca evlendikten sonraki dönemde dinin, ailenin muhafazası adına ortaya koyduğu hükümlere sımsıkı sarılmalı, aile mahremiyeti ve aile sırlarını korumada âzamî hassasiyet gösterilmelidir. Bu yapılabildiği takdirde şeytanın avenesi ve şeytanlaşmış insanlar, yuvanın içine nüfuz edip onu içten içe tahrip etme fırsatı bulamayacaktır. Bu şekilde koruyucu ve önleyici maddî-mânevî tedbirler almanın yanı başında, dualarla mânevî bir kalkan edinerek sürekli ilâhî himayeye sığınma da mutlu bir yuvanın devamı adına çok önemlidir.

Fakat bazen gerekli bütün tedbirlerin alınmasına, evlilikle ilgili akla, mantığa ve muhakemeye ait herhangi bir boşluk bırakılmamasına rağmen, yine de eşler arasında geçim sağlanamayabilir ya da zaman içerisinde çok ciddi geçimsizlikler ortaya çıkabilir. Şeytan insî-cinnî yardımcılarıyla bu durumu değerlendirip belli dürtülerle karı ve kocayı birbirine karşı sürekli fitler. Bütün bunların neticesinde, zâhirî şartlar açısından o evliliğin artık sürdürülemeyeceği kanaati oluşabilir. İşte eşlerin birbirini idare edebilme adına ümidin kalmadığı, huzur atmosferinin bir türlü oluşturulamadığı böyle bir evlilikte son çare olarak boşanma düşünülebilir.

Kur'ân-ı Kerim böyle hassas bir sürece giren eşlerin nasıl hareket etmeleri gerektiğini anlatma sadedinde bu konuya sayfalar ayırmıştır. Hatta bir sûre, Talak Sûresi olarak isimlendirilmiştir. İnsanlığın İftihar Tablosu da (aleyhi ekmelü't-tehâyâ) sünnet-i seniyyeleriyle Kur'ân'ın bu mevzudaki hükümlerini tafsil ve tebyin etmiştir. Sahabe-i kiram ve daha sonraki fukaha-i izâm da konuyla ilgili kafa yormuş, farklı içtihat ve istinbatlarda bulunmuşlardır. Eğer talak üzerinde bu kadar hassasiyetle duruluyorsa demek ki o basit bir mesele değildir ve çaresiz kalındığında bir tercih unsuru olarak onun da, göz önünde bulundurulması gereken yerler vardır. Bu itibarla evliliği sürdürme adına yapılabilecek her şey yapıldıktan, her türlü çareye başvurulduktan sonra, o yuvada hâlâ evliliği sürdürme adına bir ümit ışığı görülmüyorsa, hak ve hukuk çerçevesi içinde, hissîlik ve nefsanîlikten

uzak bir hâlde, akıl, mantık, muhakeme ve vicdanın rehberliği altında boşanmanın düşünülmesi de söz konusu olabilir.

59 Nahl sûresi, 16/63.

60 A'râf sûresi, 7/20.

61 Lokman sûresi, 31/33.

62 Bkz.: Nâs sûresi, 114/4.

63 Bkz.: Bediüzzaman, *Lem'alar s.* 103 (On üçüncü Lem'a).

64 Bkz.: Yûsuf sûresi, 12/53.

65 Müslim, *münafıkûn* 67; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 3/314.

66 Ebû Dâvûd, *talâk* 3; İbn Mâce, *talâk* 1; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* 7/322.

Muhasebe ve İstiğfar

Soru: *Değişik belâ ve musibetlere maruz kalındığında, imtihan sürecinin mü'mine yakışır bir şekilde atlatılabilmesi adına hangi ölçülere dikkat edilmelidir?*

Cevap: *"Sana gelen her iyilik Allah'tandır. Başına gelen her fenalık ise nefsindendir."* [67] fermanına inanan bir insan, karşısına çıkan her belâ ve musibeti öncelikle kendi işlediği hata ve günahlara vermelidir. Mesela, yürürken elindeki bardak veya tabak yere düşse, bunu kendinden bilmeli, o andaki tahayyül, tasavvur veya taakkul dünyasındaki bir inhirafa vermeli ve şöyle demelidir: "Acaba ben huzur-u kibriyaya yakışmayan ne gibi bir halt karıştırdım ki böyle bir sıkıntıya maruz kaldım?" Çünkü kâinattaki hiçbir hâdisede rastlantı yoktur. Dikkatli bir nazarla hayat süzüldüğünde görülecektir ki, esasında çok küçük musibetler bile birer ikazdır ve her hâdisenin bir sinyal yanı vardır. İnsan o ikazı anlayabilir, Allah'a teveccüh eder ve o belâya kefaret olabilecek bir hayır ortaya koyarsa, bunlar, Allah'ın inayetiyle daha büyük kaza ve belâların def edilmesine vesile olur. Evet, o türlü musibetler hem birer sinyaldir hem de aynı zamanda birer kefarettir. Mesela, kırılan bir bardak, bir belâ ve musibet zincirini kırmış ve günahları da temizlemiş olabilir. Nitekim bir hadis-i şerifte, *"Müslüman'ın başına gelen hiçbir yorgunluk, hastalık, keder, üzüntü, eziyet, gam ve hatta ayağına batan diken yoktur ki Allah onunla günahlarından bir kısmını bağışlamasın."*[68] buyurulmaktadır.

Hakiki Suçluyu Bulma Yolunda

Vâkıa biz, meydana gelen hâdiselerin arkasındaki sebepleri her zaman açık ve net bir şekilde göremeyiz. Fakat inanan bir gönül, kapalı bir kutu hâlinde ansızın önüne çıkan hâdiselerde bile, öncelikle kendi hata ve kusurlarını araştırmalıdır. Zira suçu kendinde arayan bir insan, hakiki suçluyu bulma adına çok önemli bir adım atmış olur. Yoksa suçluyu hep dışta arayanlar, ömür boyu bu aramalarını sürdürseler dahi yine de hakiki suçluyu bulamaz, başkalarını tecrim etmekle ömürlerini tüketirler.

Konuyla alâkalı bir ifadesinde Hazreti Pîr şöyle diyor: *"Bana zulüm ve işkence yaptıklarının hakiki sebebini şimdi anladım. Ben kemal-i teessürle söylüyorum ki, benim suçum, hizmet-i Kur'âniyemi maddî ve mânevî terakkiyatıma, kemalâtıma alet yapmakmış."*[69] Kemal insanının sarf ettiği bu sözler, onun muhasebe derinliğini göstermektedir. Bununla birlikte onun bu sözlerinden anlıyoruz ki, iman ve Kur'ân'a yapılan hizmet, varidat ve mevhibelere mazhar olma, velilik mertebesine erme gibi maksatlara alet yapılmamalı; hatta Cennet'e girme, Cehennem'den uzak kalma gibi ulvî gayelere dahi vasıta kılınmamalıdır. Şayet bunlar gaye-i hayal hâline getirilirse, yapılan iş dinamitlenmiş olur.

Bizim evvelen ve bizzat talebimiz ihlâs ve rıza-i ilâhî olmalıdır. Ne Cennet sevdası ne de Cehennem korkusu hakiki ubudiyetin önüne geçmemelidir. İhlâslı yapılan amellerin karşılığını zaten Allah fazlasıyla verecektir. Allah nezdindeki nimetler sayılamayacak kadar çok, bizim ibadet ü taatimiz ise sınırlıdır. Cihan hükümdarı olsanız ve trilyonlarınız bulunsa bile verirken yine de korkarsınız. Çünkü verdiğiniz ölçüde elinizdeki eksilecektir. Fakat Allah'ın niam-ı sübhâniyesi o kadar çoktur ki, nimetlerin bir istatistiğini çıkarmaya çalışsanız katiyen bu işin altından kalkamazsınız. Bu açıdan sizin istedikleriniz, O'nun lütfedeceklerinin yanında çok küçük kalacaktır.

Şikâyetin Her Türlüsünden Sakınmalı

Başlarına gelen belâ ve musibetlerin gerçek sebeplerini göremeyenler, Allah'ı insanlara şikâyet etme mânâsına gelecek sözler sarf etmeye başlarlar. İnsanın, ihkak-ı hak mülâhazasıyla, kendisini haksızlığa uğratanları, yetkili mercilere veya kamuoyuna şikâyet etme hakkından bahsedilebilir. Başka bir ifadeyle, kendisine zulmedildiğini düşünen bir insan, o zulmü yapanları Hakk'ın ve halkın re'yine şikâyet ederek, Hakk'ın hükmünü vermesini ve halkın da diyeceğini demesini bekleyebilir. Fakat bir insanın hiçbir şekilde, hiçbir zaman Allah'ı başkasına şikâyet etmeye hakkı olamaz. Değil sarih beyan, insanın başına gelen belâ ve musibetlerden dolayı oflayıp puflaması dahi Allah'ı şikâyet sayılır. Dolayısıyla şikâyet mânâsına gelecek sarih/zımnî her türlü söz ve tavırdan uzak durmak gerekir.

Maruz kalınan belâ ve musibetleri insanın kendinden bilmesi ise ciddi bir muhasebe duygusuna; bu ise gönülde oturaklaşmış sağlam bir iman-ı billah ve ahiret inancına bağlıdır. Hazreti Ömer'e nispet edilen bir sözde حَاسِبُوا أَنْفُسَكُمْ قَبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا *"Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz."*[70] buyurulmaktadır ki, bu da nefis muhasebesinin öte dünyadaki hesaba çekilme inancıyla doğrudan doğruya irtibatlı olduğunu göstermektedir. Zaten büyük zatların evrad ve ezkârına bakıldığında, mahkeme-i kübrada hesap verme endişesinden kaynaklanan ciddi bir nefis muhasebesiyle hayatlarını geçirdikleri görülür. Mesela Hazreti Şah-ı Geylânî'nin sadece tek bir virdi içinde kendini yerden yere vurup nefsiyle hesaplaşmasını belki biz bir ömür boyu yapmamışızdır. Ebu'l-Hasan eş-Şâzilî Hazretleri, "Sen şusun, sen busun" diyerek ciddi şekilde kendisini levmettikten sonra "Sen'in kapına benim gibi daha niceleri geldi ve boş dönmediler." ifadeleriyle recâ kapısını da kapatmayarak Allah'tan af ve mağfiret diler.[71]

Hasan Basrî Hazretleri'nin *Kulûbu'd-dâria*'da yer alan üsbûiyesi de bu konuda örnek alınması gereken önemli bir virddir.[72] Haftanın her günü için hususi bir vird ayıran bu âbide şahsiyet, orada kusurlarını sayıp dökmede âdeta biri bin yapar. Sahabî memesinden süt emmiş, tabiînin serdar-ı ekberlerinden birisi olan, Basra'da değişik batıl mezheplere karşı göğsünü gererek "Burası çıkmaz sokak!" diyen, denilebilir ki, rüya ve hayallerine bile günah girmemiş olan ve Ebû Hanife'nin kendisinden çok istifade ettiği bu kahraman-ı zîşân, günah ve kusurlarını öyle büyüterek ifade eder ki, bu ifadelerine bakınca siz onu dünyada günah işleyen insanların en kötüsü zannedersiniz. Âdeta batmış, iflas etmiş bir insanın ses ve soluğuyla Cenâb-ı Hakk'a teveccüh eder, sanki sürekli günah işleyen biriymiş gibi, her gün bir kez daha nefsiyle hesaplaşmaya durur.

İstiğfarı Netice Veren Muhasebe Duygusu

Muhasebe şuuruyla hata ve kusurlarının farkında olan bir insan netice itibarıyla tevbe ve istiğfara yönelir. Cenâb-ı Hak, Furkân Sûresi'nde, birçok mesâvii sayıp, bunları irtikâp edenlerin azaba müstahak olacağını beyan buyurduktan sonra, bu tür kötülükleri işlemiş olsalar dahi, yeniden Allah'a teveccüh eden tevbe kahramanlarının mazhar olacağı muameleyi şu âyetle müjdeler:

إِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولٰئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا

"Günahlardan vazgeçip Hakk'a yönelen, gönülden iman eden, sonra da salih amel işleyenler bundan müstesnadır. Allah onların seyyiâtını hasenâta tebdil eder. Çünkü Allah gafûrdur, rahîmdir."[73] Bu âyet-i kerimeye göre günah ve hatalarla ruhen deformasyona uğrayan bir insan,

hemen tevbe ve istiğfar eder, ciddi bir arınma gayreti gösterir, imanını yeniler ve salih amele yönelirse, Allah Teâlâ onun seyyiâtını hasenâta çevirecektir. Evet, Cenâb-ı Hak, insanın eliyle, ayağıyla, gözüyle, kulağıyla, yüz işmizazları ve mimikleriyle vs. ne kadar işlediği günah varsa onları silecek ve onların yerine hasene yazacaktır. Bu âyet-i kerimeye Hazreti Pîr farklı bir şekilde yaklaşarak, insandaki sonsuz şer kabiliyetlerinin hayır kabiliyetlerine tebdil edileceğini ifade etmiştir.[74] Demek ki, tevbe, inabe ve evbe ile Allah'a teveccüh etme, insan tabiatındaki masiyete açık yanların iyilik ve güzellik istikametinde tebeddüle uğramasını netice vermektedir.

İstiğfar: Yeniden Dirilişin Âb-ı Hayatı

Allah Resûlü (aleyhissalâtü vesselâm) istiğfarın ehemmiyetini, مَنْ أَحَبَّ أَنْ تُسِرَّهُ صَحِيفَتُهُ فَلْيُكْثِرْ فِيهَا مِنَ الْاِسْتِغْفَارِ *"Kim amel defteriyle mutlu olmak isterse, oraya çok istiğfar yazdırsın."*[75] ifadeleriyle açıklamıştır. Kendisi de o ufkun en zirvede kahraman-ı zîşânı olan Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (aleyhi efdaluttahiyyât ve ekmelütteslîmât), günde yüz defa istiğfar ettiğini beyan buyurmuştur.[76] Bu durumu, O'nun mârifet ufku itibarıyla sürekli terakkisine verebileceğiniz gibi, rehberliğine de bağlayabilirsiniz. Zira bir toplumun, bir heyetin önünde bulunan insan, iyi veya kötü, bütün tavır ve davranışlarıyla arkasındakilere örnek teşkil eder. Mesela, bir kurumun başında bulunan bir idareci, kurduğu menfaat çarkıyla sürekli kendi menfaatlerini takip edip durduğunda, arkasındaki insanları da haramiliğe sürükler. Aynen öyle de, sürekli hayır ve hasenat peşinde koşan bir rehber, arkasındaki insanların hayra yönlendirilmesinde çok önemli bir müşevvik olur. İşte bu açıdan bakıldığında denilebilir ki, kendisine tâbi olanları meleklerin pervaz ettiği ufuklara yükselten Allah Resûlü (aleyhissalâtü vesselâm) günde yüz defa istiğfar ediyordu.

Esasında, hangi seviyede olursa olsun, sorgulayıcı bir nazarla sergüzeşt-i hayatına bakan bir insan, orada "estağfirullah" diyeceği pek çok hata ve kusur bulabilir. Mesela, bir yerden bir yere giderken gözüne bir haram ilişmiş olabilir. Kendisine, birisinin güzel sıfatlarından bahsedildiğinde bundan rahatsızlık duyarak ona bir laf çarpmış olabilir. Başka bir zaman gıybet bataklığına düşmüştür de belki farkında bile değildir. İşte insan bu gibi günahların her birinin tek başına insanı batırabileceğini düşünmeli ve derhal istiğfara yönelmelidir. Hazreti Pîr, *"Hazer et, dikkatle bas, batmaktan kork. Bir lokma, bir kelime, bir dane, bir lem'a, bir işarette, bir öpmekte batma. Dünyayı yutan büyük letâiflerini onda batırma!"*[77] diyerek, küçük gibi algılanan günahların bile insanı batırabileceğine dikkatleri çekmiştir.

İnsanlar dünya işlerini bile ciddi bir hesaba bağlı götürüyorlar. Mesela, yeni bir iş kuracakları zaman ciddi araştırmalar yapıyor, ona göre yatırımda bulunuyorlar. Daha sonra yaptıkları işin aylık hesabını tutarak girdi ve çıktılarını kontrol ediyor ve böylece işlerinin rantabl gidip gitmediğinin takibini yapıyorlar. Şimdi, gelip geçici olan dünya işleri bile bu kadar hesap kitap istiyorsa, ebedî hayatın çok daha ciddi bir hesaba bağlı götürülmesi gerekmez mi?

Burada konuyla alâkalı bir hususu daha hatırlatmakta fayda mülâhaza ediyorum. Hazreti Pîr *"Dua ve tevekkül meyelan-ı hayra büyük bir kuvvet verdiği gibi, istiğfar ve tevbe dahi meyelan-ı şerri keser, tecavüzatını kırar."* [78] der. Yani tevbe ve istiğfar insandaki olumsuzluğa açık olan eğilimlerin önüne geçeceği, ondaki hata ve günahların başına bir balyoz gibi inip onların iflahını keseceği gibi, dua da insandaki hayır eğilimlerini güçlendirecektir. Bu açıdan bir taraftan tevbe ve istiğfar ile, diğer yandan da dua kanadıyla hareket eden bir insan, Allah'ın izni ve inayetiyle, amudî olarak evc-i kemalât-ı insaniyeye çıkarak kendisini İnsanlığın İftihar Tablosu'nun ayaklarının dibinde bulabilir.

Fakat şunu da ifade edelim ki, keşke insan kalbî ve ruhî hayatın restorasyonuyla uğraşacağına daha baştan bunların tahribatını engelleyecek setler teşkil etse! Çünkü tahrip olan bir şeyin sonradan restorasyonu çok zordur. Daha önce de arz etmişimdir. Edirne'ye gittiğimde Selimiye Camii'nin restorasyon çalışmaları başlamıştı. Edirne'de kaldığım altı yedi senelik süre içerisinde Sarı Selim'in altı senede yaptırdığı bu camiin restorasyonu bitirilememişti. Çünkü bozulan bir şeyi hüviyet-i asliyesine irca etmek, onu yeniden inşa etmekten çok daha zordur. Evet, günahlarla deformasyona uğrayan bir insanın tekrar formunu yakalayabilmesi zannedildiği kadar kolay değildir. O hâlde insan daha başta tahribata karşı kapalı bir hayat yaşamaya çalışmalı ve günahlara karşı sürekli teyakkuz hâlinde bulunmalıdır.

67 Nisâ sûresi, 4/79.

68 Buhârî, *merdâ* 1; Müslim, *birr* 51; Tirmizî, *cenâiz* 1.

69 Bediüzzaman, *Tarihçe-i Hayat* s. 667 (Konuşan Yalnız Hakikattir).

70 Tirmizî, *kıyâmet* 25; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd* 1/103; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 7/96.

71 Bkz.: M. F. Gülen, *Kulûbu'd-dâria* s. 297-353.

72 Bkz.: M. F. Gülen, *Kulûbu'd-dâria* s. 138-156.

73 Furkan sûresi, 25/70.

74 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s. 342 (Yirmi Üçüncü Söz, İkinci Mebhas).

75 et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* 1/256; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 1/441; el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* 10/208.

76 Bkz.: Müslim, *zikr* 41; Tirmizî, *tefsîru sûre* (47) 1; İbn Mâce, *edeb* 57; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 4/211, 260.

77 Bediüzzaman, *Lem'alar* s. 169-170 (On Yedinci Lem'a, On Üçüncü Nota).

78 Bediüzzaman, *Sözler* s. 509 (Yirmi Altıncı Söz, İkinci Mebhas).

Varlığı Yorumlamada Anahtar Kavramlar

Soru: *Hazreti Üstad, kırk senelik ömründe, otuz senelik tahsil hayatında dört kelimeyle dört kelam öğrendiğini, "nazar"ın da bu kelimelerden birisi olduğunu ifade etmiştir. Burada "nazar"dan anlaşılması gereken mânâyı ve mü'mince bir "nazar"ın nasıl olması gerektiğini lütfeder misiniz?*

Cevap: Hazreti Pîr, *Mesnevî-i Nuriye* isimli eserinde icmalî olarak dört kelimenin ehemmiyetine dikkat çekmiştir. Bunlar; mânâ-yı ismî, mânâ-yı harfî, niyet ve nazardır.[79] Birbiriyle irtibatlı olduğundan nazara geçmeden önce, kısaca ilk üç kelimenin üzerinde duralım.

Mânâ-yı İsmî ve Mânâ-yı Harfî

Mânâ-yı ismî ve mânâ-yı harfî kelimeleri nahiv ilmine ait birer kavramdır. İsim, müstakil bi'l-mânâdır. Yani söylendiği zaman karşı taraftaki insan onunla ne kastedildiğini anlar. Harf ise kendi kendine anlaşılmaz. Çünkü onun müstakil bir mânâsı yoktur. Mesela Arapçadaki "بَ", "مِنْ", "إِلٰى" ve "فِي" gibi harf-i cerler işitildiğinde, zihinde bir mânâ oluşmaz. Bunlarla ne kastedildiğinin anlaşılması için harf-i cerrin taalluk edeceği başka bir kelimeye ihtiyaç duyulur. İşte Hazreti Pîr, mantığa ait birer kavram olan küll ve cüz tabirlerini, onlara kendine göre farklı mânâlar yükleyerek kullandığı gibi, nahivcilerin ıstılahında yer alan mânâ-yı ismî ve mânâ-yı harfî kavramlarına da farklı anlamlar yükleyerek onları varlığı yorumlamada anahtar birer kavram olarak kullanmıştır. Buna göre kâinata mânâ-yı ismî ile yani bizzat kâinat ve esbâb hesabına bakmayı hatalı bulmuş; bunun yerine kâinata mânâ-yı harfî nazarıyla bakarak nimete bakıldığı zaman Mün'im'in, sanata bakıldığı zaman Sâni'in, sebeplere bakıldığı zaman da, Müessir-i Hakiki'nin zihne gelmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Amellerin Mahiyetini Değiştiren Niyet

Niyete gelince, Hazreti Pîr onun âdetleri ve hareketleri ibadete çeviren bir iksir, ölü hâletleri ihya eden ve onları hayatlı ibadetlere dönüştüren bir ruh olduğunu ve insanın niyet sayesinde günahlarını sevaba çevirebileceğini ifade etmiştir.[80] Denilebilir ki, içtihatta hata yapıldığı hâlde sevap kazanılmasının sebebi de hâlis niyettir. İçtihat, Şarî'in, doldurulmasını zaman ve konjonktüre bıraktığı bazı boşlukların, dinin ruhuna uygun bir kısım disiplin ve prensipler vaz' edilerek doldurulması olduğuna göre, müçtehit de, böyle bir boşluğu doldurma adına ceht ve gayret gösteren kişi demektir. Dolayısıyla o, içtihadında isabet edemese bile, niyetinin sevabını kazanacaktır.

Diğer yandan Cenâb-ı Hakk'ın rızasını kazanmayı hedefleyeceği yerde, kendi şöhretini artırma, kendi cesaret, cömertlik veya ilmini ortaya koyma niyeti içinde olan bir insanın hayır hasenat yapıyorum zannıyla ortaya koyduğu fiiller ona sevap değil günah kazandıracaktır.

Burada cephede düşmanla yaka paça olan, elinde hiçbir şey kalmayacak şekilde malını bezleden ve ilmiyle başkalarına faydalı olan üç insanın Allah huzurunda nasıl hesap verdiklerinin anlatıldığı hadisi hatırlayabilirsiniz. Bunların ilki, "Falan ne cesur adammış." desinler diye savaştığından; diğeri, "Filân ne cömert, ne civanmert insanmış." desinler diye malını mülkünü verdiğinden; öbürü

de, “Maşallah, ulemânın büyüklerinden bir zat imiş. Dilinden, kaleminden ne cevherler dökülüyor.” desinler diye gayret gösterdiğinden dolayı kazanma kuşağında kayıp üstüne kayıp yaşamıştır.[81] Evet, makale ve kitaplar yazan veya vaaz u nasihat yapıyorum diye halkın karşısına çıkıp belagat nükteleri döktüren biri, rıza-i ilâhîye karşı gözünü yumuyor ve bu gayretlerini, başkalarının kendisinden bahsetmesi gibi basit ve kirli bir mülâhazaya bağlıyorsa, elindeki mücevherleri demirciler çarşısında satan adam gibi küçük bir mükâfata talip olmuş demektir. Hâlbuki o, rıza-i ilâhîyi elde etmek gibi nâmütenâhî bir enginliğe talip olsaydı, ceht ve gayretiyle ulaştığı netice çok farklı olacaktı.

Nazar veya Bakarken Görebilmek

Nazar meselesine gelince, insanın öncelikle görmeyi bilmesi lazımdır. Malum olduğu üzere bakma başka, görme başkadır. Gözleri açık olan bir insan eğer görme niyet ve şuuruyla bakmıyorsa karşısındaki eşyayı birbirinden tefrik edemez. Mesela, insan karşısındaki kitaplığa bakarken iradesinin hakkını verip görme niyetiyle oraya bakmıyorsa, baktığı yerdeki kitapları, yazıları, renkleri, desenleri vs. fark etmesi mümkün değildir. Evet, görme, bakmanın ötesinde bir şeydir. O, bakılan nesnelerin tayin ve tespit edilmesi ve onlarla ilgili bir teşhiste bulunulması demektir.

Nazarın diğer bir yanı ise, neye nasıl bakılacağını belirlemeyle ilgilidir. Mesela bir insan her şeye fizikî âlemin üç buudlu mekân kriterlerine göre bakacak olursa, o, çok şeyi göremeyecek, duyamayacak ve hissedemeyecektir. Rusya’da Gagarin ismindeki bir astronotun, “Ben küre-i arzın etrafında tur attım, döndüm, geldim ama Allah’a rastlamadım.” –hâşâ ve kellâ– şeklindeki bir sözü medyaya intikal etmişti. Üstad Necip Fazıl onun bakış zaviyesindeki bu inhirafını ifade etme adına, kendine mahsus bir ses tonuyla şöyle derdi: “A be ahmak! Allah’ın fezada bir balon olduğunu sana kim söyledi!”

Evet, insan, her şeyi yoktan var eden, zaman ve mekândan münezzeh ve müberra Zât-ı Ulûhiyet’i fizikî âlemin üç buudlu mekân kriterlerine göre, –haşa ve kella– gökteki bir cisim gibi görmeye çalışırsa, o, hiçbir zaman hakikati göremez ve bu tür inhiraflara düşmekten de kurtulamaz. Bu açıdan bir kez daha ifade edelim ki, kibir, zulüm ve âbâ u ecdadı taklit gibi faktörler yanında bakış zaviyesini ayarlayamama, inanmaya mani olan engel ve sütrelerden birisidir. Oysaki bütün varlık her yönüyle Allah’ın varlık ve birliğine şehadet etmektedir. Bu hakikat, Hazreti Pîr’in *Mesnevî*’de nazara verdiği veciz bir ifadeyle şöyle dile getirilmiştir:

تَأَمَّلْ سُطُورَ الْكَائِنَاتِ فَإِنَّهَا مِن الْمَلَإِ الْأَعْلَى إِلَيْكَ رَسَائِلُ

“Kâinat satırlarını/sayfalarını derinden derine teemmül et. Bir neticeye varabilme ümidiyle onlar üzerinde derinleş ha derinleş. Çünkü onlar Mele-i Âlâ’dan sana indirilmiş Allah’ın mesajlarıdır.”[82] Ne var ki, kâinata materyalist, natüralist veya pozitivist bir mülâhazayla bakıldığında, binlerce belki milyonlarca dille Allah’ı ilan eden varlığın sesi duyulmayacaktır. Böyleleri kâinatı didik didik etmelerine rağmen, baktıkları hâlde göremediklerinden veya gördüklerinin ötesine geçemediklerinden ötürü, her meseleyi getirip natüralizme bağlayacaklardır. Başka bir ifadeyle onlar, neye nasıl bakacaklarını bilmediklerinden, meşgul oldukları eşya ve hâdiseleri Zât-ı Ulûhiyet’e götürecek şekilde değerlendiremeyeceklerdir.

Hazreti Pîr’in, Kur’ân hakkındaki şeytanla münazarasında ortaya koyduğu bakış açısı da konumuz zaviyesinden önemlidir. Üstad Hazretleri, bu münazarada, Kur’ân’a bakan bir insanın, ona Allah’ın kelamı olarak bakması gerektiğine dikkat çekmiştir.[83] Zira Kur’ân, insan kelamı farz edildiğinde o, gökten aşağı çekilmiş ve beşer kelamı seviyesine düşürülmüş olacaktır. Kur’ân’ın, tenezzülât-ı

ilâhiye ile beşer aklı gözetilerek nazil olduğu bir hakikattir. Fakat insanın, başta, doğru bir nazarla ona bakması gerekir ki, o, veraların verasından gelen bu ilâhî kelamı gerçek derinlik ve enginliğiyle duyabilsin.

Küllî Nazar

Nazarla ilgili üzerinde durulması gereken diğer bir husus da, eşya ve hâdiselere bütüncül bir nazarla bakılmasıdır. İsterseniz siz buna kâmil nazar da diyebilirsiniz. Fakat hemen şunu ifade edelim ki, bilhassa âfâka bakarken, küllî nazarı elde etmek kolay değildir, böyle bir bakış açısı herkese müyesser olmayabilir. Bu itibarladır ki, Hazreti Pîr bu mevzuda, takip edilmesi gereken yol ve yöntem olarak "enfüste derinlemesine düşünme, âfâka ise icmalî bir nazarla bakma" ölçüsünü vermektedir.[84] Yani insan, hekimlerin ortaya koyduğu mütalâa ve mülâhazalar ışığında kendi anatomi ve fizyolojisine baktığında, diğer varlıklara nispetle kendi varlığını daha rahat tanıyabilir ve onda daha rahat derinleşebilir. Mesela, şuurlu bir nazarla bünyesinde işleyen sistemleri takip ettiğinde, o müthiş nizam ve baş döndürücü ahenk arkasındaki mutlak kudret ve nâmütenâhî ilmi görebilir. Aynı şekilde kalb, ruh, sır, hafî ve ahfâ gibi mânevî yapısını oluşturan iç dünyasındaki derinliklere nazar edecek olursa, kalbinin sesini duyabilir, hislerini anlayabilir, şuurun ne demek olduğunu idrak edebilir ve iradesinin farkına varabilir. İşte bir insan mülk-melekût, fizik-metafizik her iki yönüyle de kendisi hakkında teemmül, tedebbür, tezekkür ve tefekkürde bulunarak nice derinlik ve enginliklere ulaşabilir.

Kâinata ise insan, icmalî bir nazarla bakmalıdır. Zira, Üstad Hazretleri'nin ifadeleri içinde *"âfâkî malûmat, yani hariçten, uzaklardan alınan mâlûmat, evham ve vesveselerden hâlî olamıyor. Amma bizzat vicdanî bir şuura mahal olan enfüsî ve dâhilî malûmat ise evham ve ihtimallerden temizdir. Binaenaleyh merkezden muhite, dâhilden harice bakmak lâzımdır."*[85] Evet, insan kâinata bakarken enfüs dürbünüyle bakmalı, yani enfüsü gez-göz-arpacık hâline getirmeli ve o adeseden kâinata bakmalıdır. Çünkü enfüste cereyan eden kanunları, âfâkta da görmek mümkündür. İşte bu silsileyi takip edebildiği takdirde insan, önce enfüste derinleşebilecek, enfüsteki bütün sistemlerin, O'nun nâmütenâhî kudretiyle cereyan ettiğini müşâhede edecek, daha sonra kâinat kitabında da aynı kanunların işlediğini görecek ve böylece küllî bir nazarla âfâkı okuyabilecektir.

79 Bkz.: Bediüzzaman, *Mesnevî-i Nûriye* s. 44 (Katre).

80 Bkz.: Bediüzzaman, *Mesnevî-i Nûriye* s. 42 (Katre).

81 Bkz.: Müslim, *imâret* 152; Tirmizî, *zühd* 48 ; Nesâî, *cihâd* 22.

82 Bediüzzaman, *Mesnevî-i Nûriye* s. 112 (Habbe), 229 (Nokta).

83 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler*, 195-202 (On Beşinci Söz, Yedinci Basamak).

84 Bkz.: Bediüzzaman, *Mesnevî-i Nûriye* s. 133 (Habbe).

85 Bediüzzaman, *Mesnevî-i Nûriye* s. 111 (Habbe).

Soru: *Niyazî-i Mısrî,* ***"Savm u salât u hac ile sanma biter zâhid işin / İnsan-ı kâmil olmaya lâzım olan irfan imiş."*** *diyerek irfanı nazara vermiştir. İrfan sahibi olmak için şer'î mükellefiyetleri yerine getirmenin yanında başka hangi vesilelerden söz edilebilir?*

Cevap: Namaz, oruç, zekât ve hac mükellefiyetleri, ibadetlerin temelini oluştursa da, insanın iman erkânıyla ve ibadet ü taatle tanışmasına vesile olacak kapıyı açan sırlı anahtar, kelime-i şehadettir. Bu yönüyle o, mebde ile müntehayı cem eden mübarek bir cümledir. Diğer bir ifadeyle kelime-i şehadet, hem bir başlangıç hem de son noktadır. O olmadan ne meleklere, ne kitaplara, ne resûllere, ne ahirete ve ne de kadere imanın bir anlamı kalır. Aynı şekilde ibadetlerin bir mânâ ve kıymet kazanması da onun açtığı bu kapıdan içeri girilmesiyle mümkündür. Cibril hadisinde de ifade edildiği gibi, en başta iman gelir. Onu İslâm takip eder ve neticede ihsana ulaşılır.[86] Başka bir ifadeyle dinin temel ve mebdei iman, münteha ve semeresi de ihsandır.

Şuurla Taçlandırılan İbadetler

İrfana gelince, o, ihsan mülâhazası içinde mütalâa edilebilecek bir mefhumdur. Bu açıdan irfan ufkuna ulaşmak isteyen bir insanın önce sağlam bir şekilde iman etmesi, ardından amel-i salih yapması ve bunu da zamanla bir vicdan kültürü hâline getirmesi gerekir. Evet, irfana ulaşmanın en önemli yolu, ibadet ü taati titizlikle ve şuurlu bir şekilde yerine getirmektir. İbadet ü taatte şuur olmayınca irfana ulaşılamaz. İrfana ulaşamayan bir insanın ise Allah sevgisine, peygamber muhabbetine ermesi mümkün değildir. Unutulmamalıdır ki, bunlar iç içe derinlikler olduğundan, ancak biri aşıldığı takdirde diğerine ulaşılır. İşte bu perspektiften meseleye bakıldığında Hazret'in;

"Savm u salât u hac ile sanma biter zahid işin.
İnsan-ı kâmil olmaya lâzım olan irfan imiş."

ifadelerinde, her şeyin çok güzel bir şekilde yerli yerine yerleştirildiği görülmektedir. Çünkü ihsan şuuru ve irfan nurundan mahrum bir fert için, yapılan ibadetler, öteden beri yapılagelen bir formalite ve kültürden öteye geçmeyebilir. Herkes oruç tuttuğu için o da oruç tutmuş, anne babasında öyle gördüğü için namaz kılmış, başkaları hacca gittiği için hacca gitmiştir. Dolayısıyla böylelerinde ibadetler çok defa suretten öteye geçmediğinden onların ruh ve mânâsı yakalanamaz. Zaten bu durumu ifade sadedinde Resûl-i Ekrem Efendimiz de (sallallâhu aleyhi ve sellem);

رُبَّ صَائِمٍ لَيسَ لَهُ مِنْ صِيَامِهِ إِلَّا الْجُوعُ وَرُبَّ قَائِمٍ لَيْسَ لَهُ مِنْ قِيَامِهِ إِلَّا السَّهَرُ

"Nice oruç tutanlar vardır ki, nasipleri sadece açlık ve susuzluktur. Nice namaz kılanlar da vardır ki, nasipleri sadece yorgunluk ve zahmettir."[87] buyurmuyor mu? Demek ki, ibadet ü taatin değer kazanması onun, ne ölçüde irfana iktiran ettiğine bağlıdır.

Mesela irfan ufkunda ihsan şuuruyla eda edilen öyle bir namaz vardır ki, böyle bir namaz sahibi kendini o esnada huzur-u kibriyada görebilir. Öyle ki el ve ayaklarını hareket ettirirken kendini Arş'ın örtülerine dokunuyor gibi hisseder. Hisseder de el ve ayak hareketi gibi yakışıksız tavır ve davranışların, huzur-u kibriyada saygısızlık kategorisi içinde mütalâa edileceğini düşünerek tir tir

titrer. Nitekim Cenâb-ı Hak, Resûl-i Ekrem Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) namazdaki durumunu anlatırken;

اَلَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ۝وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ

"O ki, (gece namaza) kalktığın zaman seni görüyor. Secde edenler arasında kıvrım kıvrım kıvrandığını da."[88] buyurmaktadır.

Bu seviyeyi yakalayamayan kimse en azından iradî olarak, Cenâb-ı Hakk'ın daima kendisini gördüğünü düşünmeli ve namazdaki her bir hareketini böyle bir şuurla yerine getirmeye çalışmalıdır. Bir insanın el ve ayaklarını yerli yerinde tutması, namazda nereye bakacağını bilmesi, başını yere koyduğu zaman hangi mülâhazalara açılması gerektiğinin farkında olması gibi hususlar Cenâb-ı Hak tarafından görülüyor olma şuurunun insanın tavır ve davranışlarına aksettiğini gösterir.

Evet, irfana ulaşmak için ibadetler mutlaka şuurla taçlandırılmalıdır. Mesela namazda olan bir insan, namazın başından sonuna kadar ne yaptığının farkında olarak namazını eda etmelidir. Niyeti sadece, namaza başlarken söylenilen, نَـــوَيْتُ اَنْ أُصلِّيَ "Niyet ettim namazı eda etmeye" ifadelerinden ibaret görmek doğru değildir. O, kasdü'l-kalb'dir. Yani mâsivâyı bütün ruhundan, bütün duygularından silip atmak, Allah karşısında kemer-beste-i ubûdiyet içinde bulunduğunu derinden derine hissetmek ve hatta kendini de unutarak bütünüyle silinip gitmektir. Dahası o, silinip gitmeyi de hissetmemek ve namazın başından sonuna kadar bu hissi devam ettirmeye çalışmaktır. Belki yer yer insan bir kısım olumsuz esintilere maruz kalabilir. Fakat o, her defasında iradesinin hakkını vererek onların üstesinden gelmeye çalışmalıdır. Ayrıca namazda okuduğu âyet ve duaların taalluk ettiği mânâları iyi bilmeli, onların kalbine duyurmak istediği hakikatlerin farkında olmalı ve namazın sonuna kadar şuurluca bunları takip etmelidir. İşte ibadeti şuurlu bir şekilde eda etme adına ortaya konan bu ceht ve gayret, irfana giden yolda yanıltmayan önemli referanslardır.

İstikamet ve Sürekliliğin Kerameti

Cenâb-ı Hak'la münasebetlerimizin ciddi, kararlı ve şuurlu olmasının yanında o mevzuda temadi içinde bulunma da irfan adına çok önemlidir. Allah'ın size olan muamelesi, sizin Allah'la münasebetlerinizdeki kıvam ve temadi ölçüsünde olacaktır. İrfan ufkunun zirvesindeki Zât'ın beyanları içinde *"Amellerin Allah'a en sevimlisi, az da olsa devamlı olanıdır."*[89] Unutmamak gerekir ki, mermeri delen suyun damlaları değil, damlaların temadisidir. Evet, su çok yumuşak ve latîf bir madde olmasına rağmen ondaki devamlılık mermeri bile aşındırmaktadır. Bu açıdan insanın ibadet ü taate sabır, sebat, azim ve kararlılıkla devam etmesi mârifete açılma adına çok önemlidir.

Bu itibarla Ebû Hanife'nin (rahmetullahi aleyh) Kadir Gecesi'ni senenin bütün gecelerine yayılmış olarak görmesi[90] bana çok latîf gelir. Çünkü Allah (celle celâluhu) bazı şeyleri bazı şeyler içinde gizlediği gibi, Kadir Gecesi'ni de senenin içinde gizlemiş olabilir. Elbette ki, sadece Ramazan'ın 27. gecesini değerlendirip ihya edenler de takdir edilip alkışlanmalıdır. Bu ayrı meseledir. Fakat esas olan Hazreti İmam-ı Hümam'ın yaklaşımı gereğince her geceyi Kadir bilmektir. İnsan bu niyet ve mülâhazayla her gece kalkmalı ve lâakal bir teheccüt namazı kılmak suretiyle berzah hayatını aydınlatmaya matuf, Cenâb-ı Hak karşısında kemer-beste-i ubûdiyet içinde sadakatini ortaya koymalıdır. Allah'ın misafiri olmak varken, döşeğe misafir olmanın ne kıymeti olabilir ki! İbrahim Hakkı Hazretleri bu düşünceyi ne güzel seslendirir:

"Ey dîde nedir uyku gel uyan gecelerde,

Kevkeblerin et seyrini seyrân gecelerde.
Bak hey'et-i âlemde bu hikmetleri seyret,
Bul Sâni'ini ol âna mihman gecelerde."

Her Türlü Hayrın Sırlı Anahtarı: Tevazu

İrfana ulaşmada takip edilmesi gereken bir yol olarak seyr u sülûk-i ruhanî basamakları da kullanılabilir. Aynı şekilde Hz. Pîr'in farklı bir yol olarak ortaya koyduğu acz u fakr ile şevk ü şükür de, irfan ufkunu yakalamada önemli bir disiplindir.[91] Yani insan, Allah'ın inayeti olmadan elinden hiçbir şey gelmeyeceğini, kendisine ait hiçbir sermayesi olmadığı hâlde âdeta sultanlar gibi yaşadığını, dolayısıyla sahip olduğu bütün sermayenin Ganiyy-i Mutlak'tan geldiğini zihninde hep canlı tutmak suretiyle şevk ile coşup ciddi bir metafizik gerilime geçebilir.

Teemmül ile Kur'ân okumak da mârifet yolundaki çok önemli vesilelerden biridir. Bir Allâme Muhammed Hamdi Yazır, bir Beyzâvî, bir Ebu's-Suud veya bir Âlûsî'nin ufkundan Kur'ân'ın kendine mahsus derinliklerine açılmak, onu yeniden nazil oluyor gibi duymak, insanı irfan ufkuna üveyk gibi uçurur ve onu sürekli metafizik gerilimde tutar.

Vicdanında mârifet inkişaflarına erebilmek için insanın, tevazu, mahviyet ve hacalet içinde hayatını sürdürmesi de bu yolun esaslarındandır. Zira mâneviyat büyüklerinden biri olan Yusuf ibn Hüseyin er-Râzî'nin ifade ettiği gibi her türlü hayrın sırlı anahtarı tevazu, her türlü şerrin anahtarı da kibir ve bencilliktir. Mağrur ve bencil insanlar başlarını hiç yerden kaldırmadan ömür boyu secdede dursalar yine de ulaşmaları gereken hedefe ulaşamazlar. Nitekim kudsî bir hadis-i şerifte Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

اَلْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي وَالْعَظَمَةُ إِزَارِي فَمَنْ نَازَعَنِي وَاحِدًا مِنْهُمَا قَذَفْتُهُ فِي النَّارِ

"Kibriya, Benim ridâm, azamet ise Benim izârımdır. Kim Benimle bu mevzuda yarışa kalkışır ve bunları paylaşmaya yeltenirse, onu derdest eder Cehennem'e atarım."[92]

Hâsılı, görüldüğü üzere, irfan ufkuna ulaşma adına pek çok vesileye başvurulabilir. Zira Allah'a götüren yollar mahlûkatın solukları sayısıncadır.

86 Bkz.: Buhârî, *îmân* 37, *tefsîru sûre* (31) 2; Müslim, *îmân* 5, 7.

87 İbn Mâce, *sıyâm* 21; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/373.

88 Şuarâ sûresi, 26/218-219.

89 Buhârî, *rikâk* 18; Müslim, *salâtü'l-müsâfirîn* 218.

90 Bkz.: İbn Abdilberr, *et-Temhîd* 2/208; en-Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim* 8/57.

91 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s. 518 (Yirmi Altıncı Söz, Zeyl).

92 Müslim, *birr* 136; Ebû Dâvûd, *libâs* 26.

Yaşama Zevkiyle Başı Dönüp Geride Kalanlar

Soru: *Tevbe Sûre-i Celîlesi'nde yer alan:* ***"Cihad için sefere çıkmayıp geride kalanlar, Resûlullah'a uymayarak yerlerinde oturup kalmalarından dolayı sevince gark oldular. Mal ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi kerih görerek 'Bu sıcakta sefere çıkmayın!' dediler. De ki: 'Cehennem ateşi, bundan çok daha fazla sıcaktır.' Ne olurdu, Cehennem ateşinin daha sıcak olduğunu anlayabilselerdi!"***[93] *âyet-i kerimesi, günümüzün hizmet yolcularına ne gibi mesajlar vermektedir?*

Cevap: Rivayet tefsirlerinde, bu âyet-i kerimenin münafıklar hakkında nazil olduğu ve âyette daha ziyade ehl-i nifakın cihad karşısındaki tavır ve davranışlarının zemmedildiği ifade edilir.[94] Bununla beraber, i'lâ-i kelimetullah yolunda tekâsül gösteren ve kendisini rahata salan her mü'min için bu âyet-i kerime çok önemli ikaz ve dersler ihtiva etmektedir. Zaten Hazreti Âişe, Hazreti Ebû Zer ve Ömer İbn Abdülaziz gibi büyükler başta olmak üzere sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn dönemlerinde yaşamış birçok kâmet-i bâlâ, münafıklarla ilgili nazil olan âyet-i kerimeleri bile bir şekilde kendileriyle alâkalı görmüş ve onlarda anlatılan hususlardan kendilerine nice dersler çıkarmışlardır. Elbette ki, bir mü'minin, itikadî mânâda kendini münafık görmesi doğru değildir. Çünkü hakiki mânâda münafıklık, kâfirlik demektir. Bir Müslümanın ise kâfir olmaya –hâşâ– rıza göstermesi mümkün değildir. Onun için Hz. Pîr'in İkinci Lem'a'da ifade ettiği gibi, mü'min her zaman, اَلْحَمْدُ لِلهِ عَلٰى كُلِّ حَالٍ سِوَى الْكُفْرِ وَالضَّلَالِ *"Küfür ve dalâlet dışında her türlü hâlimiz için Allah'a hamdolsun."*[95] demelidir. Evet, küfre rıza göstermek insanı küfre düşürür. Bu sebepledir ki, bir Müslümanın yılandan çıyandan kaçar gibi nifak ve küfür mülâhazasından kaçması gerekir.

Her Şeye Açık Âdemoğlu

Ne var ki beşer olması hasebiyle insanın belli zaaf ve boşlukları vardır. Nitekim şeytan da, Hazreti Âdem'in (alâ nebiyyinâ ve aleyhissalâtü vesselâm) heykelinde –mahiyetinde değil– insana ait heva-i nefse uyma, şöhretperestlik, alkışlanma tutkusu, rahat düşkünlüğü, yuvaperestlik, Allah'tan başka varlıklardan korkma ve başkalarının malını hortumlama gibi pek çok zaaf ve boşluğu görmüş ve *"Sen beni lanetlediğin için ben de Senin kullarının yolunu keserek sürekli onları gözlemeye koyulacağım; onlara pusular kuracak, sonra da kâh önlerinden, kâh arkalarından, kâh sağlarından, kâh sollarından gelerek onları ifsat edeceğim."*[96] demişti. Çünkü insanda mevcut olan bütün bu boşluklar, şeytanın cirit atabileceği, at oynatabileceği yerlerdi. Bu itibarla diyebiliriz ki, potansiyel olarak insan, dalâlet, nifak ve küfre açık bir varlıktır.

Bu hususu farklı bir şekilde şöyle de ifade edebiliriz: Bir insan Müslüman olsa bile onda dalâlet, nifak ve küfre ait sıfatlar bulunabilir. Fakat bu sıfatlara dayanarak böyle bir insanın dalâlette olduğunu söylemek doğru olmadığı gibi onun hakkında "münafık" veya "kâfir" hükmünü vermek de kesinlikle doğru değildir. Ancak ferde düşen, iç dünyasını sürekli kontrol ederek, kendisinde bu tür mezmum sıfatlar olup olmadığının muhasebesini yapmak ve varsa onlardan bir an önce kurtulmaya çalışmaktır.

Hüsranlarına Sevinen Tâli'sizler

Sadede dönecek olursak, sorunuzdaki âyet-i kerimenin başında Cenâb-ı Hak, فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ buyurmak suretiyle, Tebük Seferi'ne iştirak etmeyen münafıkların nasıl mutlu olduklarını ifade etmiştir. Kim bilir onlar kendilerince akıllıca hareket ettiklerini düşünüyor ve belki de şöyle diyorlardı: "Şunlara bakın! Koskocaman Roma İmparatorluğu'yla savaşmaya gidiyorlar. Çöl sıcağında kavrulmakla kalmayacak, aynı zamanda büyük bir güce toslayacak ve gerisin geriye dönecekler." Onlar bu ve benzeri ifadelerle sefere katılan Müslümanlar hakkında ileri geri konuşuyor, böyle bir meseleyi birbirlerine hikâye etmek suretiyle onları alaya alıyor ve kendilerince mutlu oluyorlardı.

Bilindiği üzere Tebük Seferi, havaların çok sıcak olduğu, çöl sıcaklığının 50-60 dereceyi bulduğu Temmuz ve Ağustos aylarında gerçekleşmişti. Öte yandan bu mevsimde ağaçlar meyve verdiğinden onların gölgeleri nefs-i emmâre için terk edilmeyecek kadar latîf bir hâl alıyordu. Dolayısıyla tatlı su kaynaklarını, ağaç gölgelerini, olgunlaşmış meyveleri terk edip sıcaklığın oldukça fazla olduğu şartlarda sefere çıkmak bir hayli zordu. Üstelik böyle bir sefer, Ürdün'e kadar gelen Romalılara karşı yapılacaktı. Nebiler Sultanı (aleyhissalâtü vesselâm), şartların aleyhte olduğu böyle bir dönemde Romalılara karşı sefere çıkmakla, Medine'de bağımsız bir güç olduğu gerçeğini herkese duyurmak ve çölde emniyet ve asayişi temin etmek istiyordu. Netice itibarıyla İnsanlığın İftihar Tablosu, bütün olumsuz şartlara rağmen, arkasına aldığı ordusuyla Romalıları karşılamak için sefere çıkmış ve Allah'ın izni ve inayetiyle onları geriye püskürtmüştü. İşte şartların hayli ağır olduğu böyle bir ortamda seksen civarında münafık, sefere çıkmak istememiş, çeşitli bahaneler ileri sürerek evlerinde oturmayı tercih etmişlerdi.

Münafıklar haricinde, emre itaatteki inceliği kavrayamayan mü'minlerden üç kişi de sefere çıkamayıp geride kalmışlardı. Kim bilir belki de onlar, herkesin böyle bir sefere çıkmaya mecbur tutulmadığı şeklinde yanlış bir içtihatta bulunmuşlardı. Fakat Allah Teâlâ, وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا[97] buyurarak, onların yapmış olduğu fiili *"tahallüf"* olarak nitelendirmişti. Tahallüf, bir nifak sıfatı olduğundan dolayı da onlar, muvakkat bir süre semavî bir cezalandırmayla tecziye edilmişlerdi. Fakat o yiğitler, imtihanlarını en güzel şekilde vermiş ve netice itibarıyla semavî affa mazhar olmuşlardı.[98]

Sorudaki âyette Cenâb-ı Hak, خِلَافَ رَسُولِ اللّٰهِ beyanıyla, münafıkların bu davranışlarının, Resûlullah'a (aleyhissalâtü vesselâm) muhalefet çerçevesinde gerçekleştiğini ifade buyurmuştur. Demek ki, Allah Resûlü'nün yolundan ayrılmak, insanı helâke sürükleyebilecek çok ciddi bir hatadır. Bu itibarla insan, ne olursa olsun asla O'nun izinden ayrılmamalıdır.

Virüsün Çevredekilere Bulaştırılması

Âyet-i kerimede sıfatları nazara verilen bu münafıklar, kendileri Allah yolunda mal infak etmekten, zahmet ve meşakkate katlanmaktan geri durdukları gibi; لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ *"Bu sıcakta sefere çıkmayın!"* diyerek diğer insanları da etkilemeye ve çevrelerine fitne ve fesat tohumları ekmeye başlamışlardı. Bazı insanlar vardır ki, onların dağarcıklarında her zaman fitne ve fesat sermayesi bulunur. Evet, onların yayları da okları da fitnedir. Gererler yaylarını ve sürekli fitne okları salarlar etraflarına. Habbeyi kubbe yapar, küçücük hâdiseleri büyütür ve sürekli hayırlı faaliyetlerin önüne geçmeye çalışırlar. İşte fitne ve fesada kilitli bu kişiler, Ensar ve Muhacirler arasında dolaşıp duruyor ve "Bu sıcakta harbe mi çıkılır; siz başınıza belâ mı açmak istiyorsunuz?" diyerek onları

Bizans'a karşı yapılacak seferden vazgeçirmeye çalışıyorlardı.

Onların bu sözlerine karşı Cenâb-ı Hak, قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ *"De ki: 'Cehennem ateşi, bundan çok daha fazla sıcaktır.' Keşke bunu anlasalardı!"* sözleriyle mukabelede bulunmuştur. Burada, zâhirî nazarla bakıldığında veya sathî olarak düşünüldüğünde anlaşılabilecek mevzuları idrak adına kullanılan يَعْلَمُونَ veya يَعْقِلُونَ kelimeleri yerine, daha derince düşünme, sebep sonuç münasebeti çerçevesinde meseleyi ele alma ve bir işi hem ön hem de arka plânıyla birlikte değerlendirme mânâlarına gelen يَفْقَهُونَ kelimesinin tercih edilmesi mânidardır. Bu tercihte: "Keşke onların azıcık fıkıh ufukları olsaydı; olsaydı da, sebep ve sonuç arasındaki bu münasebeti kavrayabilselerdi! Heyhat ki, bütün ikazlara rağmen onlar bir türlü bu hakikati anlayamadı!" mânâsı sezilmektedir.

"Hiç İbret Alınsaydı Tekerrür mü Ederdi?"

Aslında o günün hâdiseleriyle günümüz hâdiselerini yan yana getirdiğimizde değişen fazla bir şey olmadığını görürüz. O günün münafıkları bunu kavrayamadıkları gibi, bugün de Allah yolunda bulunuyor olmanın ehemmiyet ve gerekliliğini kavrayamayanlar vardır. O gün olduğu gibi bugün de hicreti hafife alan, Allah yolunda mücahedeyi küçük gören, ruh-ı revan-ı Muhammedî'nin dört bir yanda şehbal açmasını önemsemeyen kimseler vardır. Hâlbuki o hakikatin şehbal açmadığı yerin zindandan farkı yoktur. İşte zindanda yaşamaya mahkûm edilmiş insanların farkına varmak ve bir yönüyle onları ferahfezâ iklimlere ulaştırmak için her türlü zorluğu göğüsleyebilmek fıkha bağlıdır. Çünkü bu sathî bir nazarla anlaşılacak mesele değildir.

Hulâsa, günümüzde bir kere daha Nâm-ı Celîl-i İlâhî'yi dünyanın dört bir yanına duyurma ve kalblerle Allah arasındaki engellerin bertaraf edilerek kalblerin bir kere daha Allah'la buluşturulması adına her türlü zorluk ve meşakkate katlanılması gerekmektedir. Ruhumuzun ilhamlarını gönüllere boşaltma, bin küsur senelik semavî müktesebatımızdan başkalarını da haberdar etme adına hız kesmeden sürekli koşturup durmalı ve bu konuda zinhar ahesterevlik edilmemelidir. Ayrıca asla unutulmamalı ki, öbür tarafta Cehennem ateşinden korunmanın yolu, burada sıcağa katlanmaktan geçer. Evet, burada çekilen sıkıntılar orada rahata ermenin yolu, burada katlanılan meşakkatler orada yüsre açılmanın vesilesidir.

93 Tevbe sûresi, 9/81.

94 Bkz.: et-Taberî, *Câmiu'l-beyân* 10/204-205; el-Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl* 2/317; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân* 2/379.

95 Bediüzzaman, *Lem'alar* s. 12 (İkinci Lem'a).

96 A'râf sûresi, 7/16-17.

97 Tevbe sûresi, 9/118.

98 Bkz.: Müslim, *tevbe* 53; Abdurrezzak, *el-Musannef* 5/400; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 6/31.

Soru: *Herhangi bir ilmî keşif veya icattan hemen sonra, ona dair Kur'ân'da bir kısım işaretlerin mevcut olduğu dillendiriliyor. Bu zaviyeden araştırmacıların Kur'ân'daki fennî hakikatler karşısındaki genel tavrı nasıl olmalıdır? Bu tür âyetlerin özellikle fen bilimlerinde çalışanlara verdiği mesajlar nelerdir?*

Cevap: Kur'ân ve kâinat, Cenâb-ı Hakk'ın iki farklı kitabıdır. Dolayısıyla onların birbirine münafi olması düşünülemez. Evet, Cenâb-ı Hakk'ın kelam sıfatından gelen Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan, O'nun kudret sıfatından gelen şu kitab-ı kebîr-i kâinatın bir tercüme-i ezeliyesi, bir kavl-i şarihi ve bir burhan-ı vazıhıdır. Kur'ân, kâinat kitabını şerh etmekte ve böylece kâinat O'nunla aydınlanmaktadır. Farklı bir ifadeyle Kur'ân-ı Kerim; tekvinî emirleri, esrar-ı ilâhiyi ve tasarrufat-ı rabbâniyi beyan etmektedir.

Kâinatı şerh ve tefsir ettiğinden dolayı da, o Furkân-ı Azîmüşşân'da kâinatta cereyan eden hâdiseleri araştıran bir kısım ilim ve fenlere işaretler vardır. Bundan dolayıdır ki, çok erken dönemden itibaren iman, ibadet ve ahlâka dair mevzuların yer aldığı âyet-i kerimeler yanında, ilmî hakikatlere işaret eden âyetler üzerinde de durulmuş ve bu âyetlerin tevil ve tefsirine dair farklı mülâhazalar seslendirilmiştir. Mesela hicrî 310 yılında vefat eden İbn Cerir et-Taberî Hazretleri'nin bazı âyetlerin tefsiriyle ilgili söylediklerine bakılacak olursa, bu tefsir ve yorumların, günümüzdeki ilmî tespitlere yakın olduğu görülecektir. Evet, bin yüz sene önce yaşamış olmasına rağmen bu büyük müfessir, yaşadığı devrin ilmî seviyesinin çok üstünde tespit ve yorumlarda bulunmuştur. Mesela o, وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ *"Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik."*[99] âyet-i kerimesinin tefsirinde, rüzgârlar vasıtasıyla tohumların aşılanmasından bahsetmektedir. Daha da enteresanı henüz bulutların pozitif ve negatif yüklere sahip olduğunun bilinmediği çok erken bir dönemde o, bu âyet-i kerimenin, rüzgâr vasıtasıyla bulutların aşılanmasına ve böylece yağmur yağmasına işaret ettiğini ifade etmiştir.[100]

Sadece İbn Cerir Hazretleri değil, daha başka müfessirler de tekvinî emirleri ifade eden âyetlerle alâkalı nice dikkat çekici tefsir ve tespitlerde bulunmuştur. Ne var ki, son bir-iki asra gelinceye kadar bu mesele müstakil ve hususi bir ilim dalı olarak ele alınmamıştır.

Çağımıza doğru gelindiğinde ise Kur'ân'da yer alan fennî meseleler üzerinde –biraz da çağın pozitivist anlayışının gölgesi altında– daha fazla durulmaya başlanmıştır. Mesela Kur'ân-ı Kerim'i Nîsâ Sûre'sinin 125. âyetine kadar tefsir eden ve böylece on iki ciltlik bir tefsir vücuda getiren Muhammed Abduh, fennî hakikatlerden bahseden âyetlerle ilgili modern bazı yorumlarda bulunmuştur. Onun önde gelen talebelerinden biri olan Reşit Rıza da, bu tefsirindeki bazı yerleri tashih etmiş ve Yusuf Sûresi'nin sonuna kadar olan kısmı tefsir etmiştir. Fakat Abduh, ehl-i sünnet ve'l-cemaatin dünden bugüne kabul edegeldikleri genel tefsir teamüllerine aykırı bir kısım yorumlarda da bulunmuştur. Mesela, Fil Sûresi'nde yer alan, فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ *"Derken onları kurt yeniği ekin yaprağına çeviriverdi."*[101] âyet-i kerimesinin tefsiri yapılırken, Ebrehe'nin ordusunun kuşların bıraktıkları mikroplar yüzünden "cüderî" yani çiçek hastalığına yakalanarak helâk oldukları şeklinde bir yoruma gidilmiştir.[102] Hâlbuki burada istiare-i temsiliye yoluyla, kuşların bıraktıkları taşlarla, askerlerin, böcekler tarafından yenilmiş yapraklar gibi delik deşik oldukları

anlatılmaktadır.

Bu tefsirin yazılmasından kısa bir müddet sonra, Tantavî Cevherî, *el-Cevâhir* isminde bir tefsir yazarak Kur'ân'daki fennî âyetleri, ilim ve fen sahasındaki gelişmeler zaviyesinden tefsir etmiştir. Bazı yerlerde, arzu edilen seviyede ciddi bir derinlik olmasa da, Cevherî, pek çok âyet-i kerimeyi modern bilimin verilerine göre izah etmeye çalışmıştır. Ama tefsir yorumcuları onun bu eserini, tefsirden daha ziyade bir ansiklopedi olarak görmüşlerdir. Merhum Said Havva'nın da bu istikamette gayretleri olmuştur. Netice itibarıyla, yakın dönemde birçok âlimin ceht ve gayretleri neticesinde, fennî tefsir adına yeni bir çığır açılmış ve gerek ülkemizde gerekse Arap dünyasında fennî tefsir adına bir hayli çalışma yapılmıştır. Mesela benim de uzun zaman Suudî Arabistan televizyonundan takip ettiğim Zağlul en-Neccâr bu alanda önemli çalışmalar yapan bir zattır. Bu kıymetli âlim, hem Kur'ân'a derinlemesine vâkıf hem de alanıyla ilgili rahat konuşabilen, ele aldığı meseleleri santimi santimine ölçüp biçerek ifade edebilen, ilmî seviyesi yüksek bir akademisyendir.

Hazreti Üstad'a gelince o, eserlerinde bu konuyla ilgili çok fazla tafsilata girmemiş; ancak Hz. Musa'nın (aleyhisselâm) asasını taşa vurarak su çıkarması[103] veya Hz. Süleyman'ın (aleyhisselâm) Belkıs'ın tahtını getirtmesi[104] gibi, o dönem itibarıyla itiraza uğrayan bazı âyetlerin izahını yapmakla iktifa etmiştir. Fakat o, peygamber mucizelerinin çehresinde ortaya konulan ilmî hakikatlerin, dünden bugüne o alanda zirveyi tuttuğuna ve insanları araştırmaya teşvik ettiğine işaret etmiştir ki, kanaatimce bu, üzerinde durulması gereken çok önemli bir tespit ve yaklaşımdır.

İlmî İcatların Kur'ân'ın Genel Maksatları İçindeki Yeri

Kur'ân-ı Kerim'de ilmî keşif ve icatların ne ölçüde yer aldığı mevzuuna gelince, Hz. Pîr'in yaklaşımıyla, ilmî keşiflerin Kur'ân-ı Kerim'in genel maksatları içindeki yeri ne kadarsa, âyet-i kerimelerde de onlara o kadar temas edilmiştir.[105] Küllî bir nazarla Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'a bakıldığında, onun öncelikli olarak erkân-ı imaniye ve erkân-ı İslâmiyeyi şerh etmek suretiyle insana ahiret saadetine giden yolları gösterdiği anlaşılır. Aynı zamanda o, fert, aile ve toplumla alâkalı gerekli düzenlemeleri yaparak insanın dünya saadetini de tekeffül etmektedir. Diğer bir ifadeyle Kur'ân-ı Kerim, insanın gerek dünyada gerekse ukbada huzurlu ve mutlu olabilmesi için gerekli olan hayatî meselelere öncelik vermektedir.

İşte konuya bu ölçüler içinde bakıldığında görülecektir ki, Kur'ân'da yer alan hayatî mevzuların yanında ilmî keşif ve icatlara ait meseleler insanın dünya ve ukba mutluluğunu temin adına daha talî derecede kalmaktadır. Hem Kur'ân-ı Kerim sadece erbab-ı fenne hitap eden bir kitap değildir. Bilakis o, insanların tamamına hitap etmektedir. Dolayısıyla muhteviyatı itibarıyla umuma hitap ettiği gibi; kullandığı üslûp da çoğunluğun anlayışına göredir. Şayet Kur'ân-ı Kerim, meseleleri sadece, sayıları yüzde beşi bile bulmayan erbab-ı fennin ufukları açısından beyan ve izah etseydi, insanlığın yüzde doksan beşi ondan istifade edemezdi.

Aşağılık Kompleksi ve Tekellüflü Yorumlar

Öte yandan bir kısım ilmî hakikatlerden bahseden âyet-i kerimeleri yorumlarken tekellüflere girerek, lüks peşinde koşarak ve fantezilere saparak, ille de fennî yorum yapacağım düşüncesiyle olmayacak şeyleri Kur'ân'a nispet etme de yakışıksız bir tavırdır. Hele Kur'ân-ı Kerim'i pozitif ilimlerin ortaya koydukları bilgilerle test etmeye kalkışma, Kelamullah'a karşı çok büyük bir saygısızlıktır. Evet, sanki ilim ve fenne dair meseleler asılmışçasına, Kur'ân'ın tefsirini bir şekilde

ona uydurmaya çalışma, nassların sınırlarını zorlayarak fenne dair her buluş ve gelişmeyi esas alıp âyetleri onlara dayanak yapmaya kalkışma, beyan-ı ilâhiye karşı fevkalâde hürmetsizce bir yaklaşımdır.

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'in, değişik ilmî meselelere temasta bulunması, kendine has üslûbuyla olmuştur. O öyle bir üslûp kullanmıştır ki, hem o günkü muhatapların hem de ilim ve fenlerin bir hayli mesafe kat ettiği günümüz insanının anlayışına hitap etmiştir. Diğer bir ifadeyle, o günkü insanların anlayışına göre nazil olan Kur'ân'ın âyât-ı beyyinatıyla günümüzün ilmî hakikatleri arasında bir tenakuz ve zıddiyet bulunmamaktadır. Mesela Kur'ân-ı Kerim, Hac, Mü'minûn ve Mürselât gibi sûrelerde açıktan açığa anne karnındaki ceninin geçirdiği safhalardan bahseder. Bu âyet-i kerimeleri o günkü muhataplar okuyup, anlayıp kendi idrak ufuklarına göre istifade ettikleri gibi, günümüz jinekologlarının da Kur'ân'ın kendine has üslûbu içinde icmalen beyan buyurduğu bu hakikatler karşısında hayret ve hayranlıktan kendilerini alamadıkları görülmektedir.

Konuyla ilgili dikkat edilmesi gereken diğer bir mevzu da, ilim ve fen alanındaki gelişmeler ışığında âyet ve hadislerin tevil ve tefsirini yaparken, her zaman meseleleri alternatifli sunmak, en azından âyet-i kerimelerin delâlet ve işaret ettiği daha başka mânâlar olabileceğini akıldan çıkarmayıp ihtimal kapılarını açık bırakmak ve kesinlikle meseleyi kestirip atmamaktır. Özellikle de, yeni bir alanda ve farklı bir konuda çalışma yapılıyorsa henüz meseleler netlik kazanmadan, âyetlerin yorumuyla ilgili kesin hükümler vermek ciddi yanlışlıklara yol açabilir. Ayrıca tefsir alanında daha önce yapılmış çalışmalara mutlaka başvurulmalı ve mevzuyla alâkalı ilk günden bugüne temel kaynakların ne dediğinden haberdar olunmalıdır.

Burada bir hususa daha temas etmek faydalı olacaktır: Tefsirle meşgul olacak bir ilâhiyatçı öncelikle kendi sahasını çok iyi bilmelidir. Mesela dil esprisi ve temel kaideleri itibarıyla Arapçayı çok iyi bilmeli, bunun yanında tefsir, hadis, fıkıh, usûl-i tefsir, usûlüddin gibi ilimlere de vâkıf olmalıdır. Bunlara vâkıf olmanın yanında onun fen bilimlerine dair söylenilen sözleri anlayacak kadar da fünûn-ı müspete sahasında malûmat sahibi olması gerekir. Diğer taraftan pozitif ilimlerle meşgul olan bir araştırmacı da aynı şekilde, meşgul olduğu alanı derinlemesine bilmenin yanında, doğruya ulaşma adına dinî ilimler mevzuunda da ansiklopedik bir bilgiye sahip olmalıdır. Maalesef günümüzde bu iki ilim, birbirinden farklı yollarda ilerliyor. Bakıyorsun, bir tarafta müspet ilimler alanındaki bir uzman, o sahada almış başını gidiyor; fakat din adına pek bir şey bilmiyor. "Bilmiyor" derken şunu kastediyorum: İlmihal seviyesinde malûmata sahip olmak, dini bilmek demek değildir. Hatta bir insan Buhârî'yi ezberlese onun da dini bildiği söylenemez. Kur'ân-ı Kerim'i baştan sona ezberlemek de bu konuda söz söylemek için yeterli değildir. Zira Kur'ân ve hadisi ezberleyip hafızaya almanın yanı başında, makasıd-ı ilâhiyeyi doğru anlayabilmek için usûl ilimlerinin de bilinmesi gerekir.

Keşif Aşığı İmanlı Gönüller

Bugün Batı, pozitif bilimler alanında yaptığı araştırmalarla varlık ve hâdiseleri didik didik etmektedir. Onların araştırma mevzuundaki cesaret ve gayretlerini görüp de hayran olmamak mümkün değildir. Fakat onlar, Allah'ı (celle celâluhu) ve Efendimiz'i (aleyhissalâtü vesselâm) tanımadıklarından dolayı her şeyi varlık ve eşyanın madde boyutundaki dar kalıpları içinde yorumluyorlar. Bu sebeple, kurdukları sistemler gidip ya materyalizm ya pozitivizm ya da natüralizme dayanıp kalıyor. Başka bir ifadeyle, maddeyi her şey gören bu sistemler neye, ne ölçüde elveriyorsa, Batılı bir araştırmacının ufku da o sınırla mahdut kalmaktadır.

İlim ve felsefe tarihi araştırmacılarının da ısrarla üzerinde durduğu gibi, kendi rönesansımızı yaşadığımız hicrî beşinci asra kadar Müslüman âlimler fen ve ilim sahasında da baş döndürücü çalışmalar yapmışlardı. Evet, Batı'da henüz bu tür meselelerin mülâhazaya bile alınmadığı dönemde Müslüman ilim adamları tıp, hendese, astronomi gibi sahalarda çok ciddi araştırma ve buluşlar ortaya koymuşlardı. Ama ne acıdır ki biz hicrî beşinci asırdan sonra yani yaklaşık on asır evvel bu işi olduğu yerde bıraktık ve Batılılar bu bayrağı alıp daha ileriye götürdü. Öyle olunca da, müspet ilimlerle ilgili şu andaki sistemin blokajını onlar kurdu ve işin statiğini onlar yaptılar. Sistemi kendilerine göre kurdukları için de, eşya ve hâdiseleri kendilerine göre değerlendirdiler. Hâlbuki mücerret aklın, hakikati idrakte, belli bir sınırı vardır. İnsan akılla ancak bir yere kadar gidebilir ve araştırdığı hususlara ancak bir yere kadar vuzuh kazandırabilir. Öyle meseleler vardır ki, bunlar vahiyle test edilmeden anlaşılamaz; o alanda son sözü vahyin söylemesi gerekir.

O hâlde bugün bir kere daha fiziğin yanında ruh ve metafiziği de mülâhazaya alarak böyle bir denge üzerine ilim ve araştırma sisteminin bina edilmesi gerekir. İşte o zaman teleskop, mikroskop veya x ışınlarıyla incelediğiniz eşyayı doğru görüp doğru değerlendirebilirsiniz. Bu ifadelerimizden "Batılıların ortaya koydukları her şey yanlıştır." gibi bir yaklaşım içinde olduğumuz anlaşılmamalıdır. Çünkü aklın da bir hikmet-i vücudu olduğundan, ona dayanarak ortaya konulmuş nice doğrular vardır. Fakat son birkaç asırdan beri sadece maddeyi esas alarak ortaya atılan bütün nazariyelerin yeniden kritiğe tâbi tutulması, doğru ve yanlış olarak tefrik edilmesi gerekir. Bu ise, pozitif bilimlerin bir kere daha Kur'ân-ı Kerim ekseninde, akidemiz çerçevesinde ele alınmasına bağlıdır. Bunu da ancak Kur'ân'ı doğru anlayan insanlar başaracaktır.

Bu safhada bazıları ilmin transfer edilerek İslâmlaştırılmasından bahsetmektedir. Bence bu yaklaşım, insanın üzerine emanet bir gömlek giymesi gibi, neticeye ulaştırmayacak eksik bir teşebbüstür. Bunun yerine meseleleri temel dinamikleriyle ele almalı, mevcut ilimleri bir kere daha akl-ı selim, havass-ı selime ve haber-i mütevatir birleşik noktasından kritiğe tâbi tutmalı ve bu ölçüler perspektifinden kendi doğrularımızı ortaya koymalıyız. Bu ise hakikat aşığı, ilim aşığı ve keşif aşığı insanların yetiştirilmesine bağlıdır.

Şayet günümüz insanının idrakine hitap eden hakiki bir tefsir yazılması isteniyorsa, öncelikle, bütün ilim sahalarında engin bilgiye sahip olan uzman kişilerden müteşekkil bir heyet oluşturulmalıdır. Bu heyet, meseleleri evvelâ kendi içinde müzakere etmeli, usûl-i tefsir ve usûlüddin kıstaslarına göre neyin doğru neyin yanlış olduğunu kritiğe tâbi tutmalı ve ancak böyle bir kolektif şuurun onayı alındıktan sonra ortaya konan tefsir ve yorumlar kayda geçirilmelidir. İşte hem İslâmî ilimlere hem de pozitif bilimlere vâkıf uzman kişilerden oluşan böyle bir heyet teşkil edilebildiği takdirde, Allah'ın izni ve inayetiyle, yapılan bu tefsir çalışmasında fantezi ve lükslere girilmeyecek, sunî ve calî yorumlara gidilmeyecektir. Ümidimiz ve beklentimiz odur ki, gönülleri imanla dopdolu çağımızın ilim adamları bütün birikimlerini bir araya getirerek beklenen tefsir adına denmesi gerekli olan şeyi desin ve böylece günümüz Müslümanları olarak yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'e karşı göstermemiz gereken sadakat ve vefa da bir nebze ortaya konulmuş olsun.

99 Hicr sûresi, 15/22.

100 Bkz.: et-Taberî, *Câmiu'l-beyân* 14/20.

101 Fil sûresi, 105/5.

102 Bkz.: Muhammed Abduh, *el-A'mâlu'l-kâmile* 5/504.

103 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s. 271 (Yirminci Söz, İkinci Makam).

104 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s. 272-273 (Yirminci Söz, İkinci Makam).

105 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s. 268 (Yirminci Söz, İkinci Makam).

Bilginin Amele Dönüşmesi

Soru: *Bir âyet veya sûre nazil olur olmaz, sahabe-i kiram efendilerimizin onu hemen hayatlarına tatbik ettiklerini görüyoruz. Biz ise bilip öğrendiğimiz hususlarda aynı tavrı ortaya koyamıyoruz. Bildiklerimizi amele dökemeyişimizin sebepleri nelerdir, bilginin amele dönüşmesi nasıl sağlanabilir?*

Cevap: Bilginin amele dönüştürülebilmesi için, öncelikle bu bilginin, düz ve sathî bir malûmat konumundan çıkarılıp; "bir meseleyi mahiyet-i nefs'ül-emriyesiyle bilme, şuur ve sistemli düşünce ile o meseleyi kavrama" mânâsında ilme dönüştürülmesi gerekir. Aksine sahip olduğumuz bilgiler sadece yüzeysel malûmat ise, böyle bir bilgi kalbe nüfuz etmediğinden, o, herhangi bir kıpırdanma ve harekete sebebiyet vermez. Bu itibarla, bilginin amele dönüşmesi için ilk olarak yapılması gereken, doyma bilmeyen bir arzu ve iştiyakla hakiki ilme ve oradan da yakîne ulaşmaya çalışmaktır. Zira Cenâb-ı Hak, Tâhâ Sûresi'nde Resûl-i Ekrem Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) hitaben şöyle buyuruyor:

وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا

"De ki; Rabbim, ilmimi artır benim."[106] O hâlde her birimiz, ilim talebi adına, peygamberâne bir iştiyakla "hel min mezîd" mülâhazasına bağlanmalı, hiçbir zaman sahip olduklarımızı yeterli görmemeli, "Acaba bunun ötesinde, arka plânında daha başka bir şey var mı?" demeli ve sürekli derinleşme peşinde koşmalıyız.

Mesela bize mutlak mânâda Kur'ân-ı Kerim okumamız emredilmiştir. Ancak biz hafız olsak, Kur'ân'ı baştan sona ezberlemiş bulunsak dahi, onu anlama ve onda derinleşme hedefine bağlı bir okuma gayreti içinde olmadığımız takdirde, Kur'ân'ın hazineleri bize kapanır, cihanları aydınlatan o ışık kaynağından istifade edemeyiz. Zira im'an-ı nazarla, üzerine yoğunlaşarak gerçekleştirilen bir okuma gayretinin insanın gönlüne ifade ve ifaza edeceği öyle mânâlar vardır ki, onun başka bir yolla elde edilebilmesi mümkün değildir.

İlmin Şükrünü Eda

Bilginin ilme dönüştürülmesi diyebileceğimiz ilk safhadan sonra ise şu hususların göz önünde bulundurulması gerekir: Siz, nazarî plânda muhteşem bir ilmî derinliğe ulaşabilir, oradan ilme'l-yakîn mertebesine ve hatta ayne'l-yakîn ufkuna vasıl olabilirsiniz. Fakat ilmî plânda böyle bir ufku yakaladıktan sonra şayet bu malûmatınızı amele çevirmezseniz, esmâ, sıfât ve şuunâtıyla ulûhiyet hakikatini dosdoğru bilemez ve Allah kapısının sadık bir bendesi olamazsınız. Ayrıca *"Kim bildiğiyle amel ederse, Allah ona bilmediklerinin ilmini de ihsan eder."*[107] hadisiyle müjdelenen ilimlerin mirasına nâil olmanın yolu da kişinin ilmiyle amel etmesidir. O hâlde, Cenâb-ı Hak sizi ilimde belli bir noktaya ulaştırmışsa, siz de sahip olduğunuz ilmin şükrü olarak, farklılık mülâhazasına girmeden bu farklılığın hakkını vermeye çalışmalısınız. Mesela, başkaları bir günde nafilelerle birlikte 40 rekât namaz kılıyorsa, siz "Üzerimde Cenâb-ı Hakk'ın bunca nimeti olduğuna göre ben niye 80 rekât namaz kılmayayım!" demeli, sübjektif mükellefiyetin enginliklerine açılmalısınız.

Burada istidradi olarak, bana çok önemli gelen bir hatıramı arz edeyim. Merhum validemin yanına

ancak ara sıra uğrayabiliyordum. Bana bir defasında şöyle demişti: “Hacı Efendi, ben Büyük Cevşen’i her gün baştan sona kadar okuyorum, acaba okumamı tavsiye edeceğin başka bir şey var mı?” İşte bu, “hel min mezîd” ufkunun bir sesi ve soluğudur. Evet, Allah’ın lütfuna mazhar olan bir insan, o lütuf ölçüsünde Cenâb-ı Hakk’a teveccühte bulunmalıdır.

Âişe Validemiz, Allah Resûlü’nün (aleyhissalâtü vesselâm)ibadetini anlatırken, mübarek ayakları şişinceye kadar O’nun namaz kıldığını söylüyor. Busîrî de bu durumu kasidesinde şöyle ifade eder:

ظَلَمْتُ سُنَّةَ مَنْ أَحْيَا الظَّلَامَ إِلَى
أَنِ اشْتَكَتْ قَدَمَاهُ الضُّرَّ مِنْ وَرَمٍ

Yani, *“Ben o Peygamberin sünnetine zulmettim, haksızlık yaptım ki, O, ayakları şişmeden istirahat buyurmuyordu (ama ben yatıp uyuyorum).”*

Hz. Âişe Validemiz gördüğü bu tablo karşısında, Allah Resûlü’ne: “Ya Resûlallah! Cenâb-ı Hak, geçmiş ve gelecek günahlarını affettiği hâlde, neden bu kadar kendine eziyet ediyorsun?” dediğinde İnsanlığın İftihar Tablosu, ona şu cevabı vermişti:

أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا *“(Rabbimin bunca nimetleri karşısında ben de o ölçüde O’na) şükreden bir kul olmayayım mı?”*[108]

Esasen burada kulluk şuuru adına çok önemli bir mesaj verilmektedir: Her bir kul, Cenâb-ı Hakk’ın kendisine bahşettiği ihsan ve lütuflar ölçüsünde şükür ve minnetle O’na hamd ü senada bulunmakla mükelleftir. Bundan dolayı sahip olunan ilmî mazhariyetler ölçüsünde bir amel ortaya konmalıdır.

Amelî Akıl

İsterseniz bu noktada, Kant’ın *Saf Aklın Kritiği* isimli eserinde ele aldığı mülâhazayı hatırlayabilirsiniz. Kant bu eserinde, nazarî akılla Allah’ın bilinemeyeceğini, Allah bilgisine yani mârifet ufkuna ancak amel ile ulaşılabileceğini ifade eder. İşte bu gerçekleştirilebildiği, yani ilim amele dönüştürülebildiği takdirde insanın içinde derinlemesine bir mârifet-i ilâhî ve bunun neticesinde engin bir muhabbet-i ilâhî oluşacaktır. Öyle ki, o, Zât-ı Ulûhiyet’i hatırladığı an, burnunun kemikleri sızlayacak, sonra da derin bir aşk u iştiyak içinde “Likân (vuslatın) Allah’ım, likân!” deyip şu dünya kasvetinden sıyrılacağı, Allah’a mülâki olacağı ânı can u gönülden arzulamaya başlayacaktır.

Hz. Pîr, ubûdiyetin gayesi olarak iman-ı billâhı gösterir; sonra mârifetullah, daha sonra muhabbetullah ve ondan sonra da Cenâb-ı Hak tarafından ekstradan ihsan edilen zevk-i ruhaniye işaret eder.[109] İşte böyle bir zevk-i ruhanî hâsıl olduğunda, bütün güzellikler cilve-i cemalinin gölgesinin gölgesinin gölgesi… olan Zât-ı Ulûhiyet’i görme iştiyakı da herhalde içimizde bir çağlayan hâlinde kendini hissettirecektir. Eğer iç dünyamızda böyle bir aşk u iştiyak duymuyorsak o zaman, bu süreci henüz tamamlamamış ve hâlâ koridorda dolaşıyoruz demektir. Bu sözlerimle kimseyi ümitsizliğe düşürmek ve ye’se sokmak istemem; fakat yürüdüğümüz güzergâhın hakkının bu olduğunun da bilinmesi gerekir. Bu açıdan bir kez daha ifade edelim ki, nazarîyi ne kadar derinleştirirseniz derinleştirin eğer amelîye sıçramıyorsanız olduğunuz yerde kalırsınız. Amelîye gelir ancak amelde derinleşerek mârifete sıçramazsanız yine olduğunuz yerde kalır, şekil ve suretten öteye geçemezsiniz. Öyle ki, ibadet ü taati sadece aradan çıkarma nevinden yerine getirir, yatıp kalkar, fakat mârifetullaha ulaşamaz, muhabbetullahı duyamaz ve zevk-i ruhaniye eremezsiniz.

Kur'ân-ı Kerim, elde ettiği bilgileri hayatına yansıtmayan kişileri *"sırtlarında yük taşıyan merkebe"* benzetmektedir.[110] Bu duruma düşmemek için insan, bu meselede dikkatli ve gayretli olmalıdır. Evet, insan bildiği şeyleri, pratiğe döküp ferdî ve içtimaî hayatta kullanmadığı zaman o bilgi, sahibi için taşınmaz bir yük hâline gelir. Bu, aynı zamanda faydasız ve semeresiz ilim kategorisi içinde değerlendirilecek bir bilgi yığını demektir. İşte bu noktada Peygamber Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) sadece nazarîde kalan ilimden Allah'a sığınarak *"Allahım! Fayda vermeyen ilimden sana sığınırım."*[111] diye dua etmesi, bu meselede duaya sarılarak bilginin amele dönüşmesinde duanın gücünden de istifade etmemiz açısından bizlere örnek teşkil etmektedir.

Müşterek Okumalarla Açılan Ufuklar

Bu mevzuda, ferdî okumalar, düşünmeler, araştırmalar, eşya ve hâdiseleri hallaç etmeler, insan, kâinat ve Allah münasebetini tekrar ber tekrar gözden geçirmeler güzel ve faydalı faaliyetler olsa da, mülâhaza ve düşünceleri hep bu istikamette olan âlî bir heyetin hazırladığı elverişli bir ortam ve uygun bir atmosferde bulunmanın insana kazandırdığı mazhariyetler çok daha farklıdır. Böyle bir atmosfere giren insan, heyetteki diğer fertlerle baş başa verecek ve ayrı bir insibağla farklı ufuklara açılacaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak, Fetih Sûresi'nde, يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ *"Allah'ın (inayet, kudret, riayet, kilâet, vekâlet, necat, fevz ve hıfz) eli onların ellerinin üzerindedir."*[112] buyururken, Allah Resûlü de يَدُ اللّٰهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ *"Allah'ın inayet ve kilâeti cemaatle beraberdir."*[113] buyurarak cemaat içinde bulunmanın faziletine dikkat çekmiştir.

Başka bir hadislerinde de yalnız kalmanın nasıl bir tehlike oluşturduğuna işaret sadedinde, فَإِنَّمَا يَأْكُلُ الذِّئْبُ الْقَاصِيَةَ[114] ifadeleriyle, kolektif şuurun hilafına hareket eden, halkadan ayrılan, heyetle müşterek uygun adım atmayan, onun adımlarına ayaklarını uydurmayan kimseyi kurt yiyeceğini ifade buyurmaktadır. Bundan dolayı, ne yapıp edip mutlaka heyet içinde olmaya çalışmalı, birbirimize destek olmalı ve münferit hareket etmekten kaçınmalıyız.

Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, meclislerimizi lağviyat ve lehviyattan uzak tutmak ve saniyesini dahi zayi etmeksizin oraları ilim ve mârifette derinleşme adına değerlendirmektir. Maalesef bu mevzuda gerekli hassasiyeti gösterdiğimiz söylenemez. Evet, ne yazık ki, din, iman, hizmet adına bir araya geldiğimiz meclislerimizde bile dünyevî ve uhrevî hayatımız hesabına hiçbir faydası olmayan gereksiz meseleleri konuşabiliyor, insanı gaflete sürükleyecek şen şakrak ve laubalice tavırlara girebiliyoruz. Bence inanan bir gönül, bunlara meydan vermeyecek şekilde hayatını bir tekke ve zaviye disiplini içinde geçirmeye çalışmalıdır. Sahih bir hadis-i şerifte, İnsanlığın İftihar Tablosu'nun hayatında üç defa kahkaha ile güldüğü ifade edilir.[115] Bildiğiniz üzere, O'nun mübarek çehresinden tebessüm hiç eksik olmuyordu; fakat O, ciddiyetinden de asla taviz vermiyordu. Evet, O'nun (aleyhissalâtü vesselâm) öyle bir duruşu vardı ki, her an Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda olduğu bütün varlığına aksediyordu ve O görüldüğünde hâliyle, tavırlarıyla, hatta bakışlarının derinlikleriyle hep Allah'ı hatırlatıyordu.

Sözün özü, ilim adına gerekli donanımı elde edebilmek ve sonra onu hayatımıza hayat kılabilmek için meclislerimizi, oturup kalktığımız ve bir araya geldiğimiz yerleri kalb ve ruh ufkumuzu ihya adına rantabl bir şekilde değerlendirmeye çalışmalıyız. Evet, hiçbir yere toslamadan, sağa sola çarpmadan, yanlış yollara sapmadan, patikalara kaymadan dosdoğru yürüyebilmek için duygu, düşünce, his, muhavere ve müzakerelerimizin hepsi dosdoğru olmalı, kalb ve ruh ufkunda derinleşme

ve zenginleşmemize matuf bulunmalıdır.

106 Tâhâ sûresi, 20/114.

107 el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr* 4/388.

108 Buhârî, *teheccüd* 6; Müslim, *sıfâtü'l-münâfikîn* 79-81.

109 Bkz.: Bediüzzaman, *Mektubat* s. 253-254 (Yirminci Mektup, Mukaddime).

110 Bkz.: Cum'a sûresi, 62/5.

111 Müslim, *zikr* 73; Ebû Dâvûd, *vitr* 32; Tirmizî, *daavât* 68.

112 Fetih sûresi, 48/10.

113 Tirmizî, *fiten* 7; İbn Hibbân, *es-Sahîh* 10/438; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* 6/277.

114 Ebû Dâvûd, *salât* 46; Nesâî, *imamet* 48; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/196.

115 Bkz.: Buhârî, *tefsîru sûre* (39) 2, *tevhîd* 19, 36, *rikâk* 44, 51; Müslim, *îmân* 308-310, *sıfâtü'l-münâfikîn* 19, 30.

Soru: *Günümüzde pek çok hakla beraber, komşuluk hakkının da ihmal edildiği görülmektedir. İslâm'a göre komşuluk hakkına riayetin önemi nedir? Sağlıklı bir toplumun oluşumunda bu hakka riayetin sağlayacağı faydalar nelerdir?*

Cevap: Kur'ân ve Sünnet'te, anne-babaya iyi davranma, akrabalara karşı sıla-i rahimde bulunma, yetimlere sahip çıkma gibi mevzuların yanı başında hassasiyetle üzerinde durulan diğer bir mesele de komşuluk haklarını gözetmedir. Bunula ilgili Cenâb-ı Hak, Nisâ Sûre-i Celîlesi'nde şöyle buyurmaktadır:

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا

"Allah'a kulluk edin, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabalara, yetimlere, düşkünlere, yakın ve uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya ve elinizin altında bulunup size hizmet eden kimselere ihsanla muamele edin. Allah, kendini beğenip övünenleri elbette sevmez."[116]

Burada Allah'a ubûdiyette bulunma ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmama emredildikten hemen sonra anne-babaya iyi davranma emredilmektedir. Esasında nazarî plânda, sevme, sayma, aşk u alâka duyma gibi mevzularda Allah hakkından hemen sonra gelen hak, Peygamber Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) hakkıdır. Çünkü biz Rabbimizi O'nun sayesinde tanıdık, O'nunla varlığı doğru okuyup, doğru yorumlama imkânına kavuştuk, O'nun sunduğu mesajlarla ebed için yaratıldığımızı, ebede meb'ûs olduğumuzu anladık. Evet, biz hakikat adına ne öğrendiysek O'ndan öğrendik. Bu itibarla biz, her şeyimizi O'na borçluyuz. Fakat âyet-i kerimede mesele, nazarî plân değil de amelî plân esas alınarak beyan buyurulduğundan anne-baba hakkı ikinci sırada zikredilmiştir. Âyet-i kerimenin başında Allah'a iman etmenin değil de, O'na ubûdiyette bulunmanın emredilmiş olması da bu hususa işaret etmektedir.

Âyet-i kerimede daha sonra, sırasıyla akrabalara, yetimlere, düşkünlere ihsanda bulunma emredilmiş ve arkasından da, وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ ifadeleriyle akrabadan olan veya olmayan ya da yakın veya uzak olan komşulara iyilikte bulunma emredilerek komşuluk haklarına dikkat çekilmiştir. Şu hâlde insanın yakın veya uzağında bulunan, sağında solunda, önünde arkasında mücavir olan herkes, onun içine girer ve iyiliği hak eder.

Kâmil İmana Ulaşmanın Bir Vesilesi

Komşuluk hakkına riayetin ehemmiyetini anlama adına, Buhârî ve Müslim başta olmak üzere muteber hadis kitaplarında yer alan şu hadis-i şerif de çok önemlidir:

مَا زَالَ جِبْرِيلُ يُوصِينِي بِالْجَارِ حَتَّى ظَنَنْتُ أَنَّهُ سَيُوَرِّثُهُ

"Cibril bana komşu hakkında öylesine ısrarlı tavsiyede bulundu ki, neredeyse komşuyu komşuya mirasçı kılacak zannettim."[117] Bir insanın mirasçısı; annesi, babası, çocukları, eşi gibi yakınları olduğuna göre Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) vahy-i gayr-i metluv sayılan bu sözünden,

komşu hakkının ne denli büyük olduğu anlaşılmaktadır. Esasında, biz, komşuluk hukukuyla ilgili Cebrail'in (aleyhisselâm) Efendimiz'e ne tür tavsiyelerde bulunduğunu bütünüyle bilemiyoruz. Çünkü Allah Resûlü (aleyhissalâtü vesselâm) mevzuun detayına girmiyor. Fakat demek ki, Cibril (aleyhisselâm) bu konu üzerinde öylesine tahşidatta bulunmuştur ki, Efendimiz (aleyhi ekmelü't-tehâyâ) *"Neredeyse komşuyu komşuya mirasçı kılacak zannettim."* ifadeleriyle meselenin azametine ve önemine dikkat çekmiştir.

Başka bir hadis-i şerifte ise mesele imanla irtibatlandırılarak şöyle nazara verilmektedir:

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُحْسِنْ إِلَى جَارِهِ وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَسْكُتْ

"Her kim Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa komşusuna ihsanda bulunsun. Kim Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa misafirine ikramda bulunsun. Kim Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa ya hayır söylesin ya da sükût etsin."[118]

Görüldüğü üzere burada, kâmil mü'min olmanın bir şartı olarak da komşulara iyilikte bulunma gösterilmektedir. Hadis-i şerifte üzerinde durulması gereken ayrı bir husus da şudur: Esasında, Allah'a iman meselesi, diğer iman esaslarını da tazammun etmektedir, dolayısıyla ahirete imanı da içine almaktadır. Fakat burada betahsis ahirete iman mevzuu zikredilmiştir. Çünkü yapılan hayr u hasenatın insana geriye dönüşü orada olacaktır. Burada yapılan her bir iyilik, ahirette katlanarak insana geriye dönecektir. İşte yapılan iyiliklerin aktığı bir havuz olması ve ekilen tohumların semere vermesi itibarıyla hadis-i şerifte ayrıca ahirete iman mevzuuna dikkat çekilmiştir.

Ebedî Mutluluğun Anahtarını Sunan Hayırlı Komşular

Öte yandan Allah Resûlü (aleyhi efdalu't-tahiyyât ve ekmelü't-teslîmât) komşusu aç olduğu hâlde tok olarak geceleyen kimsenin hakiki mü'min olamayacağı[119] ve komşusunun, zararlarından emin olmadığı kimsenin de Cennet'e giremeyeceği[120] ihtar ve ikazında bulunmuştur.

Komşuluk hakkı, Kur'ân ve Sünnet'te bu kadar çok nazara veriliyorsa, demek ki o, çok önemli bir meseledir. Bu itibarla, bir Müslüman uzak yakın bütün komşularını civanmertlikle kucaklamalıdır. Evet, Allah'a inanmış bir gönül, sahip olduğu bütün güzellikleri komşularıyla paylaşmasını bilir. Zira bu, Müslüman ahlâkının bir gereğidir.

Komşuluk hakkı denilince ilk olarak, yedirme, içirme, giydirme gibi maddî yardımlar akla gelmektedir. Bilindiği üzere zekât sadece Müslümanlara verilir. Fakat zekâtın dışındaki teberrular, gayrimüslimlere de verilebilir. Bu itibarla Müslüman olmasa bile uzak ve yakın komşulara maddî yardımda bulunulabilir. Çünkü bu, insanların öncelikli ihtiyaçlarındandır. Hele fakr u zaruretin olduğu durumlarda, kim olursa olsun, komşuların açlık içinde kıvranmalarına asla meydan verilmemeli ve mutlaka onlara yardımda bulunulmalıdır. Öte yandan gerektiğinde komşuların elinden tutup rehberlikte bulunarak iş bulmalarını temin etme de çok önemli bir iyilik vesilesidir.

Fakat komşuluk hakkını sadece maddî yardımlara inhisar ettirmek doğru bir yaklaşım değildir. Bunun yanında, karşılaşıldığında selâm verip hâl ve hatırlarını sormak, karşılıklı ziyaret ve davetlerle tanışma ortamı oluşturmak, insanlar arasında sevgiye giden yolları açmak, eğer varsa olumsuz duyguları izale istikametinde gayret sarf etmek gibi hususlar da çok önemlidir.

Hususiyle yurtdışında bulunan bir mü'minin sağındaki, solundaki, altındaki, üstündeki komşularla değişik vesileleri değerlendirerek münasebete geçmesi, mesela bazı özel günleri fırsat bilerek hediyelerle onları sevindirmesi ve ziyarette bulunması çok önemlidir. Zira bu vesileyle inanan gönüller, komşularının gönüllerini fethetme, Müslümanlığa karşı olumsuz duyguları izale etme ve onlara kendi değerlerini tanıtma imkânına kavuşacaktır. Zannediyorum meseleye bu açıdan bakıldığında, komşuluk hakkının, sadece maddî yardımda bulunma gibi dar bir dairede ele alınmaması gerektiği daha iyi anlaşılır.

Afet Hâline Gelen Günah Zeminleri

Bir de hadis-i şeriflerde, zaten kat'î haram kılınan fuhşiyatın komşuyla işlenmesi durumunda günahın katlanarak artacağı ifade edilir[121] ki, bu da üzerinde durulmaya değer ayrı bir husustur. Malûmdur ki, muharremat ve münkeratın da kendi içinde dereceleri vardır. Mesela Zât-ı Ulûhiyet'e olumsuz bir kısım şeyler isnat etme öyle bir münkerdir ki, Kur'ân-ı Kerim'de bu günahın büyüklüğü şu ifadelerle anlatılmıştır:

تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا

"Bundan dolayı neredeyse gökler paramparça olup dağılacak, yer parça parça yarılacak ve dağlar da yıkılıp çökecekti!"[122] Aynen bunun gibi muharremattan öyleleri vardır ki, böyle bir günah karşısında gökler ve yer parça parça olur. Akrabalar arasında işlenen fuhşiyat bu kategoride değerlendirildiği gibi, hadis-i şeriflerde, komşular arasında işlenen günahın da aynı şekilde muzaaf ve belki mük'ab bir kötülük olduğuna dikkat çekilmiştir. Çünkü akrabalar ve komşular arasında hâkim olması gereken duygu, güven ve emniyettir. Bu açıdan kendisine itimat edilen ve güven duyulan bir insan tarafından ortaya konulan bir kötülük, sıradan bir kötülük gibi olmaz. Bilakis o katlanır, büyür ve çok buudlu bir kötülük hâline gelir.

Bir Tas Aşureyle Kurulan Dostluk Köprüleri

Maalesef günümüzde komşuluk ilişkilerinde ciddi bir kopukluk yaşadığımız ve kendi değerlerimiz açısından dağınıklığa düştüğümüz inkâr edilemez bir gerçektir. Öyle ki Müslüman coğrafyasında bile kutu gibi apartman dairelerinde kendi âlemini yaşayan toplumlar bulunmaktadır. Komşular ancak bir gürültü-patırtı olduğunda, kendi rahatsızlığını bildirmek ve uyarıda bulunmak için birbirinin kapısını çalmaktadır. Bundan dolayı elden geldiğince bütün imkânları değerlendirerek kronik hâle gelmiş bu problemin giderilmesi adına gayret sarf edilmelidir. Fakat unutulmamalıdır ki, insanların oturmuş olan anlayış ve telakkilerinin değiştirilmesi, sırttaki bir elbisenin çıkartılıp bir kenara atılması gibi çarçabuk gerçekleşecek kolay ve basit bir hâdise değildir.

Bu itibarla, ısrarla bu mevzuun üzerinde durulmalı ve yılmadan gayret gösterilmelidir. Bazen bir aşure gününü değerlendirerek elinize bir tas aşure alır yukarı daireye çıkarsınız, bazen bir vilâdet günü vesilesiyle komşunuzla irtibata geçersiniz, bazen de onlar için önemli kabul edilen bir günü değerlendirirsiniz. Unutulmamalıdır ki, insan kerim bir varlık olarak yaratılmıştır ve o, iyiliğin kölesidir. Dolayısıyla yapılan iyilikler er geç mutlaka bir gün tesirini gösterecektir. Onlar belki sizi uzun süre test edecek ama neticede sizin herhangi bir çıkar peşinde olmadığınızı gördükten sonra kapılarını yavaş yavaş size aralayacak ve böylece gelip gitmeler başlayacaktır.

Allah Resûlü (aleyhi elfü elfi salâtin ve selâm), mü'minlerin birbirleri karşısındaki durumlarını, tuğlaları birbirine kenetlenmiş sağlam bir binaya benzetmiştir ki,[123] böyle bir toplumun vücut

bulmasında, baştaki âyet-i kerimede yer alan anne baba hakkının gözetilmesi, akrabalık bağlarının güçlendirilmesi, düşkünlere sahip çıkılması ve komşuluk hukukuna riayet edilmesi gibi hususlar önem arz etmektedir. Modern hayat içerisinde komşuluk ilişkileri ciddi tahribata uğradığından dolayı bu mevzuda ilişkileri iyileştirme adına yapılan teşebbüsler belki başlangıçta karşılık görmeyebilir. Ancak mücerret bir gönül alma dahi olsa azim ve sebatla sürdürülen iyi davranışlar bir müddet sonra insanlar arasındaki buz dağlarını eriterek gönüllerde bir alâka uyaracak ve bu alâka zamanla öyle güçlü bir irtibata dönüşecektir ki, toplum fertleri arasında kopması çok zor, sağlam zincirler oluşacaktır. Böylece fertler karşılıksız, beklentisiz bir şekilde birbirine destek olacak, birisi düştüğünde diğeri onun elinden tutacak, âdeta birbirlerine iyilik yapma yarışına gireceklerdir. Zaten, birbiriyle vuruşmayan, boğuşmayan, yaka-paça olmayan ideal bir toplum da ancak bu türlü fertlerden teşekkül eder.

Ayrıca Hazreti Pîr'in ifadesiyle, eczası ve molekülleri günahlardan mürekkep bir toplumun sıhhatli bir toplum olması mümkün değildir.[124] Öyleyse sıhhatli bir toplum olabilmek için fertlerin günahlardan korunma ve hatalardan uzaklaşma adına birbirlerine yardımcı ve destekçi olmaları çok önemli bir vazifedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, mü'minlerin birbirlerine karşı sorumluluklarını anlatma sadedinde onlara şöyle emir buyurmuştur:

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ

"Sizler, iyilik etme ve fenalıklardan sakınma hususunda birbirinizle yardımlaşın, günah ve düşmanlık edip saldırmak hususunda birbirinize destek olmayın."[125] İşte Kur'ân-ı Kerim'in emrettiği böyle bir yardımlaşma ve dayanışma duygusunu temin adına, komşuluk münasebetleri kanaatimce mutlaka değerlendirilmesi gereken çok önemli bir zemin ve fırsat, zayi edilmemesi gereken bir sorumluluktur.

116 Nisâ sûresi, 4/36.

117 Buhârî, *edeb* 28; Müslim, *birr* 141.

118 Buhârî, *edeb* 31, 85, *rikak* 23; Müslim, *îmân* 74, *edâhî* 19.

119 Bkz.: el-Hâkim, *el-Müstedrek* 2/15.

120 Bkz.: Buhârî, *îmân* 4, 5; Müslim, *îmân* 64-65.

121 Bkz.: Buhârî, *tefsiru sûre* (2) 3, (25) 2, *edeb* 20, *diyât* 1, *hudûd* 30, *tevhîd*, 40; Müslim, *îmân* 141, 142; Ebû Dâvud, *talâk* 50; Tirmizî, *tefsiru sûre* (25) 1, 2.

122 Meryem sûresi, 19/90.

123 Bkz.: Buharî, *salât* 88, *mezâlim* 5, *edeb* 36; Müslim, *birr* 65; Tirmizî, *birr* 18; Nesâî, *zekât* 67.

124 Bkz.: Bediüzzaman, *Münazarât* s. 52.

125 Mâide sûresi, 5/2.

Akl-ı Selimi Felce Uğratan İçtimaî Bir Hastalık: Taassup

Soru: *Taassup ne demektir? Salâbet-i diniye ile taassubu birbirinden ayıran hususlar nelerdir?*

Cevap: Arapça bir kelime olan taassup, işin önünü arkasını hesap etmeden sadece kendi anlayış ve kendi beğenisine göre meseleleri değerlendirme, akla uymayan ve dinin ruhuna ters düşen hususlarda bile inat ve temerrüt içinde bulunma ve Türkçemizde "dediğim dedik" sözüyle ifade edebileceğimiz tavır ve davranışlar sergileme demektir. Resûl-i Ekrem Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) bazı hadis-i şeriflerde bu tutumu, lügat itibarıyla "sinirlilik" mânâsına gelen *"asabiyye"* sözcüğüyle ifade etmiştir.[126] Çünkü taassup, tamamen sinir ve hisler üzerine kurulan bir davranış şeklidir, dem ve damara dayanan, cismaniyet ve hayvaniyetten beslenen bir his ve duyuşun dışarıya vurmasıdır. *"Tefe'ul"* babından gelen bu kelime, türediği kip itibarıyla da tekellüf mânâsı ihtiva etmektedir. Bu yönüyle o, bir mevzuda ifrat derecede haksız yere inatta bulunma, ayak diretme, kendisi dışındakileri hiç sayarak kendi bildiğine gitme, mubsarât ve mesmûât âlemini görmezden ve duymazdan gelerek her şeyi kendi nefsine bağlama gibi mânâlara gelmektedir. Görüldüğü gibi taassup; mantık ve muhakemeden uzak, ihsas ve ihtisastan mahrum bir davranıştır. Bundan dolayıdır ki, mutaassıp birinin düşünce ve muhakemeyle hareket etmesi mümkün olmadığı gibi, vicdan mekanizmasının bir iç duyuşu olan ihtisaslara açılması da mümkün değildir. Türkçemizde, –nüansları bulunmakla beraber– taassup kelimesi yerine yobazlık, bağnazlık ve fanatizm kelimeleri de kullanılmaktadır.

İmana Engel Bir Faktör

Ehl-i inkâr ve ehl-i ilhad öteden beri inananlara karşı hep taassup göstere gelmişlerdir. Mesela Asr-ı Saadet'teki kâfir ve münafıklar İslâm'a ve Müslümanlara karşı taassup göstermişler; göstermiş ve yıldızların kaldırım taşı gibi ayaklarının altına serildiği Kâinatın İftihar Tablosu'na karşı dahi körler ve sağırlar gibi davranmışlardır. Oysaki O Ferîd-i Kevn u Mekân'a (aleyhi milyon milyon essalâtü vesselâm) doğru baksalardı, doğru bakanların gördüğünü onlar da görecek; O'nun lâl u güher sözlerine azıcık kulak verselerdi, doğru duyanların duyduğunu onlar da duyacaktı. Evet, münkir ve mülhidler, O'nun (aleyhissalâtü vesselâm) tebliğ ettiği hakikatler karşısında az bir teemmül ve tedebbürde bulunsalardı, doğru görecek, doğruyu anlayacak ve o dosdoğru yola tâbi olacaklardı. Fakat ne yazık ki, taassup, garaz, kin ve nefret onların gözünü kör etti, bütün güzelliklerin üstünü örttü ve onları inkâra sürükledi.

Zaten kibir, zulüm, bakış zaviyesini ayarlayamamanın yanında imana girmeye mâni olan veya insanın, iman dairesinden çıkmasına sebep olan faktörlerden biri de doğru olup olmadığını değerlendirmeksizin körü körüne ataları taklit etmedir ki, esasında böyle kör bir taklit, taassubun farklı bir şeklidir. Nitekim Cahiliye dönemi insanları sırf atalarından tevarüs ettikleri cahiliye argümanlarıyla İslâm'a karşı çıkmışlardı. Hudeybiye Musalahası öncesinde Medine'den ayrılarak Kâbe'yi tavaf etmeye gelen mü'minleri engellemeleri de yine aynı taassubun neticesiydi. Kur'ân-ı Kerim, onların bu tutumlarını, *hamiyyet-i cahiliye* olarak isimlendirmiştir.[127] Onlar, kendi âdetlerinin delinmemesi, o güne kadar uygulaya geldikleri teamüllerde kırılmalar olmaması ve diğer Arap kabilelerine karşı gururlarının zedelenmemesi uğruna böyle bir taassup yoluna girmiş ve

Müslümanların Mekke'ye girmesine engel olmuşlardı.

Aslında buna benzer hâdiseler yer yer günümüz dünyasında da yaşanmaktadır. Mesela siz, dininize, semavî değerlerinize ait hususiyetlerle kendinizi ifade etmek istediğinizde, bazıları hemen harekete geçer ve anlam veremediğiniz bir sertlik ve huşunetle sizi engellemeye çalışırlar. Hatta siz devletinizi, yeryüzünde muvazene unsuru olabilecek bir konuma ulaştırma adına plân ve projeler ortaya koysanız; ülkenizi, dünyanın en itibarlı, en müreffeh, en güçlü bir ülkesi durumuna getirme adına didinip dursanız; buna rağmen bir kısım insanlar, o güne kadar alışa geldikleri âdetlerine dokunduğunuzdan dolayı size engel olmaya çalışacak ve hakkınızda şöyle diyecektir: "Bunlar iktisadî faikiyet, ekonomik refah veya bu milleti zirveye taşıma bahanesiyle esasında bizim değerlerimize zarar vermek istiyorlar."

Siz onların Marksist, Leninist, Stalinist vs. telakkilerine hiçbir şey demeseniz, onların ikonlarına ilişmeseniz dahi, sizin anlayış ve mülâhazalarınız toplum tarafından kabul gördüğünden, onlar kendilerini ihmale uğramış hissedecek ve sizin ortaya koyduğunuz bu faaliyetlerle kastî olarak onları ve onların benimsedikleri değerleri unutturduğunuzu düşüneceklerdir. Dahası, muhalfarz, siz bir merdiven bulup doğrudan doğruya Cennet'e ulaştıracak yollar açsanız; bir kısım insanlar yine de "Onlar bunu yapmakla bize ideolojimizi unutturmaya çalışıyorlar." diyeceklerdir. İşte bu tavır ve davranışlar hamiyet-i cahiliyeden beslenen bir taassubun neticesidir.

Her Yere Sirayet Eden Korkunç Hastalık

Böyle bir cahiliye âdeti sizin ülkenizde olabileceği gibi, çevrenizdeki diğer ülkelerde de olabilir. Hatta denilebilir ki, taassubun belli bir yeri ve yurdu yoktur. Bu mezmum vasıf, değişik anlayış ve düşüncelere sahip her türlü insana sirayet edebilir. Hatta bazen dindar görünümlü insanlarda bile böyle bir taassubun tesiri görülebilir. Öyle ki, bazıları Allah rızası için değil de, sırf sahip oldukları iptidaî bilgilerin doğruluğundan hareket ederek her şeyi kendi dar görüş ve dar düşünceleri zaviyesinden ele alıp değerlendirir; dolayısıyla teferruata ait çok meselelerde katı, müsamahasız ve hoşgörüsüz bir tutum sergileyebilirler.

Günümüzde, güya din adına, canlı bomba olmak suretiyle işlenen cinayetler de –şayet bu işin görünür failleri, birileri tarafından ilaçlarla veya illüzyonla uyutulmuyor, beyinleri kontrol altına alınmıyor, iradeleri felç edilmiyor ve robotlaştırılmıyorlarsa– böyle kör bir taassubun sonucudur. Evet, bu öyle bir marazdır ki, insanlar, hak zannettikleri bir meseleyi ikame etmek için farkına varmaksızın kendi mânevî hayatlarını mahvediyorlar. Zira bellerine bağladıkları bombalarla intihar edip çoluk çocuk, yaşlı, kadın demeden masum insanların canına kıyan kişiler, yaptıkları bu amelle, Cennet'e değil, Cehennem'e kesb-i istihkak ederler. Bir insanın, Cennet yolunda yürüyebilecek ve başkalarını da Cennet yoluna yönlendirebilecek iken gidip Cehennem'e yuvarlanması ne acı ve ne hazin bir âkıbettir!

Hakta Sebat veya Salâbet-i Diniye

Aslında mü'minde taassup olmamalıdır. Çünkü mü'min hakperesttir. Onun vazifesi hakkı tutup kaldırmaktır. Bu açıdan hakka gönül vermiş bir insanın hakka karşı çıkması, hakkın karşısında ayak diretmesi, onu görmezlikten gelmesi düşünülemez. Aksi takdirde o, hakka karşı saygısızlık yapmış olur. Bu yüzden mü'minde taassup değil, salâbet-i diniye olmalıdır.

Salâbet, bir mevzuda pek ve sağlam olma, ayağını yere sağlam basma ve böylece kavlî, fiilî ve hâlî

olarak kaymama kararlılığı içinde bulunma demektir. Sertlik, katılık ve müsamahasızlık ise salâbet-i diniye demek değildir. Salâbet-i diniye; şartlar ve hâdiseler ne kadar değişirse değişsin, bir insanın İslâm'ın vaz' ettiği bütün hükümleri yaşama mevzuunda tam bir kararlılık ve samimiyet ortaya koyması demektir. Başka bir ifadeyle o; âlem değişse, herkes başkalaşsa, kitleler dünyanın cazibedar güzelliklerine kapılıp gitse bile, insanın bütün tavır ve davranışlarında Allah'ın rızasını takip etmesi, dinin hiçbir emrinde gevşeklik göstermemesi ve her şeye rağmen, her türlü şartta kendi olarak kalma mevzuunda kararlı durmasının ad ve unvanıdır.

Salâbet-i diniye çizgisine erişebilmek için mü'minin, taklidî imandan tahkikî imana ulaşmaya çalışması, sonra da iman hakikatleri mevzuunda sürekli derinleşme peşinde koşması ve ele aldığı her meseleyi akl-ı selim ve muhakemeden geçirerek ilim blokajı üzerine oturtması gerekir. İşte böyle bir mârifet yolcusu karşılaştığı her hâdisede Allah'a dayanır, takvaya sarılır, sebeplere riayet eder, her adımını temkinle atar, oyuna gelmez ve asla hisleriyle hareket etmez. Zira onun ruhunda oluşturduğu mârifet, muhabbet ve aşk u iştiyak peteği her konuda ona yol gösterir. Bu açıdan taassup daha ziyade, mukallitlerin ve kulaktan dolma bilgilerle hayatını idare eden insanların tavır ve davranışlarında kendini gösterir. Evet, bir mü'minin taassuba düşmeden salâbet-i diniye çizgisinde hayatını sürdürebilmesi için, öncelikle Kur'ân ve Sünnet'teki temel esasları çok iyi bilip hazmetmesi, sonra da sahip olduğu malûmatı bu iki kutsî kaynakla test etmesi, Kitap ve Sünnet'ten anladıklarını da selef-i salihînin safiyâne içtihat ve istinbatlarına vurması, farklı bir tabirle bugüne kadar gelen fuhûl-i ulemanın mânevî icma olarak isimlendirebileceğimiz ortak mütalâalarını nazar-ı itibara alması gerekir. Bütün bunları sağladıktan sonra da o, ellerini yüce dergâha açıp:

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً

"Rabbimiz, bizi hidayete erdirdikten sonra kalblerimizi zeyğe uğratıp kaydırma ve nezd-i ulûhiyetinden bizlere hususi rahmette bulun."[128] duasıyla her türlü tercih ve kararında Cenâb-ı Hakk'a sığınmalıdır.

Taassup ne kadar mezmum bir sıfatsa, dinde salâbet göstermek de o kadar memduhtur. Çünkü salâbet, dini yaşama mevzuunda kırılmama, çatlamama, sarsılmama, devrilmeme ve âdeta bir âbide gibi dimdik yerinde durma demektir. Esasında taassup sahibi bir insanın salâbet-i diniyede olduğu gibi kararlılık sergilemesi, bulunduğu yerde sabitkadem kalabilmesi çok zordur. Zira o, mantık ve muhakeme ışığında değil, hislerinin güdümünde hareket etmektedir. Dolayısıyla bugün bir ideoloji uğruna taassup izhar edenler, başka bir gün başka bir ideoloji uğruna taassuba girebilirler. Mesela bakarsınız onlar bir dönem, cismaniyet ve hayvaniyeti her şey gören bir ideolojinin mutaassıp birer mümessili olmuş, başka bir dönem ise spiritüalizmin tesirinde kalarak onun propagandasını yapmaya başlamışlardır. Fakat Asr-ı Saadet'teki bir mü'min temel değerler itibarıyla nerede duruyorsa, ondan dört asır sonra gelen bir mü'min de, on dört asır sonra gelen bir mü'min de aynı konumu muhafaza eder.

Zaman ve şartların ortaya koyduğu ihtiyaçlara göre istinbat ve içtihatlarda bulunmaya gelince, o, ayrı bir meseledir ve salâbet-i diniyeye aykırı değildir. Zaten bizzat Kur'ân-ı Kerim, ehl-i ilmin, istinbatta bulunduğunu haber vermiştir.[129] Dolayısıyla Kur'ân ve Sünnet'i referans alarak, selef-i salihînin kullandığı yol ve metodu kullanarak zamanın ve şartların getirdiği boşlukların doldurulması tekâmüle doğru bir gelişmenin göstergesidir. Hiç şüphesiz böyle bir gelişme de başkalaşma, kendini beğendirme adına fantezilere girme, makul olup olmadığına bakmadan bir mesele üzerinde taassup gösterme gibi hususlardan tamamen farklıdır; o, sınırlı nasslarla sınırsızlığa ulaşmanın, İslâm'ın

evrensellik ve kuşatıcılığının bir ifadesidir.

126 Bkz.: Müslim, *imâre* 57; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* 2/314.

127 Bkz.: Fetih sûresi, 48/26.

128 Âl-i İmrân sûresi, 3/8.

129 Bkz.: Nisâ sûresi, 4/83.

Soru: *Fısk ne demektir? İnanan bir insanda fâsıka dair sıfatların bulunmaması adına dikkat edilmesi gereken hususlar nelerdir?*

Cevap: İhtiva ettiği mânâ tabakaları itibarıyla şümullü bir kelime olan fısk, kısaca; "insanın, dinin vaz' ettiği sınırlar içinde kalmaması; büyük günahları işlemek veya küçük günahlarda devam etmek suretiyle başını Allah'a itaat dairesinin dışına çıkarması" mânâsına gelmektedir. Resûl-i Ekrem Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir hadis-i şeriflerinde, *"Helâl olan şeyler de haram olan şeyler de (herhangi bir kuşkuya meydan vermeyecek şekilde) bellidir. Fakat bu ikisinin arasında, şüpheli alanlar vardır ki, insanların çoğu bunları bilmez. Her kim ki bu şüpheli şeylerden sakınırsa, dinini ve ırzını korumuş olur."*[130] buyuruyor. Yani, nasıl ki, devletlerin, girilmesine izin verilmeyen mayın tarlaları veya tel örgülerle çevrili yasak bölgeleri vardır, aynen öyle de insanı, dünyevî-uhrevî helâk edici unsurlardan koruma adına ahkâm-ı ilâhî bazı sınırlar koymuştur. İşte bu sınırları tanımayıp bariyerleri aşan ve şehrahtan çıkıp patikaya sapan insanlar fıska girmiş olur. Mâide Sûresi'ndeki bir âyet-i kerimede de doğru yolu bulduktan sonra her nasılsa bazı zaafların peşine takılıp sınırı aşan ve dairenin dışına çıkan insanlar için şöyle buyuruluyor:

وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

"Kim Allah'ın inzâl buyurduğu ahkâmla hükmetmezse, işte onlar fâsıklardır."[131]

Arap dilinde, durması gerekli olan yerde durmayıp deliklerinden dışarı çıkan, evin içinde cirit atıp eşya ve insanlara zarar veren fare, akrep ve yılan gibi hayvanlar için evlere ait fâsıklar mânâsına gelen "*fevâsiku'l-büyût*" tabiri kullanılır. Çünkü bunlar, kalmaları gereken dairenin dışına çıkmak suretiyle alan ihlâli yapmış oluyorlar. Bir hadis-i şerifte de, خَمْسٌ فَوَاسِقُ يُقْتَلْنَ فِى الْحِلِّ وَالْحَرَمِ *"Beş fâsık vardır ki, bunlar Hill ve Harem bölgesinde öldürülürler."* buyurulduktan sonra, fare, akrep, yılan, alacakarga ve kudurmuş köpek sayılmaktadır.[132]

Hadis-i şerifin mânâsı, bu hayvanları bulduğunuz yerde öldürün, demek değildir. Burada ifade buyurulan husus, zarar verme ihtimali bulunan hayvanların öldürülebileceğine dair cevazdır. Aslında Harem bölgesinde hayvan öldürmek yasaktır. Bir çekirge bile öldürüldüğü takdirde diyet verilmesi gerekir. Fakat sayılan bu hayvanlar, hudut tanımayıp alan ihlâli yaptıkları için insanlara zarar verme ihtimali bulunduğundan dolayı "fısk" sıfatıyla nitelendirilmiş ve öldürülmeleri mubah kılınmıştır. Başka bir ifadeyle bu hadis-i şerifte, tabiatları icabı fâsıklık yapan bu hayvanlara karşı korunma ruhsat ve imkânı verilmiştir.

Mü'minde Fısk Sıfatı

Kur'ân-ı Kerim'de, kâfir, münafık veya müşriklerin anlatıldığı âyet-i kerimelerde şahıslardan ziyade, sahip oldukları sıfatlar zikredilmekte ve böylece onlardaki mezmum sıfatlara dikkat çekildiği görülmektedir. Çünkü irşad ve tebliğ açısından önemli olan şahıslar değil, onların sahip oldukları sıfatların ele alınması ve böylece onların bu kötü sıfatlardan kurtulmalarını temin etmektir.

Ayrıca böyle bir üslûp inanan gönüller için de çok önemli bir hatırlatma ve ikazdır. Zira Hz. Pîr'in ifadesiyle, her kâfirin her sıfatı kâfir olmadığı gibi, her mü'minin her sıfatı da mü'mince

olmayabilir.[133] Bazen bakarsınız, bir mü'min, hayatının bir döneminde bir fisk veya küfür sıfatını takınmıştır. Bu itibarladır ki, bir mü'minin, münafik veya kâfirlerin anlatıldığı âyetlerden alacağı nice dersler vardır.

Evet, bir insan mü'min olabilir ve mü'min olmasının bir gereği olarak namaz kılabilir, oruç tutabilir, zekât verebilir ve hacca gidebilir. Fakat o, kendisine belirlenen alan içinde kalmayarak başını dışarı çıkarıyorsa, farkına varmaksızın bazen küfür, bazen de nifak sahası içine girmiş olur. Hafizanallah, yalan söyleme, gıybet etme, iftirada bulunma gibi büyük günahlardan birini işleyen insan, bariyerleri aşmış, şehrahta yürümeyi bırakarak patikaya girmiş, dolayısıyla da birtakım trafik problemlerine sebebiyet vermiş demektir. Böyle birisi imanında ne kadar güçlü olduğunu iddia ederse etsin, esasında onda fâsıklığa dair bir sıfat var demektir. Bu fisk sıfatıyla yaşadığı sürece de, onun irşad ve tebliğ vazifesinde başarılı olması ve hedefine varması mümkün değildir. Zira Allah'ın (celle celâluhu) teveccühü sıfatlara ve dolayısıyla o sıfatlarla donanmış kişileredir.

İman etme, imanını izan seviyesine getirme, sonra onu irfan ufkuna yükseltme, irfanını muhabbetle, muhabbetini de Allah'a aşk u iştiyak ile taçlandırma ve aynı zamanda böyle bir imanı ibadet ü taatle derinleştirme ve ibadet ü taatini de ihsan şuuruyla bezeme gibi hususlar mü'min sıfatıdır. İşte bir insan bu evsafa sahip olduğu takdirde i'lâ-i kelimetullah istikametindeki hedefine ulaşabilir. Ulaşamasa bile o, Allah'ın inayet ve lütfuyla, hedefine varmış gibi mükâfat görür. Çünkü asıl olan, insanın vazifesini yapmış olmasıdır. Mesela öyle peygamberler gelmiştir ki, hiç ümmeti olmamıştır. Bazı peygamberlere tâbi olanların sayısı ise üç-beş kişiyi geçmemiştir. Ancak siz bütün insanlığı toplasanız bir peygambere denk gelemez. Diğer bir ifadeyle siz bütün insanları süzerek onlardaki insanî değerlerin bir hulasasını çıkarsanız ve ondan bir tane âbide yapsanız, yine de ortaya koyduğunuz bu âbide bir peygamber âbidesi olmayacaktır. Çünkü onlar Allah tarafından hususi bir intihapla seçilmiş mustafeyne'l-ahyar olan seçkin ve özel donanıma sahip insanlardır. Buna rağmen bazı peygamberler sadece iki üç insana ulaşabilmiş, ancak onlar hiçbir zaman bunu problem hâline getirmemiş ve asla eda ettikleri vazifeden dûr olmamışlardır.

Belki bu noktada, sadece iki üç müntesibi bulunan bir peygamberin gönderiliş gayesi hakkında insanın aklına bazı sorular gelebilir. Öncelikle şunu ifade edelim ki, bu durumdaki bir peygamber, verilen vazifeyi hakkıyla yerine getirdiğinden dolayı, peygamberliğe mahsus sevabı ve Allah tarafından verilecek fazl u ikramı zaten ihraz etmiştir. Öte yandan eğer o, kendine tâbi olan iki üç insanla beraber arkadan gelenlere bir mesaj ve bir referans olmuş ve böylece onların işini kolaylaştırmış ve arkadan gelenler de onun izini takip etmek suretiyle bir toplumun ıslahına vesile olmuşlarsa, o peygamberin gönderiliş gayesi de tahakkuk etmiş demektir. Ayrıca arkadan gelenlerin kazandıkları sevap, önden gidenlerin defter-i hasenatına da kaydedilecektir.

Aslında aynı mükâfat diğer insanlar için de geçerlidir. Mesela, asrımızda iman hakikatlerinin gönüllere duyurulması adına canhıraşane bir gayret ortaya koyan Hz. Pîr, eğer yüz, iki yüz veya üç yüz insanla Anadolu'nun bağrında böyle bir iman şehrahı açmış olmasaydı, Anadolu insanı günümüzde bu ölçüde bir iman ve Kur'ân hizmetine bağrını açmaz, dünyanın dört bir tarafına seyr ü seferler tertip ederek kendilerine işaret edilen yerlere gitmezlerdi. Bu açıdan bir kere daha ifade edelim ki, önemli olan, bir insanın netice ve semere mülâhazasına girmeksizin sahip olduğu mü'min sıfatlarıyla hedefe yürümesidir.

Fâsıkın Önündeki Çıkmaz Sokak

Fâsık olan kimseye gelince o; hasbelkader hayat çizgisi böyle güzel bir daire ile kesişse bile, çok defa heva u hevesine uymayan şeyleri beğenmeyerek kendine göre bir kısım arayışlara girer. Esasında açıktan açığa söylemese de böyle birinin şahsı adına bitmek bilmeyen beklentileri vardır. Ne var ki, o, çok defa, arzu ve heveslerinin karşılığını bulamaz. Bulamadığından dolayı da kendi kendine çevresindekilere darılır ve küser. Sanki millet onun iç dünyasını okumakla mükellefmiş gibi, "Niye benim gibi bir dâhinin, bir ferd-i feridin içini okuyup isteklerini yerine getirmediler?" der ve bir dönem aynı duygu ve düşünceleri paylaştığı, aynı recâda müttefik olduğu arkadaşlarından ayrılır, sudan bahanelerle başını alır gider ve kendine göre bazı şeyler yapmaya kalkışır. İşte bu da ayrı bir fısktır.

Elbette böyle bir ayrılıp gitme, dinden çıkma demek değildir. Fakat böyle bir kişi, heva u hevesini esas alarak bir hayr u hasenat çizgisinden ayrıldığı, kader-i ilâhî tarafından kendisine bahşedilen konum ve çerçeveyi koruyamadığı için, Resûl-i Ekrem Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) halkadan ayrılmakla alâkalı ifade buyurduğu tehdit edici beyanındaki kategori içine girer. Malum olduğu üzere Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (aleyhi elfü elfi salâtin ve selâm) ashabıyla oluşturduğu halkaya dâhil olmayarak dönüp giden bir kişi için *"O yüz çevirdi, Allah da (Zât'ına has bir mahiyette) ondan yüz çevirdi."*[134] buyurarak meselenin ehemmiyetine dikkatleri çekmiştir.

Evet, farklı beklentilere girme, kadr u kıymetinin bilinmediğini düşünme, sahip olduğu donanım, kabiliyet ve kapasitesi itibarıyla başkalarından daha fazla mükâfat ve ücrete lâyık olduğuna inanma ve böylece elde ettikleriyle tatmin olmayarak başka arayışlar içine girme bir fısktır. Böyle bir fısk sıfatı, çoğu zaman dünyada insanı maksadının aksi bir sonuca götürür. Ahirette ise ona, "Niye heyetten ayrılıp kurtlara yem olabilecek bir zemine kaydın?" denilerek bunun hesabı sorulur.

Eğer kişi bütün bunlarla beraber bir de, kibirli bir edâ ile orada burada birilerini çekiştiriyor, onun bunun aleyhinde konuşuyor ve bütün bunlarla fitne ve fesada sebebiyet veriyorsa, bir mânâda, onca insanın sa'y u gayretine terettüp eden güzel faaliyetlere zift çalıyor demektir.

Makam Düşkünlüğü ve Fıska Açılan Kapılar

Bu fitne ortamında en büyük imtihan vesilesi ise insanın tabiatında bulunan makam ve mansıp arzusudur. Evet, kimi zaman kaderin bir cilvesi olarak, sizden belki yirmi yaş daha küçük bir insan gelip bir işin sorumluluğunu üstlenebilir. Mesela siz bir okulda kıdemlisinizdir. Fakat kader bir başkasını sizin başınıza getirmiştir. Belki o amire düşen; yaş, kıdem ve tecrübe açısından kendinden daha büyük insanların fikrine müracaat etmek, onların tecrübe ve yüksek düşüncelerinden istifade etmek ve böylece hatırlarına toz kondurmamaktır. Fakat alttakilere düşen de, hangi yaş ve tecrübeye sahip olursa olsun, sevk ve idarenin başında bulunan insanı dinlemektir. Aksi bir davranış fısk olur. Hatta bunun tahayyül, tasavvur ve taakkulü bile bir nevi fısktır. Bu itibarla insan temrinatla kendini sürekli rehabilite etmeli ve tahayyül dünyasında dahi fıska hayat hakkı tanımamalıdır.

Söz buraya gelmişken Üsame İbn Zeyd (radıyallâhu anhumâ) Hazretleri'ni hatırlayabilirsiniz. Bildiğiniz üzere, İnsanlığın İftihar Tablosu (aleyhissalâtü vesselâm) ruhunun ufkuna yürümeden az evvel, Romalılara karşı bir ordu teşkil etmiş ve başına da o gün itibarıyla henüz on sekiz yaşlarında bulunan Hz. Üsame'yi komutan tayin etmişti. Düşünün ki, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (radıyallâhu anh) gibi sahabenin en büyükleri bu orduda birer asker olarak bulunuyorlardı. Fakat ordu Medine'den bir konak mesafesi ayrıldıktan sonra Resûl-i Ekrem Efendimiz'in ruhunun ufkuna uçtuğu haberi gelmiş ve Hz. Üsame de geri dönerek bayrağı Allah Resûlü'nün kapısının önüne saplayıp beklemeye

koyulmuştu. Allah Resûlü'nün ruhunun ufkuna yürümesinin hemen akabinde Benî Sâide Sakîfesi'nde (Sâide oğulları çardağında/gölgeliğinde) intihap yapılmış ve Hz. Ebû Bekir halife seçilmişti. O, halife seçilir seçilmez ilk işi olarak Efendimiz'in (aleyhi elfü elfi salâtin ve selâm) başlattığı bu işi icra etmeye koyulmuş ve orduyu Medine'nin dışına kadar teşyi' etmişti. Bu arada, Hz. Ebû Bekir Efendimiz, evlâdı hatta torunu yaşında olan Hz. Üsame'nin yanına sokulmuş, kolundan tutmuş ve "Ömer'i, bana yardım etmesi için yanıma almama müsaade eder misin?" demişti.[135] İşte mü'min, böyle bir terbiye ufkunu yakalamaya çalışmalıdır.

Evet, her kim olursa olsun şayet bir insan bir vazifenin başına konulmuşsa, bu konudaki mü'mince davranış, –uygulamada hata yapılırsa usûl ve üslûbunca uyarı hakkı ve sorumluluğu mahfuz– artık o konuda sorgulamaya gitmemek, karşı çıkmamak ve asla onun aleyhinde olmamaktır. Yoksa hey'et-i içtimaiye-i İslâmiye'ye zarar verilmiş olur. Nitekim Allah Resûlü (aleyhi ekmelü't-tehâyâ) bunu teyit sadedinde şöyle buyurmuştur:

اِسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَإِنِ اسْتُعْمِلَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ كَأَنَّ رَأْسَهُ زَبِيبَةٌ

"Size idareci olarak tayin edilen insan, saçları üzüm gibi kıvırcık siyahî bir köle dahi olsa, yine de dinleyin ve itaat edin."[136] Zira muvaffakiyet, zafer, necat ve necah bundadır. Yoksa herkes kendi heva u hevesine göre bir beklentiye girerse, fesat ve bozguna sebebiyet verilmiş olur. O hâlde insan, fısk u fesada kapı açmama adına, içindeki makam ve mansıp sevdasına âdeta savaş açmalı ve kendisi için takdir edilen vazife ve konum her ne ise, ona kanaat etmesini bilmelidir.

130 Buhârî, *îmân* 39; Müslim, *müsâkât* 107.

131 Mâide sûresi, 5/47.

132 Bkz.: Buhârî, *bed'ü'l-halk* 16; Müslim, *hacc* 67, 68, 69, 70.

133 Bkz.: Bediüzzaman, *İşârâtü'l-İ'câz* s. 166.

134 Buhârî, *ilim* 8, *salât* 84; Müslim, *selâm* 26.

135 Bkz.: et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* 2/246; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 2/50; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl* 10/258.

136 Buhârî, *ahkâm* 4; Müslim, *imâret* 37.

Sünnetin Arzu ve Heveslere Göre Yorumlanması

Soru: *Bazı kimseler, hoşlarına giden meselelerde, "Bugün Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) olsaydı, O da böyle yapardı." diyorlar. Bazen de, hoşnut olmadıkları mevzularda, "Benim Peygamberim böyle demez." diyerek hemen o mevzuyla alâkalı hüküm veriyorlar. Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) hakkındaki bu tür yorumları nasıl değerlendiriyorsunuz? Şayet bu türlü sözler söylenebilirse, onu dile getirecek kimselerde hangi evsaf aranmalıdır?*

Cevap: Bu tür sözleri, şahısların durumu ve onların hangi mülâhazayla bunları söylediklerine göre farklı değerlendirmelere tâbi tutmak mümkündür. Resûl-i Ekrem Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), Allah'tan aldığı mesajları insanlığa getiren bir resûl/elçi olmasının yanında, aynı zamanda, kavlî, fiilî ve takrirî sünnetiyle meseleleri tavzih ve tespit buyuran bir müçtehitti. İşte zaman ve şartlara göre belli problemlere çare bulma mevzuuna Efendimiz'in müçtehit olması çerçevesinde yaklaşarak, "Şayet bugün Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) olsaydı bu mevzuda şöyle yapar ve bu boşluğu şu şekilde doldururdu." deme mahzursuz bir yaklaşım olabilir. Hem böyle bir söze makul bir mahmil de bulunabilir. Şöyle ki, zaman önemli bir müfessirdir. Şartlara ve konjonktüre göre bazı hususların tevil ve tefsirinde o, bir ibre vazifesi görür. Diğer bir ifadeyle Kitap ve Sünnet'te bazı alanlar içtihat ve istinbata emanet edilmiş, tevil ve tefsiri de zaman müftüsüne bırakılmıştır. Fakat içinde bulundukları zaman ve şartlara göre, bu tür hususları yorumlayacak insanların, öncelikle ele aldıkları mevzular hakkında Kitap ve Sünnet'in sarih bir beyanı olup olmadığını bilmeleri, araştırıp tetkik etmeleri gerekir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim veya Sünnet-i Sahiha'da yer alan nassların aksine bir şey söylenemez.

Aynı şekilde aslî delilleriyle meseleleri tespit edip değerlendiren müctehidîn-i izâmın bir mevzuda icmaı vaki olmuşsa bunun aksine bir yorum da kabul edilemez. Her ne kadar bazıları icmaın bir hüccet olmadığını iddia etse de, o, *"Ümmetim, dalâlet üzerinde ittifak etmez.",*[137] *"Allah'ın inayet ve kudreti cemaatle beraberdir."*[138] ve *"Allah'tan, ümmetimin sapıklıkta içtima etmemesini istedim, O da bu isteğimi kabul buyurdu."*[139] gibi nurlu beyanlarda görüldüğü üzere oldukça güçlü bir hüccettir. Ayrıca kalbi, ruhu, aklı, vicdanı, havass-ı zâhire ve bâtınesi selim olan insanların garazsız, ivazsız, bir mevzuda ittifak etmeleri aklen, icmaın hüccet oluşuna çok önemli bir delildir.

Şu hâlde, içtihat adına Kitap ve Sünnet'e muhalefet edilemeyeceği gibi; Kitap ve Sünnet'te yer alan nassların nasıl anlaşılacağı, ne şekilde tevil ve tefsir edileceğini bizlere gösteren icma deliline de muhalefet edilemez. Bu açıdan, temel kaynakları görmezden gelerek heva ve hevese göre bazı şeyler söylemek başka; aslî kaynaklar ve muhkemata bağlılık, vukufiyet ve ıttıla içinde bir konuyla ilgili düşünce beyan etmek başkadır. Dolayısıyla ister ferdî, ister ailevî, isterse siyasî, içtimaî, iktisadî problemlere çare bulma mevzuunda öncelikle Kitap, Sünnet ve icmaa müracaat edilmelidir. Eğer bu kaynaklarda bir çözüm bulunamazsa, o zaman da bu boşluğu doldurma adına ortaya konulan fikirlerin, muhkemat dediğimiz temel disiplinlere muhalif düşmemesine dikkat edilmelidir.

Bir Hüküm Verirken Kalbler Titremeli

Öte yandan bilinmesi gerekir ki, hayatın değişik birimlerinde zuhur eden problemlere, içtihat ve istinbatlarla çözüm üretebilmek için, uzman ve ihtisas sahibi olmanın yanı başında, insanın içinde, Allah'ın kelamına veya murad-ı ilâhîye muhalif bir söz söyleme endişesinin olması, bu endişeyle

yüreklerin hoplaması, kalblerin tir tir titremesi gerekir. Yoksa dini yaşamada laubali ve mütesahil, hep işin kolayına kaçan, sürekli işine geldiği gibi konuşan veya müşarun bi'l-benan olma arzusuna kapılıp başkalarına şirin görünme mülâhazasıyla hareket eden ve sürekli kendinden söz ettirme maksadına matuf beyanda bulunan insanların, "Peygamberimiz olsaydı O da bu mevzuda böyle yapardı." demeleri veya kendilerine ağır gelen meselelerde, "Efendimiz olsaydı O böyle yapmazdı." diye iddiada bulunmaları ve böylece güya kendi görüşlerine Allah Resûlü'nü hüccet göstermeleri elbette kabul edilebilir bir yaklaşım değildir. Esasında bu insanlar, işlerine gelmeyen mevzularda, "Efendimiz bu zamanda olsaydı, O böyle yapardı." derken, –hâşâ ve kellâ– sanki farazî bir peygamber takdirinde bulunuyor, arzularına göre o farazî peygamberi konuşturuyor ve kendi heva u heveslerine göre ona fetva verdiriyorlar, demektir.

Hâlbuki insanların dünya-ukba saadetini ilgilendiren dine ait meselelerin hiçbir şekilde laubaliliğe tahammülü yoktur. Selef-i salihîn içtihat mevzuunda öyle hassas ve titiz hareket etmiştir ki, bir mesele hakkında kendilerine soru sorulduğu zaman yerine göre sırf o meseleye cevap verebilmek için Kur'ân-ı Kerim'i baştan sona birkaç kez hatmetmişlerdir. Ayrıca İmam Âzam Ebû Hanife Hazretleri gibi büyük kâmetler, bir meseleyi çözmek için belki birkaç gün talebeleriyle münazara ve müzakerede bulunmuştur.

Münazarayı, günümüzde televizyonlarda yapılan cedel ve tartışmalarla karıştırmamak gerekir. Zira münazara zıtlaşma ve birinin dediğinin tersini söyleme değil, ele alınan bir meseleyle ilgili o meselenin nazir ve şebihini ortaya koyma demektir. Yani dinî bir hususta münazara "Bu mesele şu nassın zâhirine daha uygun düşüyor, falan âyet-i kerimeye daha muvafik..." vs. diyerek, o konunun benzerini ortaya koyma ve ona göre bir çözüm bulma demektir. Bazen böyle bir münazaradan sonra talebeleri, Ebû Hanife Hazretleri'nin söylediği görüşe kanaat edip "Bu mesele senin dediğin gibidir." diyorlar. Fakat Hazret, sabaha kadar nassları yeniden gözden geçiriyor, onları bir kere daha mütalâaya alıyor, bir kere daha kendisiyle yüzleşiyor, sonra sabah kalkıyor, talebelerinin yanına geliyor ve "Akşam şu mevzuda siz bana muvafakat ettiniz. Fakat ben şu nassları göremediğimden yanılmışım. Bu mesele sizin dediğiniz gibiymiş." diyor; diyor ve ciddi bir hakperestlik mülâhazasıyla kendi görüşünden vazgeçip talebelerinin görüşünü tercih ediyor.

Konuyla ilgili bir hakperestlik örneği de Ebu'l-Hasen el-Eş'arî Hazretleri'nden verelim: Kur'ân ve Sünnet'e çok iyi vâkıf olan, ciddi bir beyan gücü bulunan ve güçlü bir hatip olan Eş'arî Hazretleri bir dönem ehl-i i'tizalin içinde yer alıyor. Fakat ihtimal ki birisinin iş'arıyla bakış zaviyesini birdenbire değiştiriyor ve günümüzde çokça kullanılan "Herkes fiilinin yaratıcısıdır." düşüncesinden vazgeçiyor. O güne kadar, ilimde zirveyi tutmuş, en yüksek basamağa kadar yükselmiş ve şöhreti her tarafa yayılmış İmam Eş'arî Hazretleri toplayabildiği herkesi topluyor ve "Ben bugüne kadar, şu konularda her ne dedimse, onların hepsi yanlıştır. Doğrusu ise şudur." diyerek ehl-i sünnet ve'l-cemaatin mülâhazasına yöneliyor.[140]

Hevalarını İlâh Edinenler

Maalesef günümüzde konuyla ilgili öyle gayr-i ciddi yaklaşımlar görülmektedir ki, bazıları tesettür gibi açıktan açığa değişik sûrelerde emredilen[141] ve aynı zamanda sahabe ve tabiîn büyükleri tarafından da meselenin teferruatı ve uygulaması ortaya konulan hususların bile Kur'ân-ı Kerim'de yer almadığını iddia ederek inkâr edebiliyorlar. Biz bugüne kadar selef-i salihînin üzerinde icma ettiği bu gibi meseleleri inkâr edenler için tedbir ve temkinimizden dolayı dilimizi tutup bir şey söylemesek de, hakkında sarih âyet bulunan bu gibi hususların inkâr edilmesinin hükmü bellidir.

O hâlde ferdî, ailevî, içtimaî, iktisadî, siyasî ve idarî problemler karşısında bir içtihatta bulunulacaksa, öncelikle Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Sahiha çok iyi bilinmeli, selef-i salihînin mevzuyla alâkalı safiyane içtihat ve mütalâaları gözden geçirilmelidir. Daha sonra ele alınan meseleyle ilgili aslî kaynaklarda bir nazîrin olup olmadığı araştırılmalı, akabinde de zaman ve şartlar göz önünde bulundurularak üzerinde durulan problemle ilgili bir çözüm ortaya konmalıdır.

Mesela Kur'ân-ı Kerim, araları bozulan eşlerin tekrar arasını bulma adına hakem tayin edilmesini tavsiye ediyor; tavsiye ederken de وَالصُّلْحُ خَيْرٌ *"Sulh daha hayırlıdır."*[142] buyurmak suretiyle muhatapların eline üzerinde durup düşünmeleri gerekli olan bir disiplin veriyor. Aynı şekilde Hucurât Sûresi'nde birbiriyle vuruşan iki grubun aralarının ıslah edilmesi emrediliyor.[143] İşte bu nasslardan yola çıkarak, daha büyük topluluklar arasında hatta devletlerarası münasebetlerde ortaya çıkan problemlerde de, böyle bir prensip işletilebilir. Çünkü toplumu meydana getiren en küçük molekül olan aile içindeki karı-koca arasında sulh hayırlıysa, değişik kesimler, farklı kültürler, akımlar veya milletler arasında sulh, evleviyetle hayırlı olacaktır. Meselenin büyüklüğü ölçüsünde sulhun önemi daha bir artacaktır. Çünkü mesela karı-kocanın birbiri arasında münasebetin bozulması durumunda, kadın bir tarafa, erkek bir tarafa savrulacak, varsa çocuklar bir çeşit yetim kalacaktır. Fakat iki toplum birbiriyle vuruştuğunda ve sulh yoluyla bunların arası bulunmadığı takdirde meydana gelecek olan yıkım çok daha ciddi boyutlarda olacaktır. Bu itibarla günümüzün inanan gönülleri de, hangi çapta olursa olsun bu tür içtimaî problemleri çözebilmek adına, içinde bulunulan şartların imkân ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, sulh yolları araştırmalı, diyalog zeminleri tesis etmeli, anlaşma platformları oluşturmalı ve gerekirse hakem heyetleri kurmalıdır.

Esasında ifade etmeye çalıştığımız bu husus bir mânâda usûl-i fıkıhtaki kıyas disiplini içinde mütalâa edilebilir. Bildiğiniz üzere, ıstılahta kıyas, bir konu ve bir amel ile alâkalı hükmü, onun dengi, benzeri başka bir konuda da ortaya koyma, benzerlerden yola çıkarak hüküm verme metoduna denir.[144] Böyle bir faaliyet hakperestlik ve din adına yapıldığı takdirde, hata edilse bile insana sevap kazandırır. Çünkü içtihat eden isabet ettiğinde en az iki olmak üzere niyetinin derinliği ve hâllettiği meselenin ehemmiyetine göre yüz belki daha fazla sevap kazanabilir. Hata ettiğinde ise ortaya koyduğu performansın ve cehdinin sevabını alır. Ancak meseleleri hep kendi heva u hevesine göre ele alan kimselere gelince onlar hakkında Kur'ân, أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ *"Görmedin mi o hevâsını ilâh edinip de Allah'ın da kendisini ilmine rağmen saptırdığı kimseyi?"*[145] buyuruyor.

Hâsılı, ferdî, ailevî ve içtimaî bütün meselelerde söz Allah'a ve sonra da Efendimiz'e aittir. Onların beyanlarının olduğu yerde insana düşen vazife, sükût etmektir. Dolayısıyla bir insan Allah ve Resûlü'ne ait beyanın olduğu bir yerde, heva, heves ve arzularına uyarak söz söylüyorsa bilmesi gerekir ki, o, hevasını ilâh edinmiş demektir.

137 İbn Mâce, *fiten* 8; Abd İbn Humeyd, *el-Müsned* s. 367.

138 Tirmizî, *fiten* 7; İbn Hibbân, *es-Sahîh* 10/438.

139 Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 6/396; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 2/280.

140 Bkz.: el-Hüseyn, *İmâmu ehli'l-hak Ebu'l-Hasen el-Eş'arî* s. 35.

141 Bkz.: Nûr sûresi, 24/31, 60; Ahzâb sûresi, 33/59.

142 Nisâ sûresi, 4/128.

143 Bkz.: Hucurât sûresi, 49/9.

144 Bkz.: el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* s. 230.

145 Câsiye sûresi, 45/23.

Kalb ve Ruh Hayatında Mürşidin Rolü

Soru: *Bazıları bir mürşide bağlanmayı zorunlu görüyor ve ondan el almadan kurtulmanın mümkün olamayacağını iddia ediyor. Bu konudaki mülâhazalarınızı lütfeder misiniz?*

Cevap: Mürşid kelimesinin bir umumi, bir de tasavvuf ıstılahı çerçevesinde daha hususi mânâda kullanımı vardır. Umumi mânâda mürşid, insanı eğri yollardan sakındırıp ona doğru yolu gösteren, gönülleri Hakk'a uyaran, muhatabın aklını, hissini, gözünü, kulağını bazı hakikatlere açan ve böylece onu kalb ve ruh ufkuna yönlendiren insan demektir. Bu itibarla camide vaaz veren veya bir mecliste sohbet eden insana mürşid denebileceği gibi dükkânına gelen bir insana hak ve hakikati anlatmak suretiyle ruhunun ilhamlarını onun gönlüne boşaltan esnafa da bir mânâda mürşid denebilir.

Tasavvuf ıstılahı içinde yer alan daha hususi mânâdaki mürşid mefhumuna gelince o; kendisi de öncelikle bir mürşide intisap eden, erbainler çıkaran, çileden geçen, seyr u sülûk-i ruhanîde mertebeler kat eden, yani az yiyip, az içip, az uyuyup, hayrete varıp fani olan ve böylece O'nu bulma istikametinde belli bir paye ihraz eden ve netice itibarıyla da mürşidi tarafından irşada mezun kılınan zat demektir. Bir insana böyle bir ameliyenin verilmesine hilafet ve hilafet verilen zata da halife denmektedir. Soruda ifade edilen husus da zannediyorum, has mânâdaki mürşid mefhumuyla alâkalı; dolayısıyla özellikle bu konu üzerinde biraz daha durmak istiyorum.

Mürşidin Firaseti, Müridin Kabiliyeti

Dünden bugüne Nakşî, Kadirî, Şâzilî, Rifaî, Bedevî… gibi hak ve hakikate ulaştıran değişik tariklerden herhangi birine intisap etmek suretiyle yetişen pek çok büyük zat vardır. Özellikle istidat ve kabiliyet sahibi bazı kimseler bir mürşid-i kâmili bulunca birdenbire şûlefeşân olmuş ve etraflarını aydınlatmaya başlamışlardır. Mesela her ikisi de seyyid olan Alvar İmamı ile babası Hüseyin Kındığî Efendi, Pîr-i Küfrevî Hazretleri'ne intisap etmek üzere Bitlis'teki dergâhına vardıklarında, Hazret, muhtemelen onlardaki istidadı keşfettiğinden dolayı, kendilerine hususi teveccühte bulunmuş, çok ihtimam göstermiş ve her ikisine birden hilafet vermiştir. Bu durum karşısında, o güne kadar Küfrevî Hazretleri'ne hizmet eden müritler, gece yarısı baba ve oğluna tazyik edici bir üslûpla konuşmaya başlayınca birdenbire kapı ardına kadar açılmış ve içeriye giren Küfrevî Hazretleri onlara şöyle hitap etmiştir: "Mollalar! Mollalar! Hüseyin ve Muhammed Lütfi Efendi'nin bana ihtiyaçları yoktu. Onları kemalâtı buraya getirdi." Evet, bazı kişilerde meknî öyle bir kabiliyet ve istidat vardır ki, [146] وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلٰى نُورٍ âyetinin işaretiyle onlar, ateş dokunmasa da tutuşabilecek ve şûlefeşân olacak bir mahiyete sahiptirler ve bir hamlede, bir nefhada belli makamlara sıçrayabilirler.

Fakat bazı müridler de vardır ki, istidatça inkişafa açık bir insan oldukları hâlde, uzun zaman sadıkane şeyhlerine hizmet etmeyi tercih ederler. Mesela Mevlâna Halid Bağdâdî Hazretleri, ulûm-i âliye-i İslâmiye'den icazet almış olmasına rağmen Abdullah Dehlevî Hazretleri'nin yanına gitmiş ve yirmi sene onun tekkesinde süpürgecilik yapmış, daha sonra yeniden Bağdat'a dönmüştür. Bildiğiniz üzere Halid Bağdadî Hazretleri, kendi zamanının müceddidi kabul edilmektedir. O, tabiat ve irşad mesleği açısından Üstad Hazretleri'ne çok benzer. Şöyle ki, onun müridlerine gönderdiği

mektuplarda yer alan, hiçbir zaman diyet ödemeye mecbur kalacağınız işlere talip olmayın, hükema ve ruesa ile münasebete geçmeyin; kimsenin elindekine göz dikmeyin, dünyaya karşı müstağni davranın; hizmet edebilmek için, bir tane eşiniz varsa ikinci eş düşünmeyin... gibi ihlâs, samimiyet, kardeşlik ve istiğnaya davet eden ifadelerine baktığınızda, bunların temel yaklaşım itibarıyla İhlâs ve Uhuvvet risalelerinde anlatılan hususlarla aynı olduğunu görürsünüz. İşte böyle önemli bir zat yirmi sene bir tekkede süpürgecilik yapmayı tercih etmiştir.

Mürşid, Mürşid-i Kâmil Bile Olsa

Asıl konumuza dönecek olursak, evet, sofilik geleneğinde has mânâsıyla bir mürşidlik makamı olmuştur. Bu makamı ihraz eden önemli zatlar, kendilerine intisap eden insanları, firasetleriyle çok iyi okumuş, bazen yüzlerinden, bazen bakışlarından, bazen de gözlerinin iris'inden onların istidat ve kabiliyetlerini keşfetmiş; buna göre onları inkişafa sevk etmiş ve zamanı gelince değişik yerlerde irşadla vazifelendirmişlerdir. Bu açıdan eğer günümüzde de Hazreti Şah-ı Geylânî, Mevlâna Halid Bağdâdî, Muhammed Bahauddin Nakşibend, Alaaddin Attar ve Ebu'l-Hasan eş-Şâzilî gibi hakiki mânâda her yönüyle derin mürşidler varsa, onların rahle-i tedrisinde bulunma, istidat ve kabiliyetlerin inkişafı adına çok önemlidir. Fakat şurası unutulmamalıdır ki, Cenâb-ı Hak içinde bulunulan zamanın ihtiyaç ve şartlarına göre farklı zamanlarda farklı şahısları, farklı metotlarla irşad vazifesiyle serfiraz kılmıştır.

Bu itibarla, denilebilir ki, şayet bugün Abdülkadir Geylânî Hazretleri olsaydı ve o, Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) aslî mesajından mülhem olarak alıp o günün şartları ve ihtiyacına göre ortaya koyduğu irşad yol ve yöntemini günümüzde de aynen uygulamak isteseydi, bu durum günümüzün dertlerine çok fazla derman olmayacaktı. Aynı şekilde İmam Gazzâlî Hazretleri gibi kendisine Hüccetü'l-İslâm dedirtmiş yani İslâm'ın hakkaniyetine en büyük şahit olan zirve bir insan, o gün itibarıyla İslâm'ın karşısında yer alan batıl cereyanlara karşı mücadele adına kullandığı argümanları, bugün alıp günümüzün dertlerine bir reçete olarak yazsaydı, bu reçete, girift hâle gelmiş günümüz problemlerinin çözümü adına yeterli olmayacaktı.

Bunları söylerken büyük laf ettiğim ve –hâşâ– o büyük zatlar hakkında olumsuz bir kanaat serdettiğim zannedilmemelidir. Zira o yüce kâmetler zamanlarının hakkını vermiş ve hatta aşmışlardır. Ancak bu sözlerle dikkat çekmek istediğim husus şudur; semavî mesaj hep muhatapların düşünce, idrak, seviye ve ihtiyaçlarına göre nazil olmuştur. Dolayısıyla bu sözler bir realitenin ifadesidir. Elbette ki günümüz insanlarının, düşünce ve irfan hayatları adına, bu önemli zatlardan ve onların o çok kıymetli eserlerinden istifade edeceği pek çok husus vardır. Fakat günümüzde fen ve felsefeden gelen küfre ve küfrün ötesinde korkunç ve gizli bir küfür olan ve temerrüde dayanan nifaka karşı mücadele şekli daha farklı donanım ve argümanlar gerektirir.

Evet, günümüzü doğru görebilen, doğru okuyan, laboratuarlarını bu döneme göre çalıştıran, elindeki imkân imbiklerini bu döneme göre işlettiren ve buna göre reçeteler yazabilen bir mürşid olması gerekir ki, günümüzün dertlerine derman olabilsin. İşte böyle biri bulunduğu takdirde onun elinden tutmak kalb ve ruh ufkuna doğru kanat çırpma adına çok önemlidir. Elinden tutulduğu takdirde böyle bir mürşid-i kâmil, ufkunuzu açar, önünüzdeki engel ve problemleri giderir ve böylece siz daha hızlı ve daha emniyetli bir şekilde yol kat edersiniz.

Fakat kanaatimce, günümüzü doğru okuyan, çağın dertlerine önemli reçeteler sunan mükemmel bir mürşid-i kâmil bile olsa, insan asla inhisara gitmemeli, darlığa düşmemelidir. Evet, böyle bir zatı bulmuş olsanız dahi, siz kalkıp başka insanlara; "Eğer siz bu zata bağlanmaz, onun dediklerini

dinlemez ve yazdıklarını da okumazsanız dalâlettesiniz." gibi bir yaklaşım içine girerseniz aidiyet mülâhazasına sapmış, meseleyi bir darlığa mahkûm etmiş ve diğer mü'minlere karşı korkunç bir suizan içine girmişsiniz demektir. Çünkü pekâlâ sizin gibi düşünmeyen ve farklı bir seyr u sülûk çizgisini benimseyen bir insan da Allah'ın izni ve inayeti ile Mürşitler Mürşidi, kemal ehlinin en kâmili Efendiler Efendisi'nin (sallallâhu aleyhi ve sellem) ardından yürüyebilir ve hâlisane Cennet'e girebilir. Bu açıdan mesleğinin muhabbeti ile yaşamak önemli bir düstur olsa da, başkalarını çekememezliğe girme ve hele işi adavete götürme asla doğru değildir.

Birlik ve Beraberlik Ruhuna Vurulan Balta

Fakirin çocukluğu da değişik tekke ve zaviyelerde geçtiğinden dolayı, yer yer bazı kimselerin bu tür sözler söylediğine şahit olmuşumdur. Mesela bazıları, Bayezid-i Bistâmî Hazretleri'ne ait olduğu ifade edilen "Mürşidi olmayanın mürşidi şeytandır."/"Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır."[147] sözünü yanlış ve dar bir yoruma tâbi tutarak bu sözle, hususi mânâda tarikat silsilesi içinde bir mürşide/şeyhe intisap etmenin mecburi olduğunu ifade ederlerdi. Kanaatimce, kâmil bir üstadın önem ve gereğini ifade eden geniş mânâlı bu sözü böylesine dar bir çerçevede yorumlamak, onu suizanna ve aidiyet mülâhazasına açık, İslâm'ın evrensellik ve kuşatıcılığına muhalif nahoş bir ifade hâline getirmek demektir. Zira elimizde Kur'ân ve Sünnet'in temel disiplinleri var ve o disiplinler kendisine inanan bütün gönülleri kucaklayacak bir enginlik ve kuşatıcılığa sahiptir.

Hz. Pîr, inhisar-ı fikrin, nefis sevgisinden kaynaklandığını ifade etmiştir.[148] Yani bir insanın her şeyi kendi fikirlerine bağlı götürmesi, bir nevi bencillik ve egoizmadır. İşte bunun farklı bir çeşidi de, aidiyet mülâhazasına girmektir. Yani mutlak doğruyu, sadece mensup olduğu tarikat, cemaat veya hareketin düşünceleri içinde görmek, bunun haricinde bulunan kişilerin ise havanda su dövdüğüne inanmaktır. Fakat bilinmelidir ki böyle bir yaklaşım, maddî-mânevî sukûta sebebiyet verebilecek korkunç bir suizandır.

Evet, şahsî enaniyetler cemaat enaniyetine dayandığı takdirde daha bir kuvvet kazanır. Bu açıdan geleneksel olarak turuk-ı âliye içinde yer alan bir tarikata veya bir cemaat ve harekete mensup olan kişiler, bir taraftan gittikleri yol veya mensup oldukları zatı isabetli görmenin ve ona derin bir muhabbet duymanın yanı başında diğer yandan başkalarını haksızlığa mahkûm etme gibi bir haksızlığa düşmemelidir. Yoksa hak yolda giderken hiç farkına varılmaksızın şeytanî bir yola sapılmış olur. Böyle bir tehlike herkes için muhtemeldir. Şayet kendilerine fevkalâde hayranlık duyduğum Hz. Gazzâlî, İzz İbn Abdisselâm, Fahreddin er-Râzî, Necmeddin-i Kübrâ gibi çok büyük kâmetlerden biri bugün yaşasa ve etrafındaki insanlara böyle bir mülâhaza ifade etmiş olsaydı, ben başımı onun ayaklarının altına koyar, ayaklarının altını öper; ama "Hazret, bu mevzuda yanılıyorsunuz." derdim.

Hâsılı, kurtuluşun ille de bir tarikat, cemaat veya harekete intisapla mümkün olacağını düşünmek, tarikat silsilesi ile gelen bir mürşidin arkasından gitmeyi zaruri görmek ve hatta o zata intisap etmeyenleri dalâlette görüp onların kurtulamayacağına inanmak asla doğru değildir; kazanma kuşağında kaybetme demektir. Rabbim, vifak ve ittifaka eşedd-i ihtiyaçla muhtaç olduğumuz şu günlerde ümmet-i Muhammed'i bu türlü inhiraf ve âfetlerden muhafaza buyursun.

146 Nûr sûresi, 24/35.

147 el-Makdisî, *el-Ukûdu'd-Dürriyye* s. 76.

148 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s. 784 (Lemeât).

Hakk'a Ulaştıran Yollar ve Çağımız

Soru: *Allah'la insanlar arasındaki engelleri kaldırıp gönülleri Hak'la buluşturma vazifesi yerine getirilmeye çalışılırken bilhassa birlik ve beraberlik ruhu açısından günümüz itibarıyla dikkat edilmesi gereken hususlar nelerdir?*

Cevap: Bugüne kadar değişik ameliyelerle din-i mübin-i İslâm'ın ruh ve özünü aksettirmeye matuf çeşitli yol ve yöntemler ortaya konmuştur. Mesela Nakşîlikte takip edilen yol şu ifadelerle hulâsa edilir:

"Der tarîk-i Nakş-bendî lâzım âmed çâr terk:
Terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk."[149]

Bunun mânâsı şudur: Nakşibendî Tarikatı'nda dört şeyi terk etmek gerekir. Bunlardan ilk ikisi dünyanın ve ukbanın terkidir. Yani kişi dünyanın cazibedar güzelliklerini elinin tersiyle ittiği gibi, kulluğunu, "ben 'Cennet'e gideyim" gibi bir mülâhazaya da bağlamamalıdır. Zira "ubûdiyetin dâîsi (asıl sebep ve illeti) emr-i ilâhî, neticesi de rıza-i haktır."[150] Bu itibarla kul, mekiğini emr-i ilâhî ile rıza-i ilâhî arasında hareket ettirmeli ve hayat dantelâsını buna göre örgüleyerek ortaya öyle bir nakış çıkarmalıdır ki, melekler bile buna hayranlık duymalıdır.

Bu yolun yolcusu ayrıca nefsini de terk etmeli, onun doyma bilmez arzu ve heveslerine karşı tavır almalı ve herkese karşı istiğna-i mutlak içinde hareket etmelidir. Nihayetinde ise bütün bu terkleri de terk etmeli, terk mülâhazasını da kafasından silip atmalıdır. Yani "Ben şunu terk ettim, bunu terk ettim." şeklinde bir düşünceye kapılmamalı, "terk" adına yaptığı bu fedakârlıklardan dolayı kendi kendini takdir ve beğeniye girmemelidir. "Ben şöyle şöyle terklerin kahramanıyım." şeklinde bir düşünce aklına hatta hayaline geldiği zaman dahi hemen istiğfar kurnasına koşmalıdır.

Enaniyet Çağının Hususiyetleri

Ancak günümüzde enaniyet çok ileri gittiği, insanlar bencilliğin tesiriyle oturup kalktığı ve dolayısıyla günümüzde bu ölçüde bir "terk mülâhazası" mümkün olmayacağı düşüncesinden hareketle olsa gerek, Hz. Pîr, farklı bir yaklaşımla, Dördüncü Mektup'ta;

"Der tarîk-i acz-mendî, lâzım âmed çâr çiz:
Fakr-ı mutlak, acz-i mutlak, şükr-i mutlak, şevk-i mutlak, ey aziz!"[151]

der ve günümüzde bu dört esasa sımsıkı sarılmak gerektiğini ifade eder. Yani, insan öncelikle kendinin mutlak âciz olduğunu idrak ve kabul edip "Allah dilemediği sürece ben hiçbir şey yapamam." anlayışı içinde olmalı. Aynı şekilde kendini öyle fakir bilmeli ki, elindeki sermayenin hepsinin O'nun bahşettiği imkânlar olduğunun farkında bulunmalı. Âcizlik ve fakirliğine rağmen Cenâb-ı Hakk'ın bahşettiği lütuf ve imkânlar karşısında da şükürle gerilip şevkle coşmalı, oturup kalkıp sürekli Allah'a şükretmeli ve doyma bilmez bir aşk u heyecan, bir şevk u iştiyakla O'nu gönüllere duyurma adına koşturup durmalıdır. Hz. Pîr, Yirmi Altıncı Söz'ün Zeyl'inde de, yolunun dört esasını "acz, fakr, şefkat ve tefekkür" olarak ifade eder[152] ki, bu da ortaya konan sistemin farklı altı derinliğinin bulunduğuna işaret eder.

Kanaatimce, Hz. Pîr'in çağımızın insanının aklını ikna, kalbini tatmin eden bu mülâhazaları, üzerinde durulup değerlendirilmesi gereken çok önemli tespitlerdir. Zaten onun eserlerinden istifade eden nice insan, günümüzde, dinsizlik ve imansızlık fırtınaları karşısında kalblere ulûhiyet hakikatini duyurduğu, nâm-ı celîl-i nebevîyi bir kere daha gönül burçlarında dalgalandırdığı ve Allah'ın izni ve inayetiyle haşr ü neşri âdeta gözle görüyor gibi idraklere sunduğundan dolayı kendisine minnettarlık duymaktadır.

Esasen, çeşitli söz ve beyanlarla seslendirilmekte olan bu şükran duygusunun ifadesi bir vazifedir. Zira hadis-i şerifte, insanlara teşekkür etmeyenin Allah'a da şükretmeyeceği ifade buyuruluyor.[153] Demek ki insanda evvelâ şükür karakterinin ve minnet hissinin olması lazımdır. Dolayısıyla, o zat sayesinde Allah'ı, Peygamber'i ve haşr ü neşri tanıma gibi bir nimete mazhar olan insanın, elbette başkalarına nispeten o şahsa daha faik bir teveccüh ile teveccühte bulunması tabiîdir. Fakat böyle bir teveccüh asla, aidiyet mülâhazası ve cemaat enaniyetine bağlanmamalı ve o zat hakkında ifratkâr yaklaşımlara meydan verilmemelidir. Çünkü İslâmiyet cadde-i kübrası içinde başka şeritlerde yürüyen daha nice insan vardır ki, yürüdüğü şerit vasıtasıyla imana ermiş, Allah'ın izni ve inayetiyle sahil-i selâmete ulaşmış ve O'nun rızasına mazhar olmuştur. Bu itibarla minnet ve şükran hislerini ifade etmenin yanında mesele, katiyen reklam ve şova dönüştürülmemeli, tahabbüb-i nefisten kaynaklanan inhisar-ı fikre girilmemelidir. Evet, vesileler ile maksatlar birbirine karıştırılmamalı ve asıl maksadın hangi yolda olursa olsun, Allah'ın rızasını elde etmek olduğu unutulmamalıdır.

Hicretle Vuslata Eren Ruhlar

Nâm-ı Celîl-i İlâhî'yi dünyanın dört bir tarafına duyurma gayesiyle evini-barkını, yurdunu-yuvasını terk edip yollara dökülen insanlar da, esasında i'lâ-i kelimetullah vesilesiyle ayrı bir çizgide Hak rızasını elde etme yolunda bulunmaktadır. Hak yolunda olunduğunun mânen teyidi sayılabilecek bir emare olarak ifade etmek isterim ki; bu istikamette yürürken, şimdiye kadar yüzlerce, belki binlerce, bazen rüyada bazen de yakazaten Efendimiz (aleyhissalâtü vesselâm) müşâhede edilmiş ve O'nun müjdesine mazhar olunmuştur. Mesela birisi diyor ki, mübarek bir gecede oturduk, sabaha kadar birkaç bin tane salât u selâm okuduk. Daha sonra Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (aleyhi ekmelüttehâyâ ve ekmelütteslîmât) temessül etti ve "Ben bu hizmette sizin arkanızdayım." dedi.

Başka bir arkadaş da yakazaten müşâhede ettiği şu hâdiseyi anlatıyor: "Kobralar arkadaşlara saldırıyordu ve arkadaşlar bir türlü onlarla başa çıkamıyordu. Fakat birdenbire kapı açıldı ve bazı nuranî insanlar içeriye girdiler. Başlarında da mübarek asasıyla Efendimiz vardı. O, kobraların başına bir darbe indirdikten sonra, 'Korkmayın, biz sizin arkanızdayız.' dedi."

Aslında sübjektif olan bu türlü şeyleri anlatmaktan hicap duyuyor ve sıkılıyorum. Fakat meselenin benimle alâkası olmadığından, kimi zaman bu türlü müşâhedeleri ifadede de fayda mülâhaza ediyorum. İşin doğrusu ilâhî sevk ve inayet ile içinde bulunduğumuz hizmet dairesi açısından ben kendime hep şöyle baktım: "Şayet ben durduğum yerin hakkını tam olarak verebilse ve Cenâb-ı Hakk'ın lütfettiği imkân ve fırsatları değerlendirebilseydim, bu hizmet daha hızlı yürürdü. Daha hâlisane insanların elleriyle daha önemli işler yapılabilirdi."

Ayrıca bu tür hâdiseleri, çocuklara verilen şekerleme nevinden, ümit ve şevki kamçılama adına bir tür şekerleme olarak kabul etmek gerekir. Yoksa sadık bir hakikat eri, bunların hiçbirine talip olmamalıdır. En mücriminiz olan ben bile şöyle diyorum: "Allah'ım! Dünyada bazı şeyler vermek suretiyle ahirette lütfedeceğin nimetleri burada kullandırma! Bizleri, أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي

حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا *‘Bütün zevklerinizi dünya hayatınızda kullanıp tükettiniz.’*[154] âyetinin tokadıyla tokatlama!” Fakat her şeye rağmen bazı insanlar, çetin ve sıkıntılı dönemlerde, bu türlü hâdiseleri, kuvve-i mâneviyeyi takviye adına önemli görüyor ve bir Peygamber referansı şeklinde değerlendiriyorlarsa anlatılmasında mahzur olmasa gerek.

Öte yandan din-i mübin-i İslâm’ın gönüllere duyurulmasını engellemek isteyen onca hasım daire olmasına rağmen, bu insanlar, bu mefkûre muhacirleri gittikleri yerlerde hüsnükabul görüyorlarsa bunu da, Allah’ın bir inayet ve teyidi olarak görmek gerekir. Aynı şekilde bu insanların, yaptıkları işlerle alâkalı, bilhassa küreselleşen dünyada farklı kültür ve telakkilerin mensuplarıyla birlikte yaşama adına ciddi bir seminer alma imkânları olmadığı hâlde, çok farklı kültürlerin bulunduğu coğrafyalarda bozgun yaşamayıp dikiş tutturabilmeleri de, te’yid-i ilâhî ve te’yid-i nebevinin ayrı bir göstergesi sayılabilir ve yapılan bu hizmetlerin murad-ı ilâhîye muvafık düştüğü söylenebilir. Zira sahabe efendilerimizden (radıyallâhu anhüm) sonraki dönemlerde bu ölçüde bir açılımdan bahsedebilmek oldukça zordur.

Evet, acz, fakr, şükr, şevk, tefekkür ve şefkat esaslarına dayanarak, tevazu, hacalet ve mahviyetle yüce bir mefkûre uğruna yollara dökülen bu insanların, dünyanın dört bir yanında –tabir caizse– nim-mürşid (bir nevi mürşid) mahiyetinde el ele tutuşup hak ve hakikate tercüman olmaya çalışmaları ayrı bir Hakk’a yürüme limanı ve ayrı bir inşirah vesilesidir.

Hâsılı, inanan bütün gönüller için Allah gaye, insan yolcu ve yollar da mahlûkatın solukları sayısıncadır. Bu itibarla bize düşen, rıza-i ilâhî istikametinde hizmet eden herkesi alkışlamak ve onların hepsinin muvaffak olması için ellerimizi açıp dua dua yalvarmaktır.

149 Bediüzzaman, *Mektubat* s. 17 (Dördüncü Mektup).

150 Bediüzzaman, *Lem'alar* s. 164 (On Yedinci Lem'a, On Üçüncü Nota).

151 Bediüzzaman, *Mektubat* s. 17 (Dördüncü Mektup), s. 414 (Yirmi Sekizinci Mektup, Beşinci Risale).

152 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s. 518 (Yirmi Altıncı Söz, Zeyl).

153 Bkz.: Tirmizî, *birr* 35; Ebû Davud, *edeb* 11.

154 Ahkaf sûresi, 46/20.

Dünyevî İmkânlar ve Geleceği Plânlamada Ölçü

***Soru:** Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) dünyada bir garip ya da bir yolcu gibi olmayı tavsiye buyurmuş, seleften bazıları da bir kişinin ertesi gün ne yiyip içeceğini düşünmesini bile tûl-i emel ve tevehhüm-i ebediyet saymışlardır. Fakat günümüz şartlarında belli okulların bitirilmesi ve bir meslek sahibi olunması gibi düşüncelerle gelecek adına plân yapılması gerekli görülüyor. Bu durumda yarınları düşünmede ölçü ne olmalıdır?*

Cevap: Soruda da işaret edildiği üzere Resûl-i Ekrem Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyor:

كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ

"Dünyada bir garip yahut bir yolcu gibi ol!"[155]

Garip; yurdundan-yuvasından ayrılıp bir yere göç etmek durumunda kalan, muvakkaten orada misafir olarak bulunan, çevresindeki eşya ve insanlarla derin bir münasebeti olmayan kimse demektir. Hadiste geçen *"âbiru sebîl"* terkibi ise yolcu demektir. *"Âbir"* kelimesinin türediği *"abera"* fiilinin masdarı olan *"ubûr"* ise yolun bir tarafından diğer tarafına geçişi ifade için kullanılır. Esasen insan da, rahm-ı mâderden çocukluğa, oradan gençliğe, olgunluğa, yaşlılığa intikal eden, oradan da kabre, berzaha ve mahşere uzanan bir yolcudur. İşte Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu yolculukta, dünya hayatının, sadece yolun bir kenarından diğer kenarına geçme gibi kabul edilmesini tavsiye buyuruyor.

Başka bir hadis-i şerifte ise, Resûl-i Ekrem Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) hasır üzerinde istirahat buyurması ve hasırın da vücudunda iz bırakması sebebiyle Hz. Ömer'in (radıyallâhu anh) gözleri dolu dolu, "Yâ Resûlallah! Sasaniler şöyle, Romalılar böyle…" diyerek O'nun da dünya nimetlerinden biraz istifade etmesi gerektiğini ima etmesi üzerine Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

مَا لِي وَمَا لِلدُّنْيَا مَا أَنَا فِي الدُّنْيَا إِلَّا كَرَاكِبٍ اسْتَظَلَّ تَحْتَ شَجَرَةٍ ثُمَّ رَاحَ وَتَرَكَهَا

"Benim dünya ile ne alâkam olabilir ki! Benim dünyadaki hâlim, bir ağacın altında gölgelenip azıcık dinlendikten sonra yoluna devam eden bir yolcunun hâline benzer."[156]

Hepimiz biliyoruz ki, O (sallallâhu aleyhi ve sellem) isteseydi, ashab evinde barkında ne varsa getirir ve O'nun altına sererlerdi. Fakat İnsanlığın İftihar Tablosu, kendisini, bir yerden bir yere giderken muvakkaten bir ağacın altında ârâm eden ve sonra da çekip giden bir yolcuya benzetip dünyayla olan münasebetinin bundan ibaret olduğunu ifade ediyor ve ruhunun ufkuna yürüyeceği âna kadar da hep bu ölçüye göre hayatını yaşıyor.

Hak Yolunda Tüketilen Servetler

Fakat meseleye küllî bir nazarla bakılıp, dinin emir ve yasakları bir bütün olarak ele alındığında, Resûl-i Ekrem Efendimiz'in bu ifadelerinden, dünyanın bütün bütün ihmal edilmesi gerektiği değil,

şahsî haz ve zevkler adına dünyaya dalınmaması gerektiği anlaşılır. Mesela, Enfal Sûresi'ndeki bir âyet-i kerimede; *"Eğer, hakkı bâtıldan ayıran, iki topluluğun karşılaştığı o günde (Bedir'de) Allah'a ve kulumuza indirdiğimize inanıyorsanız, bilin ki, ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ın, Peygamberin ve yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır. Allah her şeye kadirdir."*[157] buyurulduğu üzere ganimetlerin beşte birlik kısmının Allah Resûlü'ne ve âyette zikredilen şahıslara verilmek üzere O'nun tasarrufuna ait olduğu ifade ediliyor.

Şayet Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendisine ganimetten ayrılan payın tamamını değil, öşrünü bile değerlendirseydi çok müreffeh bir hayat yaşayabilir, saraylarda oturabilirdi. Fakat O, hayat-ı seniyyelerini küçük bir odacık olan hücre-i saadetlerinde sürdürmeyi tercih etmişti. Öyle ki, Âişe Validemiz'in naklettiğine göre, Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) gece namaza durduğunda, secde edeceği zaman eliyle Hz. Âişe'nin ayaklarına dokunuyor ve ancak o mübarek Validemiz ayaklarını çektikten sonra oraya secde edebiliyordu.[158] Demek ki, kaldığı hücrenin içinde –o hücreye canlarımız kurban olsun– secde edecek kadar bile yer bulamıyordu. Ancak Allah'ın emriyle kendisine tahsis edilen ve tasarrufu kendisine bırakılan ganimetleri göz önünde bulundurduğumuzda, Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın (aleyhi elfü elfi salâtin ve selâm) bir taraftan bir orduyu teçhiz edebilecek imkânlara sahipken, bütün bunları Allah yolunda kullanarak çok sade bir hayat yaşamayı tercih ettiğini görüyoruz.

Evet, O, şahsî ve cismanî hayatı, hazları ve zevkleri mevzuunda öyle temkinli, öyle tedbirli ve öyle ölçülü hareket ediyordu ki, Cenâb-ı Hakk'ın فَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَ *"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol."*[159] talebinin kendisinden istediği istikameti hakkıyla izhar ediyordu.

İstiğna Ruhunun Vârisleri

Şüphesiz Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) Allah'la münasebeti, konumu, durumu, enginliği ve derinliği itibarıyla faik ve aşkın birisiydi. Evet, O (aleyhissalâtü vesselâm) öyle yüksek ve farklı bir tabiata sahipti ki, bizim yemeden, içmeden ve cismanî zevklerden aldığımız haz gibi, ibadet ü taatten zevk duyduğunu ifade ediyordu. Bundan dolayı Rabb'e karşı yanmışlığını giderme adına geceleyin eşlerinden müsaade istiyor ve kalkıp ubûdiyet çeşmesine ağzını yanaştırıyordu. Bu itibarla, O'nu, değil bizimle, ashab-ı kirâmla mukayese etmek dahi doğru değildir.

Evet, O'nunla hiç kimse mukayese edilemez. Hatta küstahlık sayılmazsa, daha da ileri giderek diyebilirim ki, Cebrail'i (aleyhisselâm) bile O'nunla mukayeseye kalkarsanız hata etmiş olursunuz. Çünkü Cebrail (aleyhisselâm) sırtında cismaniyet ve nefsaniyetle alâkalı yükleri taşımıyordu. Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) ise bunları taşımakla birlikte aynı zamanda meleklerin önünde at koşturuyordu. İşte bu sebepledir ki O (aleyhi elfü elfi salâtin ve selâm), Miraç'tan dönüp içimize geldiği gibi, mesajlarını sunma ve bizlere rehberlik yapma adına kendi ufkundan bizim seviyemize tenezzül buyuruyor ve bizim anlayışımız ve yaşayışımızla alâkalı objektif şeyler söylüyordu.

Bu ölçüler içinde meseleye baktığımızda, her ne kadar hiç kimse O'nunla mukayese edilemese de, O'nun ümmetine talim buyurduğu mesajlar açısından insanların şahsî hayatları adına müstağni yaşamaları gerektiğini söyleyebiliriz. Zaten O'nun yolunu takip eden bütün büyük insanlar müstağni yaşamayı tercih etmişlerdir. Mesela Hz. Pîr'in hayat tarzına bakacak olursanız, onun bütün hayatında istiğnayı önemli bir düstur olarak kabul ettiğini görürsünüz. O, bazen bir ağacın başında günlerini geçirmiş, bazen aylarca dağın başında kalmış, bazen de oturmaya çok müsait olmayan tahtadan bir

evde kalmış; hâsılı ömrünün sonuna kadar çok basit bir hayat yaşamayı tercih etmiştir. Aslında sadece sizin dininizi yaşayan insanlar değil, farklı din ve kültürlerin müntesiplerinden, içinde bulundukları toplumun kaderini değiştiren insanlar da aynı şekilde müstağniyane yaşamışlardır.

Bu açıdan diyebiliriz ki, evrensel insanî değerler itibarıyla büyüklüğün emaresi sayılan bu hususiyetler, bir yönüyle hemen herkeste aynıdır. Şu farkla ki, iman eden gönüllerde bu mesele hem daha sağlamdır hem de kalıcılık vaad eder. Çünkü onlar ilâhî teyidi arkalarına almışlardır. Diğerlerinde ise kimi zaman istiğna, fedakârlık, hasbilik gibi mü'min sıfatları bulunsa da bunlar süreklilik ve kalıcılık vaad etmez. Fakat şurasının da bilinmesi gerekir ki, Allah (celle celâluhu), mü'min sıfatına sahip olan kişileri, dünyada, yürüdükleri yolda muvaffak kılar. Zira Allah'ın (celle celâluhu) muamelesi sıfatlara göredir. Dolayısıyla bir insan gökte uçan bir veli bile olsa şayet miskin ve tembelse veya dünyayı toplama peşinde koşan, şahsî hayatı adına yaşayan haris ve bencil birisi ise, Allah tarafından inanmışlara has bir muamele görmeyecektir. Çünkü o, hakiki insan olma keyfiyetinden uzaklaşmıştır. Esasen, insan-ı kâmil olma yolunda ilerlemesi gereken bir mü'minin şahsî hayatı adına dünyaya dalması, cismaniyet yörüngeli yaşaması, hayvanî hisleriyle hareket etmesi katiyen tasvip edilemez. Böyle bir hayat tarzının peygamber yolu olmadığı da muhakkaktır.

Geçici İmkânları Ebedîleştirmenin Yolu

Elbette söylenen bu sözlerin mânâsı, insanın bir kısım dervişler gibi, dünya adına her şeyi elinin tersiyle iterek, onu bütün bütün terk edip bir köşeye çekilmesi değildir. Çünkü bu, güçlü bir millet olmaya münafidir. Bu açıdan Müslümanlar elden geldiğince dünyevî imkânlara sahip olmalıdır. Fakat onlar, dünyaya ait bu imkânları, bitmezlik ve tükenmezlik yörüngesinde değerlendirmelidir. Bu noktada size bir hissimi ifade edeyim: Bazen hayalimden geçiyor ki, keşke odaya girdiğimde birdenbire karşımda üç beş trilyon para bulsam, arkasından arkadaşlara dünyanın değişik yerlerinde okullar ve kültür lokalleri açmaları, insanların gönüllerini fethetmeleri için bu parayı dağıtsam.

Tabiî bu bir hayal, hayal olduğundan dolayı da ben boşa adım atmış oluyorum. Fakat şunu ifade edeyim: Şayet böyle bir hayal bana ait değil de size ait olsa ve siz böyle bir hayalden bana bahis açmış olsaydınız, ben size, böyle bir hayal ameliyesinin bile insana ibadet sevabı kazandıracağını söylerdim. Çünkü kendi ruhumuzun ilhamlarını başkalarına duyurma, elimizdeki meşaleyle cihanları aydınlatma, Efendimiz'in işaret buyurduğu üzere güneşin doğup battığı her yere nâm-ı celîl-i Muhammedî'yi (sallallâhu aleyhi ve sellem) götürme[160] istikametinde sancıyla oturup kalkma ve hayalleri bile böyle bir gayeye bağlama çok önemlidir.

Asıl konumuza dönecek olursak, bir kez daha ifade edelim ki, sahip olunan güç ve imkânlar doğru değerlendirildiği takdirde bunların bir mahzuru yoktur. Fakat malperestlik, makamperestlik, yuvaperestlik, evlatperestlik, tenperverlik gibi dünyaya taparcasına bir muhabbet ve düşkünlük, insanı dünyevî-uhrevî felâkete sürükler. İnsan sadece hakperest olmalı, Hakk'a kul olmalı ve O'nun dışındaki her şeye O'nun hatırına alâka duymalıdır. Evet, her şeyin başında, sonunda, evvelinde, ahirinde O hatırlanmalı ve her şey O'na bağlanmalıdır. Yoksa cismaniyet ve nefsaniyet hesabına hareket edildiği takdirde her şey kendi darlığımız içinde kalacağı için küçülecek ve hem bize hem de o imkânlara yazık olacaktır.

Cihanlar değerinde olan, cihanları peyleyecek potansiyele sahip bulunan ve öbür âlemde de arz ve sema genişliğindeki makamları elde etmeye müsait olarak yaratılan insan bence böyle bir darlığın mahkûmu olmamalı; aksine sonsuzluk peşinde koşmalı ve hep O'nun rızasına talip bulunmalıdır. Öyle ki, O'na götürmedikten sonra mücerret bir İstanbul'un fatihi olmayı bile arzu etmemelidir. Çünkü

münferit olarak böyle bir hâdisenin kıymet-i harbiyesi yoktur. Ona kıymet kazandıran niyetin enginliğidir. Yani Efendimiz'in bişaretine nâil olma, İslâm'ın itibarını koruma, nâm-ı celîl-i Muhammedî'yi (sallallâhu aleyhi ve sellem) dünyaya duyurma gibi bir gayeye bağlandığı takdirde, işte ancak o zaman İstanbul'un fethi, bir değer kazanacaktır.

Niyetin Belirleyiciliği

Aslında aynı husus günümüzde bazı okulları bitirme, belli meslekleri icra etme adına ortaya konulan cehd ve gayretler için de geçerlidir. Diğer bir ifadeyle bir insan ülkesi ve ülküsü adına bir şeyler yapmak istiyor, fakat onları yapabilmesi için de belli yollardan geçmesi gerekiyorsa elbette bunun gereğini yerine getirecektir. Mesela güzel bir okula gitmek isteyen talebe, "Ben bu okulu bitirmeden üniversiteye giremem. Üniversiteyi okumadan milletime hizmet edecek yerlere gelme imkânını elde edemem. Bu imkânı elde edemeyince itibar göremem. İtibar göremeyince de, milletim, ülkem, gaye-i hayalim ve ideallerim adına bir şey yapamam." demeli ve başta niyetini böyle yüce bir gayeye bağlamalıdır.

Evet, biz yer yer "Neden bazı şeyleri göremediler, neden bazı alanlarda boşluklar bıraktılar, neden hep gol yediler?" gibi ifadeler kullanıyor ve maalesef bizden öncekileri sorgulamadan kendimizi kurtaramıyoruz. Dolayısıyla bizden sonrakilerin de bizi sorgulamaması adına bizden öncekilerin bıraktığı boşlukların doldurulması için ölesiye gayret sarf etmeli ve yeni bir kısım boşlukların oluşmasına meydan vermemeliyiz. Evet, çocuklarımız ve torunlarımız tarafından levm edilmemek için bazı süreçlerden ve güzergâhlardan geçmek iktiza etmektedir. Şu hâlde yapılması gereken başta güçlü bir imana sahip olma ve ibadet ü taatte kusur göstermeme, sonra da yapılan her şeyi sağlam bir niyete bağlamadır. Bu yapılabildiği takdirde insanın lise okuması, üniversiteyi bitirmesi ve buralarda ortaya koyacağı her türlü performansı çok iyi plânlaması bir nevi ibadet ü taat yerine geçecek ve ona sevap kazandıracaktır. Çünkü bir işte niyet ve maksat neyse, kullanılan vasıtalar da o niyetin rengini alır. Bu itibarla da yapılan bütün işler niyet kanaviçesine göre işlenmelidir.

Hâsılı, mü'min hiçbir zaman el âlemden *"barekâllah, maaşallah"* almak için ya da sadece dünyevî hesaplarla iş yapmaz/yapmamalıdır. O her zaman, kendi ruh ve mânâ köklerinden süzülüp gelen semavî değerleri başkalarına duyurma istikametinde koşturur durur ve bu değerlerin yeryüzü muvazenesinde söz sahibi olması için sürekli gayret içinde bulunur. Bu uğurda, kimi zaman zorluklarla karşılaşır, sancı üstüne sancı çeker ve ızdırapla iki büklüm olur. Ama o bilir ki, belli bir gaye-i hayal ekseninde hareket eden insanın yaşadığı sıkıntı ve meşakkatler ona öyle sevap kazandırır ki, seyr u sülûk-i ruhanîyle bile o seviye elde edilemez.

155 Buhârî, *rikâk* 3; Tirmizî, *zühd* 25.

156 Tirmizî, *zühd* 44; İbn Mâce, *zühd* 3; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/301, 391.

157 Enfâl sûresi, 8/41.

158 Bkz.: Buhârî, *salât* 22, 104, *el-amel fi's-salât* 10; Müslim, *salât* 272.

159 Hûd sûresi, 11/112.

160 Bkz.: Müslim, *fiten* 19; Tirmizî, *fiten* 14; Ebû Dâvûd, *fiten* 1.

Fikir İffeti

Soru: *Zaman zaman dikkat çekilen "fikir iffeti" ya da "düşünce namusu" ifadelerini açabilir misiniz?*

Cevap: Düşünce ile birlikte aksiyon, bize, hakiki var olmanın yolunu gösteren, şiddetli fırtınalar karşısında kendimiz olarak kalmamızı temin eden ve aynı zamanda kendimizi müspet mânâda değiştirebilmemizi sağlayan en önemli iki dinamiktir. İcmalî mânâdaki bir düşünce, aksiyondan önce gelse de, tafsilî mânâdaki düşünce, aksiyonun içinde gelişir. Yani her ne kadar kişi, önce belli bir konunun üzerinde yoğunlaşıp onun hakkında i'mal-i fikirde bulunsa ve o mevzuu doğru okumaya çalışsa da, meselenin hazmedilmesi, kabullenilmesi ve sağlam temellere oturtulması, plânlanan mevzuların hayata geçirilip yaşanmaya başlanmasından sonra gerçekleşir. Çünkü düşünülen mevzuların hayata taşınması ve bu arada zaruri olarak bir kısım açılımlarla karşı karşıya kalınması, işin içindekileri daha derin düşüncelere çekip götürecek ve böylece başlangıçtaki icmalî düşünceler, sarsılmayan blokajlara oturacaktır. İşte gerek icmalî gerek tafsilî olsun, aksiyona dâyelik yapan bütün niyet ve düşüncelerimizde bağlı kalmamız gereken en önemli esas, fikir iffetidir. Bu itibarladır ki, fikir iffetine sadık kalmayı karakterimizin bir gereği gibi görmeli ve şartlar ne olursa olsun onu gözümüz gibi korumalıyız.

Müstakim Düşünceler Müstakim Davranışlar Doğurur

Bu konuda başkaları bize karşı farklı farklı tavırlar sergileyebilirler. Fakat el âlemin yanlışlığı bizi hiçbir zaman başka bir yanlışlığa sevk etmemelidir. Evet, biz temel değerlerimiz itibarıyla başta nerede duruyorsak, şartlar ne olursa olsun hep o temel düşünceye bağlı kalmalıyız. Yoksa bir kere, şunun bunun tavır ve davranışlarına göre duygu ve düşüncelerimizde bir kısım inhiraflar yaşayacak olursak bunun devamı gelir ve sonunda doğru yoldan ayrılmış oluruz. Oysaki biz, başkalarının, bizi değil saptırmasına, meşgul etmesine bile meydan vermemeli ve kendi düşünce dünyamız, düşünce seyrimiz ve düşünce çağlayanımız adına provokasyon sayılabilecek her türlü tesirden uzak kalmaya çalışmalıyız. Zira provokasyonların esas hedefi, iyilik yolunda bulunan insanları gaye-i hayallerinden alıkoyma ve onlara başka bir yön ve şekil vermeye çalışmaktır. Farklı bir tabirle provokasyonlardaki asıl maksat, bir hedefe varmaktan ziyade hedefe doğru giden insanları alıkoyup onları başka bir yöne doğru saptırmaktır.

Bu sebepledir ki, müstakim düşünceyi temsil eden insanlar, başkalarının ortaya attıkları tutarsız ve asılsız isnatlar karşısında asla değişmemeli –elbette ki iftiralar karşısında, tavzih, tashih, tekzip ve hatta tazminat hakkını kullanma her zaman için mahfuz– ve hep iffet ve ismetlerini muhafaza gayreti içinde olmalıdırlar. Evet, biz sürekli müstakim düşünmeliyiz ki, bu nazarî düşünce üzerine bina edeceğimiz amel ve fiiller de müstakim olsun. Yoksa esen her fırtınayla birlikte biz de başımızı alır bir tarafa savrulursak, yürüdüğümüz güzergâhı kaybeder, patikalara düşer ve neticede yolunu yitirmiş insanlar gibi yol kaybına maruz kalırız.

Güzel Düşünen Hayatından Lezzet Alır

Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir hadis-i şeriflerinde mü'minin sükûtunun tefekkür, konuşmasının ise hikmet olması gerektiğini ifade buyuruyor.[161] Bu nurlu beyanı nazar-ı itibara alarak diyebiliriz ki, insanın güzel şeyler düşünüp güzel şeyler kurgulaması onun için bir ibadet olur. Hatta gerçekleştirilmesi çok mümkün görünmeyen düşüncelerle meşgul olma, enerjimizi boşa sarf etmek anlamına gelse de, yine de insan, "İmkânım olsa da, şu dünyanın renk ve desenini daha güzel ve daha canlı bir hâle dönüştürebilsem" diye bir düşünce ve mülâhaza içinde bulunursa, zannediyorum o insanın hayal ve tasavvurları bile ibadet rengine bürünür. Şu hâlde mü'mine düşen vazife, oturup kalkıp kendini bu tür güzel mülâhazalara bağlamak ve hayatını hep bu mülâhazalar çerçevesinde sürdürmektir. Hz. Bediüzzaman da, *Mektubat*'ta; *"Güzel gören, güzel düşünür. Güzel düşünen, hayatından lezzet alır."*[162] diyor. Demek ki, insanın, hayatını bir lezzet zemzemesi hâline getirmesi ve Cennet koridorlarında yürüyor gibi bir hayat yaşaması onun güzel düşünmesine bağlıdır.

Ayrıca, insanda bir düşünce kabiliyeti bulunduğundan dolayı, şayet o, bu kabiliyetini müspet yola kanalize etmezse, bu kabiliyet onu, nefsanîlik ve bohemlik gibi negatif yollara çekebilir. Hatta düşüncenin de berisinde, hayır istikametinde kullanılmayan tasavvur ve tahayyüller bile insanı bu türlü olumsuzluklarla karşı karşıya getirebilir. Bundan dolayıdır ki, mü'min bir ömür boyu hep inandığı değerlere ait duygu ve düşüncelerle oturup kalkmalı, onlarla dolup taşmalı, sürekli okuyup düşünmeli, hayatında hiçbir boşluğa fırsat vermeksizin her zaman temel kaynaklardan beslenmesini bilmelidir. Aynı zamanda vicdan mekanizmasından vize almayan duygu ve düşüncelere kapalı duracak kadar iradesinin hakkını vermelidir. O bütün gayretine rağmen olumsuz esintilere maruz kalırsa, bu durumda da, bir hadis-i şerifte tavsiye buyurulduğu üzere hemen o atmosferden kurtulmaya çalışmalıdır. Zira düşünce iffetine dokunabilecek hayallere açılan bir insan öyle bir noktaya ulaşır ki, sahilden çok uzaklara açılmış biri gibi, içine daldığı olumsuzluklardan bir daha geriye dönme fırsatını bulamayabilir. Evet, insan, içinde beliren kin, nefret, gayz, şehvet gibi duyguların önünü hemen kesmezse, bunlar bentleri yıkarak insana belli kararlar aldırabilir ve belli fiilleri irtikâp ettirebilir.

İnsan bu mevzuda bir taraftan iradesinin hakkını vermeli diğer yandan da Allah'tan sıyanet dilemelidir. Bunu yapabildiği takdirde o, Allah'ın inayetiyle, hayatını, sıyanet serası altında sürdürecektir. Fakat yine de en müstakim insanların bile devrilebileceği asla unutulmamalı ve hep teyakkuzda olunmalıdır. Sendeleyip düşeceğimiz durumda yapılması gereken ise, ceddimiz Hz. Âdem'in (aleyhisselâm) yaptığı gibi hemen; *"Rabbimiz, nefsimize zulmettik, şayet kusurumuzu bağışlayıp bize merhamet buyurmazsan apaçık maruz-u hüsran oluruz."*[163] diyerek belimizi doğrultmak ve yeniden O'na yönelmektir.

Fikir Suretini Giymiş Heva ve Hevesler

Düşünce namusu adına dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de, heva u heveslerin fikir suretine girerek insanı yoldan çıkarma ihtimalidir. Bu durumda, neyin heva u heves, neyin fikir olduğunu tespit edebilmek için kullanılacak ölçü ise, şer'î kıstaslardır. Mesela bir kişi, seni üzecek, canını sıkacak söz ve tavırlar sergilediğinde ona karşı öfkeleniyorsan, burada öncelikle, hak ve hakikatin zarar görüp görmediğine bakman gerekir. Şayet böyle bir durum yoksa, sen nefsin adına öfkeleniyorsun demektir ki, bu da gösterilen tepkinin heva ve heves kaynaklı olduğu mânâsına gelir. Kötülüklere maruz kalındığında Kur'ân'ın vaz' ettiği ölçü ise şudur:

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ اِدْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

“İyilikle kötülük bir olmaz. O hâlde sen kötülüğü en güzel tarzda savmaya bak.”[164] Buna göre bir insan size karşı kötülük yaptıysa, öncelikle ona karşı yapılacak muamele, tebessüm ve güler yüzle onun şiddet ve hiddetini kırmaya çalışmak olmalıdır. Fakat bu kötülük, mukaddesata ve umumun hukukuna dair bir mesele ise insanın bu noktada affetme hakkı olmaz. Çünkü insan sadece kendisine ait haklarda hakkından feragat edip müsamahalı davranabilir. Allah kimseyi Kendisine ait hakların affedilmesi mevzuunda vekil tayin etmemiştir. Dolayısıyla kimse Allah’a ait haklarda vekâlete teşebbüs edemez. Aksi takdirde hukukullaha karşı saygısızlık yapılmış olur.

Asıl konumuza dönecek olursak, evet, sağlam bir dayanağı olmayan heva ve hevesler bazen fikir suretine girerek şeytanın ve nefs-i emmârenin de dürtüsüyle kendisini insana bir fikir gibi gösterebilir ve insan da bunun tesirinde kalarak bir kısım yanlışlıklara girebilir. Bunu birbirine veryansın eden insanların yer aldığı bazı tartışma programlarında görebilirsiniz. Onlar âdeta muhalefete kilitlenmiş gibi, karşı taraf doğru-yanlış ne derse desin, hep bunun aksini söylerler. Muhalfarz, tartıştığı insanlardan birisi onlara “Ben Allah’ın izni ve inayetiyle şimdi size Cennet’e ulaştıracak bir yol göstereceğim.” dese, akabinde o kişinin bir el işaretiyle Cennet’in kapıları ardına kadar açılsa ve onlar da bütün çarpıcılığıyla oradaki güzellikleri görse yine de, “Hayır, biz bu Cennet’e girmek istemiyoruz. Burada daha çok şeyler kazanmamız gerekiyor. Sen bunu yapmakla bizi atalet ve meskenete sevk ediyorsun.” diyebilirler. Yani onlar en makul söz ve düşüncelere bile mutlaka demagoji yaparak karşılık vermeye çalışırlar. İşte bu türlü sözler, şeytanın dürtüleriyle söylenmiş olan heva ve heves kaynaklı sözlerdir. Fakat insan bir yanılgı eseri olarak bütün bunları kendisinin düşünüp kurguladığını zanneder.

Bazen mü’minler içinde de şeytanın ve nefs-i emmârenin bu tuzağına düşenler olabilir. Mesela böyle bir kişiye ölüm hatırlatıldığında, dünyada yaşama, çoluk çocuk tutkusu, hayattan zevk alma gibi istek ve arzularını hizmet kılıfına bürüyüp heva ve hevesin dürtüsüyle, “Benim burada kalıp daha pek çok kişiye hak ve hakikati duyurmam lazım.” diyebilir. Hâlbuki samimi bir mü’minin bir taraftan Rabbisine duyduğu iştiyaktan dolayı burnunun kemiklerinin sızlaması, Efendimiz’e kavuşma arzusuyla dopdolu olması, Hz. Ebû Bekir (radıyallâhu anh), Hz. Ömer (radıyallâhu anh), Hz. Osman (radıyallâhu anh) ve Hz. Ali’nin (radıyallâhu anh) oturduğu sofrada oturarak onlarla aynı atmosferi paylaşmayı istemesi ama diğer yandan da “Rabbim, tezkeremi doldurup doldurmadığımı bilemediğimden dolayı acele edip Sana karşı saygısızlıkta bulunmaktan korkuyorum.” deyip temkinli hareket etmesi gerekir. Bu noktada vicdan çok önemli bir hakemdir. Dolayısıyla insan, ağzından çıkan sözleri vicdanına mutlaka test ettirmeli, her türlü tercih ve kararında onun kadirşinas ölçülerine başvurmalıdır. Bunu yapabildiği takdirde o, heva ile hüdayı, arzu ve heveslerle aklîlik ve mantıkîliği birbirine karıştırmaktan korunmuş olacaktır.

161 Bkz.: ed-Deylemî, *el-Müsned* 1/421.

162 Bediüzzaman, *Mektubat* s. 532 (Hakikat Çekirdekleri).

163 A’râf sûresi, 7/23.

164 Fussilet sûresi, 41/34.

Niyet İbresi ve Muhasebe Şuuru

Soru: *Niyet ibresinin sürekli ihlâs ufkunu göstermesi adına dikkat edilmesi gereken hususlar nelerdir?*

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın rızasına ulaşabilmek için, insanın söylediklerini hâlisane söylemesi, yaptıklarını hâlisane yapması çok önemlidir. Zira amel bir cesetse ihlâs onda can, amel bir kanatsa ihlâs da diğer kanattır. Ne ceset cansız olabilir ne de tek kanatla bir yere varılabilir. Hâlisane söylenilen bir söz, yapılan bir amel Hak katında o kadar kıymetlidir ki, melekler onu ağızlarına alır, vird-i zeban ederler; ruhaniler de onu bir tesbih gibi çeker dururlar. Evet, ağızdan çıkan ifadeler, heyecan mızrabı yemiş gibi, kalbin bamtelinin sesi ve soluğuysa onlar dilden dile dolaşır ve hatta gider ta Hazîretü'l-Kuds'e ulaşır. Ayrıca bilinmesi gerekir ki, samimane ifade edilen bu türlü sözler, hafızalarda kaldığı sürece, o sözü söyleyen insanın amel defterine sürekli hasenat akar durur, böylece ağızdan çıkan her bir kelime kopyalarıyla nâmütenâhî hâle gelir.

Duyurma Mülâhazasıyla Canına Okunan Ameller

Ne var ki insan, sesiyle, soluğuyla, ses tonuyla, burun çekmesiyle, mimikleriyle vs. işin içine kendi mülâhazalarını karıştırır, kendini ifade etmeye çalışır ve kendini ispat gayreti içinde olursa kazanma kuşağında kaybeder ve neticede böyle bereketli bir mükâfattan mahrum kalır.

Mesela insanı, sonsuzluğun semalarında dolaştıran ve onu götürüp ta melekler âlemine ulaştıran namaz gibi ulvî bir ibadette, *"Sübhâne Rabbiye'l-azîm", "Sübhâne Rabbiye'l-a'lâ", "Rabbenâ leke'l-hamd"* denmesi ne kadar enfestir ve ne kadar şâyân-ı takdir bir ameldir. Fakat bunları söyleyen kişinin, aklının köşesinden azıcık, "Ben bunları söylüyorum, başkaları da duysun." düşüncesi geçerse, bu tesbihlerin kolu-kanadı kırılmış, geride bir kısım ölü kelimeler bırakılmış ve o güzel namaz ibadeti de ruhsuz bir kalıp ve müsemmâsız bir isim hâline getirilmiş demektir. Evet, insan bu tesbihleri yüzde bir bile olsa iradî olarak başkalarına duyurma mülâhazasına girerse, o kelimelerin ruhunu o ölçüde kaçırmış ve uçurmuş olur.

Tesbihat gibi, ezan okuma, kamet getirme ve namazda kıraatte bulunma vb. diğer bütün uhrevî amelleri bu çerçevede değerlendirebilirsiniz. Mesela bir insanın namaz esnasında kıraatin iç musikisine tâbi olarak kendini o çağlayanın içine salması başka bir şeydir, gırtlak ağalığı yaparak namazda kendini ifadeye kalkışması ise tamamen başkadır. Bilinmelidir ki, işin içine kendini katan bir insan yaptığı ibadetlerden kendisine ne kadar hisse ayırıyorsa, Allah'a ait hisseden o ölçüde eksiltmiş ve tıpkı kanatları kırpılan bir kuş hâline getirdiği o amelin uçup ötelere yükselmesini engellemiş olur.

O hâlde insan, yaptığı bütün amellerde ihlâs mülâhazasına kilitlenmeli; kilitlenip kötü örnek olmamak kaydıyla, dıştan bakıldığında hep mukassî görünmelidir. Yani dışarıdan ona bakan bir insan onu sıradan ve basit bir kulübecik gibi görmeli; fakat o, Dolmabahçe Sarayı'ndan daha göz kamaştırıcı, Topkapı Sarayı'ndan daha asaletli bir iç dünyaya sahip olmalıdır.

Muhasebe Serası

Diğer taraftan insan, aynanın karşısına geçip kendisine baktığında, “Allah Allah! Ben iç dünyamı temaşa ettiğimde kendimi insanlık seviyesinden hayvanlık mertebesine sukût etmiş gibi görüyorum. Fakat Allah’ın lütfuna bak ki, benim hâlâ insan suretinde yaşamama müsaade ediyor.” diyecek ölçüde kendini küçük ve hakir görmelidir. Hak yolunda vesile olduğu hizmetler karşısında da, “Esasında Cenâb-ı Hakk’ın bahşettiği bu imkânları sonuna kadar kullanarak çatlayasıya, ölesiye hak ve hakikati anlatabilirdim. Ama ben bu imkânları hak yolunda kâmil mânâda kullanamadım, heba ettim. Bu yüzden de İslâm’a ve Kur’ân’a karşı vefasız bir namerdin tekiyim. Nasıl oldu da bugüne kadar Odetta gibi taş kesilmedim diye hayret ediyorum.” mülâhazalarıyla dolmalı, nefsiyle cedelleşmeli ve onunla yaka paça olmalıdır.

İnsanın kendisini böyle bir konumda görmesi aynı zamanda onda yükselme arzusunu tetikleyecektir. Zira mükemmeliyete talip olan bir insan, durduğu yerden daha yükseklere ulaşmak istiyorsa, önce olması gereken yerin aşağısında bulunduğuna inanmalıdır.

Hem nâmütenâhiye yolculuk nâmütenâhidir. Cenâb-ı Hak, اَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي *“İşte bugün sizin için dininizi kemale erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım.”*[165] kavl-i kerimiyle bize, ekmeliyet ve etemmiyet ufkunu gösteriyor. O hâlde sonsuzluk yolunda biz, doyma bilmeyen öyle bir yolcu olmalıyız ki, bir gün doğrudan doğruya bî kem u keyf Zât-ı Ulûhiyet’in elinden aşk u muhabbet kâsesi içsek, yine de, “Daha yok mu?” mülâhazasıyla bir kâse daha, bir kâse daha.. istemeliyiz. İşte böyle bir ekmeliyet ve etemmiyete ulaşmanın yolu insanın sürekli kendisiyle hesaplaşmasından geçer. Yoksa durduğu yeri mükemmeliyetin bir remzi gibi gören, “Dahası yok ki!” mülâhazasıyla hareket eden ve buna bağlı olarak da kendisiyle hesaplaşmayan, kusurlarıyla yüzleşmeyen insan ömür boyu hep olduğu yerde kalmaya mahkûmdur ve böyle birinin mükemmeliyeti tatması da katiyen mümkün değildir.

Muhasebenin Başka Bir Buudu

Ayrıca insanın kendisiyle yüzleşmemesinin negatif şöyle bir yanı daha vardır: Kendisiyle hesaplaşmayan, kendini yerden yere vurmayan bir insan hiç farkına varmaksızın beyhude başkalarıyla meşgul olur durur. Hele şahsî enaniyete bir de aidiyet mülâhazası eklenirse, kişinin kaybetme ihtimali daha fazla büyür. Çünkü Hz. Bediüzzaman’ın yaklaşımıyla, cemaat enaniyeti ferdî enaniyeti takviye eder.[166] Dolayısıyla denilebilir ki, cemaat enaniyeti, öldüren, kahreden çok tehlikeli bir Allah belâsıdır. İşte bütün bu tehlikelerden korunmanın yolu, insanın kendisiyle sürekli yüzleşmesi, sürekli kendisiyle yaka paça olmasıdır.

Mesela, bir kimseye Cenâb-ı Hak, dünyanın değişik yerlerinde çok önemli hizmetler yapma imkânı bahşedebilir. Öyle ki, bu insan, tek başına bir beldedeki insanların bütününün gönlünü fethetmiş, ilim ve irfan hayatı adına orada âdeta bir çığır açmış olabilir. Fakat bu tür başarılar karşısında mülâhaza hep şu olmalıdır: “İhtimal ki, bu işin temsilcisi konumunda ben olduğumdan dolayı yapılması gereken daha nice iş burada eksik kaldı. Şayet benim yerimde hakikaten ehl-i kalb ve ehl-i fikir bir başka arkadaş olsaydı, kim bilir burada yapılan hizmetler kat be kat artarak nasıl büyüyecekti. Keşke bu iş bana takılmış olmasaydı!” İşte Allah yolunun yolcularında bulunması gereken gerçek muhasebe ruhu bu olmalıdır.

Başkalarının şişirmesi, pohpohlaması karşısında kündeye gelmemenin yolu da esasında böyle bir

muhasebe duygusundan geçer. Yani insan, günde birkaç defa kendisini kritiğe tâbi tutar, gözden geçirir ve Rabbisiyle münasebetini buna göre ayarlarsa, başkaları onun hakkında ne derlerse desinler, isterse onu göklerde uçursunlar yine de o, “Ben, beni biliyorum. Burada şeytanın bir parmağı olabilir.” diyerek, kendini gurur ve kibre kaptırmaktan korumuş olur.

Rabbim, hepimizin gönlünü, böyle bir muhasebe şuuruyla doldursun. Bir lütuf olarak omuzlarımıza yüklediği vazifeleri bihakkın edaya muvaffak eylesin! Âmin!

165 Mâide sûresi, 5/3.

166 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s. 586 (Otuzuncu Söz, Birinci Maksad).

Asude Mekânlar

ve Okuma Programları

Soru: *Günlük hayatın bin bir gürültü ve koşuşturmacası içinde bunalan günümüz insanı, fırsat buldukça sessiz bir bucak, tenha bir koy arama ihtiyacı duyuyor. İnanan gönüller de bu tür asude mekânları kalb ve ruh hayatları adına değerlendirmek istiyor. Bu gaye istikametinde gerçekleştirilen programlardan kâmil mânâda istifade edebilmek için hangi hususlara dikkat edilmelidir?*

Cevap: Her birimizin sosyal hayat içinde yerine getirmesi gereken bir kısım vazifeleri bulunmaktadır. Zaten inanan bir gönül, eğer topluma faydalı olmak, muhataplarını belli bir ufka yönlendirmek ve kendi değerlerini onların ruhlarına duyurmak istiyorsa, insanların içinde olmaya mecburdur. Evet, hakkıyla Allah'a ve ahiret gününe inanan bir insanın, toplum içinde bulunarak bir kıblenümâ gibi çevresindekilere hep hak ve hakikat kıblesini göstermesi gerekmektedir. İnsanlığın İftihar Tablosu (sallallâhu aleyhi ve sellem), toplumun içinde durup insanlardan gelen eziyetlere katlanmanın, tecerrüt ve halvetten daha hayırlı olduğunu beyan buyurmaktadır.[167] Bu sebepledir ki, bize göre daimî halvet ve uzlet, toplumdan ve toplum içinde eda edilecek vazifelerden kaçma demektir. Bu itibarla, şahsî kemalât ve şahsî füyuzat hisleri adına dahi olsa bu vazifelerden kaçan bir insan zannediyorum günaha girmiş olur. Zira İslâm'da aslolan halk içinde Hak'la beraber olma ve insanlığın hizmetine koşmaktır.

Ne var ki, ulvî bir gaye için toplum içinde bulunurken istemediğimiz bazı durumlarla da karşı karşıya kalabiliriz. Öyle ki farkına varmaksızın çamurlara adımımızı atıp belvâ-i âmm nev'inden paçalarımıza çamur sıçratabiliriz. Evet, hiç farkında olmadan, sosyal hayat içinde, gözlerimiz kirlenmiş, kulaklarımızdan içeriye kirler akmış ve böylece bir kısım levsiyat iç dünyamızı bulandırmış olabilir.

İşte yüce bir mefkûre uğruna bütün bu olumsuzluklara katlanan insanların, maruz kaldıkları kirlerden arınmaları ve üzerlerindeki pislikleri atmaları adına havası temiz bir mekâna çekilme ve orada doya doya oksijen soluklama ve böylece yeniden şarj olmaya ihtiyaçları vardır. Kanaatimce böyle bir gaye etrafında gerçekleştirilen bütün müzakere ve okuma faaliyetleri bir nevi ibadet sayılır.

Fakat bu noktada dikkat edilmesi gereken husus şudur: Bir kısım zahmet ve masraflara katlanarak ulaşılan o asude mekân ve tenha koylar, santimi zayi edilmeksizin değerlendirilmeli, disiplinli okuma faaliyetleriyle mamur hâle getirilmeli ve evrad ü ezkârla ihya edilmelidir. Evet, kolektif şuur içerisinde, yüreklerden kopup gelen evrad ü ezkârla öyle korolar, arz u semayı velveleye verecek öyle senfoniler oluşturulmalıdır ki, mele-i âlânın sakinleri bile yeryüzündeki o koroya iştirak etme arzusu duymalıdır.

Ruhanîliklere Açık İklim

Yaz günlerinde yapılan o eski kamplarda, her gece sağda solda bir köşeye çekilen arkadaşların okudukları Kur'ân ve dualar beni çok duygulandırırdı. Aynı zamanda onlar bu kamplarda her gün 200-300 sayfa iman hakikatlerine dair eserler okur ve değişik mevzuları müzakere ederlerdi. Kamplardaki hayat şartları da çok basitti. Mesela insanlar, yerde hasırların üzerinde yatarlardı.

Yemeği fakir pişiriyor ve servisini de fakir yapıyordu. Gelen önemli bir misafirimiz, çok basit şartlarda ve imkânsızlıklar içinde yaşananlara şahit olunca, "Şu anda, yeryüzünde bu kadar ruhaniyatın hâkim olduğu bir yer yoktur." demiş ve ertesi sene tekrar gelmişti.

Aynı zamanda bu nezih ortamlarda, bir taraftan kendimizle yüzleşip kendimizi hesaba çekerek hizmet düşüncesiyle yaptığımız işlerdeki kusurlarımızı görmeli, durduğumuz yerle durmamız gerekli olan yer arasındaki mesafenin muhasebesini yapmalı; diğer yandan da cismaniyeti bırakıp, hayvaniyetten tecerrüt edip, kazurat-ı beşeriyeyi bir tarafa atıp, kalb ve ruhun hayat yörüngesinde seyahate azmetmeli, ruhanîliklere açılmaya çalışmalıyız.

Bu noktada bir fikir vermesi adına bir mülâhazamı nakledeyim: Yaptığımız kamplarda beraber olduğumuz arkadaşlara her gece yüz rekât namaz kılmalarını söylemek aklıma geliyordu. Fakat bu, onlar için teklif-i mâlâyutak yani güç yetiremeyecekleri bir teklif olur mu diye de düşünüyordum. Ancak büyük zatların hayatlarına bakıldığında, onların küçük yaşlarında dahi her gün yüz rekât namaz kıldığı görülür. Bu açıdan bu tür programlarda kılabilecek durumda olanlar, mümkünse her gece yüz rekât namaz kılmalı; gecelerin o sırlı, o hüzünlü saatleri dua, istiğfar, evrad ü ezkârla değerlendirilmelidir.

Ülfete Kurban Edilen Eserler ve Müzakereli Okuma

Öte yandan muvakkat bir halvet diyebileceğimiz dinlenme programlarını iyi değerlendirme adına, imkânı varsa her gün 300 sayfa kitap okunmalıdır. Bu hedef gerçekleştirilebildiği takdirde 15 gün program yapan bir insan 4500 sayfa kitap okuyabilecektir. Senede bu şekilde iki kere program yapıldığında ise kendi değerlerimize ait bir hayli eser bitirilmiş olacaktır.

Ayrıca tekdüzelik ve monotonluktan sıyrılarak bu parlak eserleri başka eserlerle de mukayese yaparak okuma çok faydalı olacaktır. Bunun gerçekleştirilmesi ise umumun kabulüne bağlıdır. Bu açıdan eski tarz ve alışkanlıklardan sıyrılacağımız âna kadar, müzakereli okuma işini deruhte edecek insanların biraz zorlanacaklarını bilmeleri gerekir. Fakat şu husus da unutulmamalı ki, insanlar rehberlerine göre vaziyet alırlar. Eğer önde görünen insanlar bu meseleyi dert edinir ve uygulamada ısrarcı olurlarsa arkadan gelenler de onları örnek alır. Maalesef, bu kıymetli eserleri, gerçek derinliğiyle anlama cehdi olmaksızın sadece okuyup geçme gibi kısır bir mülâhaza bizi pençesine aldı ve esir etti. Çünkü mukayese ve muhakemeye bağlı bir okuma tarzı geliştirilememişti. Dolayısıyla da o cevher, yakut ve zeberced hazineler ülfet ve ünsiyete kurban edildi. Zannediyorum bundan dolayı, o kıymetli eserlerin müellifleri bize gönül koyuyordur.

Hıfz u Himaye ve İnayet Seraları

Son bir husus olarak şunu ifade edeyim: Sessiz, sakin bir mekânda, muvakkat bir süre de olsa, böyle bir safvet ve duruluğa ulaşılması, daha sonraki toplum hayatı itibarıyla da koruyucu bir sera olacaktır. Şurası bir gerçek ki, İslâm ile müşerref olduğundan bu yana bizim toplumumuz bugün olduğu kadar hiçbir zaman kirlenmemiştir. Sokak kirlidir, çarşı kirlidir, mabedin avlusu kirlidir... İşte bütün bu kirlerden sıyrılarak temiz bir yerde temizliğe açılma, temizliği bir kere daha duyma, bir kere daha temizlikle şahlanma, zannediyorum insanın daha sonraki hayatının temiz ve nezih bir çizgide sürdürülmesi adına çok önemlidir.

Ayrıca evrad ü ezkârla ilâhî inayete sığınma da insanı koruma altına alacak sırlı bir güç

kaynağıdır. *"Siz Beni anın ki, Ben de sizi anayım."*[168] âyet-i kerimesinde de ifade edildiği üzere, şayet biz Allah'ı tesbih, tahmid ve tekbirlerle yâd edersek, problemlerle yüz yüze gelip sıkıştığımızda, O da bizi inayetiyle yâd edecektir. Bu âyet-i kerimeyi şöyle de anlayabiliriz: "Siz acz ve fakrınızla bana yönelin ki, Ben de güç ve kuvvetimle sizi destekleyeyim." Mukavele şeklindeki bu sözleşmede, Cenâb-ı Hakk'ın teveccühlerinde, bir lütuf tecelli dalga boyu sezilmektedir. Yani Allah (celle celâluhu) âdeta bizi anlaşmanın bir tarafı kabul ediyor ve "Siz Bana bunları yapın, Ben de size bunları yapayım." buyuruyor.

Hâsılı, göz, kulak, dil gibi uzuvları günahlardan temizleme, kalbleri arındırma ve şarj olma adına herkesin böyle muvakkat bir tecrit hayatına ihtiyacı vardır. Fakat bu tür beraberliklerde zihinler kitap okumaya, kalbler evrad ü ezkâra kilitlenmeli; ulvî meseleler dışında laubali şeyler konuşulmamalı, lağv u lehve girilmemelidir.

167 Bkz.: Tirmizî, *kıyâmet* 56; İbn Mâce, *fiten* 23.

168 Bakara sûresi, 2/152.

Hamaset ve Sadakat

Soru: *Hak ve hakikatle tanışmamıza vesile olan ve bundan dolayı kendilerine karşı derin bir sevgi ve saygı duyduğumuz büyük zatlar hakkında konuşurken dikkat edilmesi gereken hususlar nelerdir, izah eder misiniz?*

Cevap: İnanan gönüller, ruhlarının ilhamlarını muhataplarının sinelerine boşaltma istikametinde koşturup dururken kimi zaman içinde bulundukları daireye ait bir kısım güzellikleri seslendirme mecburiyetinde kalabilirler. Fakat böyle bir durumda farklı bir çizgide teşekkül etmiş bulunan yakın ve uzak dairedeki insanların genel hissiyatı da mutlaka hesaba katılmalıdır. Başkaları bu konuda şahit oldukları güzellikleri kendi anlayış ve kendi üslûplarına göre anlatabilir veya yazabilirler. Ancak inanan bir gönül, hiçbir zaman hamasete girmemeli, aşk derecesinde sevdiği, ciddi mânâda saygı duyduğu insanlar hakkında bile asla mübalâğalı ifadeler kullanmamalıdır. Hele ifade edilecek bu hususlar, doğrudan doğruya dinin ruhuyla alâkalı değil de detaya ait talî meselelerse ve bunlar ifade edildiği takdirde ihtilafa düşme söz konusuysa, bu tür mevzulara girmeme konusunda âzamî derecede hassasiyet gösterilmelidir.

Mesela bir insan Muhammed Bahauddin Nakşibend Hazretleri'ne sımsıkı bağlı olabilir. Öyle ki kendi ruh haleti itibarıyla bin canı olsa, seve seve bunların hepsini onun uğrunda feda edebilir. Fakat diğer yol ve yöntemlerin yanında Nakşîliğin bile kendi içinde Müceddidiye, Hâlidî, Küfrevî, Tâğî gibi değişik kolları vardır ve bütün bunlar arasında şöyle böyle bir tenafüs olabilir.

Aslında tenafüs, başkalarıyla rekabet etme değil, "kardeşlerimden geri kalmayayım" mülâhazasıyla hakta yarış yapma demektir. Farklı bir tabirle, tenafüs; "Kardeşlerim Cennet'e girerken ben dışarıda kalmayayım. Onlarla beraber ben de Cennet'e gireyim." mülâhazasına bağlı bir hareket tarzı ve bir müsabaka anlayışıdır. Fakat bu his, dengeli ele alınamadığı, korunamadığı ve bir yönüyle suistimale uğradığı zaman rekabete girmeler olabilir. Hatta bununla da kalmaz, rekabet hissi, haset ve çekememezliğe dönüşebilir. Bu ise ehl-i iman için çok tehlikelidir. Bu itibarla inanan gönüller, başka kulvarlarda koşturup duran kardeşlerinin gıpta damarını tahrik etmeme adına kesinlikle meseleyi "cı'ya, cu'ya" bağlamamalı, ehl-i iman arasında vifak ve ittifakın sağlanması hatırına hissiyatını kontrol altında tutmasını bilmelidir.

En Yüksek Paye

Esasında önemli olan, şahısları göklere çıkarmak değil, o şahısların hayatlarını ortaya koyarak mayalamaya çalıştıkları mefkûreye sadakattir. Zira şahıslar fâni; mefkûre ise bâkidir. Hem sadakatten daha yüksek bir paye yoktur. Bir âyet-i kerimede işaret edildiği üzere sadakat; şehitlik ve veliliğin bile üstündedir.[169] Peygamberlerden sonra en büyük insan olarak kabul edilen Hazreti Ebû Bekir Efendimiz, Sıddık-ı Ekber unvanıyla serfirazdır. Bu itibarla asıl mârifet; sevip saygı duyduğunuz insanlar hakkında "Mehdi", "Mesih" gibi abartılı ifadeler kullanmak değil; elden geldiğince o insanların gittiği yolda, adım adım onları takip edebilmektir.

Hem, bir zata karşı aşk derecesinde alâka ve sevgisi bulunduğunu iddia eden birisi, şayet o zatı hatırladığı zaman burnunun kemikleri sızlamıyor, birkaç dakika gözyaşı dökmüyor; gece yüz rekât namaz kıldıktan sonra ellerini açıp, "Allah'ım, beni onunla haşret!" diye dua etmiyor ve en önemlisi onun yürüdüğü yolda varını-yoğunu feda etmiyorsa, bana göre bu kişi iddia ettiği mevzuda çok

samimi değil demektir. Elbette ki söylediğimiz bu ölçü, şahsın kendi iç muhasebesinde kendini kritiğe tâbi tutarken riayet etmesi gereken bir ölçüdür. Yoksa biz hiç kimseyi samimiyetsizlikle itham edemeyiz/etmemeliyiz.

Ayrıca şunun da bilinmesi gerekir ki, şayet siz birini hamasî destanlarla anlatmaya durursanız, hiç farkına varmaksızın başkalarını tahrik etmiş ve o zat hakkında elli farklı cephenin oluşumuna sebebiyet vermiş olursunuz. Hatta sizin abartılı söz, tavır ve davranışlarınız sadece din düşmanı kesimleri tahrik etmekle kalmaz, ehl-i iman arasında da şu veya bu seviyede tahriklere sebebiyet verebilir. Evet, meseleyi şahıslara indirgeyip daralttığınız zaman, din-i mübin-i İslâm'a hizmet eden insanları dahi rekabete sevk etmiş ve belki de haset günahıyla onların mahvolmalarına sebebiyet vermiş olursunuz. Bu itibarla, bir kez daha ifade edelim ki, önemli olan şu ad veya bu unvanla sevdiğiniz zatları yâd etmek değil, onların davalarına karşı fevkalâde sadık olmaktır.

İhanet Ölçüsünde Zarar Veren Mübalâğalı İfadeler

Hem ortaya konulan güzelliklerin sadece önde görünen insanlara nispet edilmesi ve bundan dolayı onlar hakkında mübalâğalı ifadelere girilmesi apaçık bir haksızlık ve zulümdür. Zira ortada bir muvaffakiyet ve zafer varsa, o muvaffakiyet ve zafer birlik ve beraberlik ruhuna Cenâb-ı Hakk'ın bahşettiği bir lütuftur. Dolayısıyla, yapılan hizmetleri sadece önde görünen şahıslara mâl etmek, hem Allah'a karşı şirke varabilecek bir saygısızlık hem de o iş için didinip duran insanların ceht ve gayretlerine yapılmış bir zulüm ve haksızlıktır.

Önde görünme meselesine gelince; öncelikle hepimizin kardeş olduğu unutulmamalıdır. Bazıları cebr-i lütfî olarak elinde olmadan turnikeye daha önce girmiş olabilir. Yani Allah (celle celâluhu) kader plânında evvelâ onun dünyaya gelmesini murat buyurmuştur. Belli bir tarihte doğmak kimsenin elinde değildir; dolayısıyla turnikeye önce veya sonra girme meselesi mutlak bir değer ölçüsü olamaz. Elbette biz, Resûl-i Ekrem Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem), *"Küçüklerimize şefkat etmeyen, büyüklerimize saygı duymayan bizden değildir!"*[170] beyanı gereğince her zaman büyüklerimize saygı duyarız. Fakat bu, onlara taşıyamayacakları payeler yükleme ve mübalâğalı ifadelerle onları başkalarına anlatmaya çalışma demek değildir. Mesela iman hakikatlerini kendileri vesilesiyle tanımış olanlar, bir Hulusî Efendi'yi, bir Tahirî Mutlu'yu (makamları Cennet olsun) kutup gibi görebilirler. Fakat onlar bu hissiyatlarını sağda solda hamasi destanlarla anlatma yolunu tercih ederlerse, esasında yaptıkları bu işle, o büyük zatların mefkûresine ihanet etmiş olurlar.

Günümüzde de, yeryüzünün değişik coğrafyalarına göç edip giden hicret kahramanları arasında çok önemli işler başarmış arkadaşlarınız olabilir. Fakat birilerinin kalkıp da safiyane düşüncelerle dahi olsa falan zata, filân kişiye değişik namlar, nişanlar takması, onlara farklı payeler yüklemesi, Gönüllüler Hareketi'ne yapılmış bir ihanet sayılır. Çünkü bu, yeni yeni hazımsızlık cephelerinin oluşumuna sebebiyet verme demektir. Sizin ölçülerinizden haberdar olmayan insanlar, bu mevzuda bâlâ-pervâzâne iddialarda bulunabilirler. Bu durum karşısında sizin kalkıp el âlemin ağzına fermuar vuracak hâliniz yok! Fakat siz iradenizle, kendi ağzınızı mübalâğalı ifadelerden, kendi dilinizi hamasi destanlardan koruyabilirsiniz. Bu mevzu, Gönüllüler Hareketi'nin geleceği adına bana çok önemli geliyor. Bu sebeple, umumi mânâda bu mevzuda sürekli tahşidat yapılması gerektiğine inanıyorum. Siz isterseniz buna bir "hizmet vecibesi" olarak da bakabilirsiniz.

"Hiç Ender Hiç" İmzası

Diğer yandan başka şeritlerde hizmet eden insanlarla bir araya gelip konuştuğunuzda, onların saygı duydukları insanlarla söze başlama, onların faziletlerini dile getirme ve onları takdirle yâd etme çok önemlidir. Çünkü siz saygı gösterirseniz, saygı görürsünüz. Fakat siz inhisar-ı fikre girer, sadece kendi mesleğinizin muhabbetiyle konuşup durursanız, muhatabınızla aradaki mesafeyi açmış ve bulunduğunuz daireyle alâkalı olumsuz tepkilere sebebiyet vermiş olursunuz. Oysaki mesleğinin sevgisiyle yaşayan, derin bir muhabbet ve aşkla ona bağlı olan ve içinde bulunduğu daireye karşı başkalarında da saygı ve alâka uyarmak isteyen bir insan, bunun, kendi dairesindeki insanları öne çıkarmakla mı yoksa başkalarını kabul etmek ve onlara saygı duymakla mı gerçekleşeceğini iyi hesap etmek zorundadır.

Hâsılı, hakka hizmet yollarında farklı kulvarlarda bulunuyor olsak da inanan gönüller olarak hepimiz ulvî ve kıymetli bir hazineyi taşımak üzere bir kenarından ona el atmışız. "Bu hazinenin en ağır yanını filân zat veya falan şahıs taşıyor." demek, rekabet ve haset hislerini uyarabileceğinden, doğru değildir. Zaten eğer hakikat bu şekildeyse, o zata öbür tarafta sevabın en büyüğü verilecektir. Fakat biz burada, mübalâğalı ifadelerle kendi çizgimizde bulunan bazı şahısları öne çıkartırsak, hem ilâhî icraatı şahıslara mâl etmek suretiyle şirke düşmüş hem de vifak ve ittifak ruhunu baltalamış oluruz. Hâlbuki temel davası tevhid olan ve şirke karşı ilân-ı harp etmiş bulunan insanların şirkin zerresine bile meydan vermemeleri gerekir. Zira her şeyi var eden Allah'tır (celle celâluhu). O, Kur'ân-ı Kerim'de, bizi de fiillerimizi de Kendisinin yarattığını beyan buyuruyor.[171] O hâlde, "Fiillerim bana aittir." düşüncesinden hareketle, "Ben yaptım." mülâhazasının, Grek felsefesinin âlem-i İslâm'a armağan (!) ettiği bir Allah belâsı olduğunu bilmemiz ve bütün bunlardan sıyrılarak bizim tam bir tevhid mülâhazasına bağlanmamız gerekir.

İnsanın Allah karşısında nefsine bakışını ayarlaması tevhide ulaşmada önemli bir ölçüdür. İşte bu noktada, "Sen, ey riyakâr nefsim! 'Dine hizmet ettim.' diye gururlanma, *'Muhakkak ki Allah, bu dini fâcir bir adamla da teyid ve takviye eder.'*[172] sırrınca, müzekkâ olmadığın için, belki sen kendini o racül-i fâcir bilmelisin."[173] ifadeleriyle kendi konumuna vurguda bulunan, mazhar değil memer olduğunu ifade eden[174] ve kendisini hiç gören zat,[175] rehberliği açısından bize de bir ders veriyor. Eğer o, kendisi hakkında "hiç" imzasını atıyorsa, zannediyorum bize de "hiç ender hiç" imzasını atmak düşer.

169 Bkz.: Nisâ sûresi, 4/69.

170 Tirmizî, *birr* 15; Ebû Dâvûd, *edeb* 58; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/185, 222, 4/358.

171 Bkz.: Sâffât sûresi, 37/96.

172 Buhari, *cihad* 182; Müslim, *îmân* 178.

173 Bediüzzaman, *Sözler* s. 515 (Yirmi Altıncı Söz, Hâtime).

174 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s. 244 (On Sekizinci Söz).

175 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s. 235 (On Yedinci Söz, İkinci Makam).

Nuranî Kardeşlik Bağları

Soru: *Hutbe-i Şâmiye'de terakkimize mâni olan hastalıklar sayılırken, "Ehl-i imanı birbirine bağlayan nuranî rabıtaları bilmeme"nin de önemli bir sebep olduğu zikrediliyor. Mü'minleri birbirine bağlayan nuranî rabıtalar nelerdir, izah eder misiniz?*

Cevap: Bediüzzaman Hazretleri, Şam'da *Hutbe-i Şâmiye*'yi verdiği dönemde İslâm âlemi, tarihinin hiçbir döneminde yaşamadığı ölçüde felaketlerle karşı karşıya bulunuyordu. İşte böyle bir ortamda Hazreti Üstad, yıllardan beri dura dura âdeta paslanmış ve işe yaramaz hâle gelmiş, bütün nöronları körelmiş, harekete geçme imkân ve kabiliyetleri kalmamış insanları bir kere daha maddî mânevî bütün havâss-ı zâhire ve bâtıneleriyle harekete geçirme yollarını araştırmıştır. Chopin'in cenaze marşı gibi marşlarla, ümit kırıcı sözlerle insanlara ölüm havası telkin etmek yerine o, bizim mehterlerimiz gibi gürül gürül, *"Ümitvâr olunuz. Şu istikbal inkılâbâtı içinde en yüksek ve gür sadâ, İslâm'ın sadâsı olacaktır."*[176] ifadeleriyle, ölmüş iradeler için ümit kaynağı olmaya çalışmıştır. Zannediyorum, tan yeri ağarırken ümit adına bazı hususları mırıldanmak mârifetsizlik olmasa da çok büyük bir mârifet değildir; asıl mârifet, yalancı bir şafağın bile çakmadığı bir dönemde iradelere fer verecek bu sözleri söyleyebilmektir.

İlâhî İsimler Sayısınca Uhuvvet Rabıtaları

Evet, Hazreti Üstad yaklaşık bir asır önce Şam'ın Emeviye Camii'nde verdiği bu hutbede, öncelikle ilerleyip yükselmemize mâni olan hastalıkların teşhisinde bulunmuş; sonra da, âlem-i İslâm'ın yeniden dirilmesi adına gerekli olan reçeteleri sunmuştur. İşte onun teşhis ettiği en önemli hastalıklardan biri ehl-i imanı birbirine bağlayan nuranî rabıtaların bilinmemesi; tedavi adına ortaya koyduğu reçete de meşveret ruhuyla vifak ve ittifak anlayışının yeniden diriltilmesidir.[177] Esasında Hz. Pîr, *Hutbe-i Şâmiye*'de icmalen ifade ettiği bu hususu, daha sonra Lâhikalarda, İhlâs ve Uhuvvet risalelerinde tafsil etmiştir. Mesela o, Uhuvvet Risalesi'nde, Müslümanlar arasında esmâ-i ilâhiye adedince vahdet alâkaları, ittifak rabıtaları ve uhuvvet münasebetleri bulunduğunu belirttikten sonra, Allah, Peygamber, din, kıble, vatan gibi diğer birlik rabıtalarından bazılarını saymış ve bunların ona, yüze, bine kadar sayılabileceğini ifade etmek suretiyle de meselenin azamet ve önemine dikkat çekmiştir.[178]

Resûl-i Ekrem Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir hadis-i şeriflerinde imanın altmış veya yetmiş küsur şubesi olduğunu ifade etmiştir.[179] Bu beyanı çokluktan kinaye olarak da anlayabiliriz. İşte bu şubelerden her birisi bizi birbirimize bağlayan kopmaz birer bağdır. Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerim'in ifade buyurduğu hakikatlerin her biri bizi birbirimize bağlayan çok güçlü rabıtalardır.

Diğer taraftan mesele bir millet çapında ele alındığı zaman da, müşterek pek çok bağın olduğu görülecektir. Zira aynı vatanı ve aynı toprakları paylaşmamız münasebetiyle uzun zaman beraber yaşamışız. Bu itibarla aynı kaderin, aynı kültürün, aynı terbiyenin çocuklarıyız. Bu aynılıklar içinde mazlumiyette, mağduriyette ve mahkûmiyette ortak olmuşuz. Bu sebepledir ki Hz. Pîr, bu kadar vifak ve ittifakı, muhabbet ve uhuvveti gerektiren ortak paydalar olduğu hâlde, şikak, nifak, kin ve düşmanlığa sebebiyet verecek tavır ve davranışlar sergilemenin büyük bir zulüm olduğuna dikkatleri çekmiştir.[180]

Kendi Doğrularından Vazgeçebilme İradesi

Ehl-i iman arasındaki bu nuranî bağların zedelenmeden mevcudiyetini devam ettirebilmesi, her bir ferdin, yeri geldiğinde, kendi doğrularından, kendi içtihat ve tercihlerinden vazgeçebilmesine; ortak bir noktada buluşabilme adına kendine rağmen yaşamasına bağlıdır. Bu hususu yine Hz. Pîr'in yaklaşımıyla ifade edecek olursak, bir meselede hasende ittifak sağlanabiliyorsa, ahsende ihtilâfa düşülmemelidir.[181] Farklı bir tabirle, şayet "daha güzel"in peşinde olmak bizi birbirimize düşürecekse, işte orada sükût etmek ve "güzel"le yetinmek gerekir. Bu açıdan bence, sıradan bir güzellik etrafında birlik ve beraberlik tesis edilebiliyorsa, "daha güzel", "daha daha güzel" demek suretiyle kardeşler arasında ayrışmaya gidilmemeli, ihtilaf ve iftirak vesileleri ortaya atılmamalıdır. Zira Cenâb-ı Hak tevfikat-ı sübhâniyesini vifak ve ittifaka bağlı olarak gönderdiğine göre, kendisinde ittifak edilen bir şey zâhiren "hasen" bile olsa, gerçekte o, en güzellerden daha güzeldir. İşte bu sebepledir ki, eften püften bir kısım meseleleri ayrıştırıcı unsur olarak kullanmaktan kaçınmak kardeşlik ruhunun korunması adına son derece ehemmiyet arz etmektedir. Evet, gerekirse insan başkalarının hissiyatını hesaba katarak kendi içtihat ve istinbatlarından vazgeçmesini bilmeli ve böylece teferruata ait bir kısım mülâhazaların ihtilaf vesilesi yapılmasına fırsat vermemelidir.

Mesela namazı hakikatine uygun bir şekilde eda etmek çok önemlidir. Alvar İmamı'nın ifadesiyle, "Namaz dinin direğidir, nurudur, sefine-i dini namaz yürütür, cümle ibadetin namaz piridir…" Namazın hakikati, insanın kendinden sıyrılması ve miraç yapıyor gibi kendisini Cenâb-ı Hakk'ın karşısında hissetmesi demektir. İnsan, irfan ufkunun açıklığı ölçüsünde daha niyet ederken kalbini bütün mâsivâdan temizlemeli, gözü başka hiçbir şey görmez olmalı, sonra da farklı bir buutta, farklı tecelliler müşâhede ediyor gibi mest ve sermest bir hâlde namazını ikame etmelidir. Fakat genellikle biz, ümmî insanlarız. Dolayısıyla bizim gibi sıradan insanların kılacağı namaz da çok defa şeklî ve suri olur. Ancak hiçbir zaman unutulmaması gerekir ki, şeklî bile olsa, şayet bir insan rükün ve şartlarına riayet ederek namazını kılıyorsa, o artık, zâhire bakan yönü itibarıyla vazifesini yerine getirmiş demektir.

Bu noktada, namazı gerçek mânâ ve muhtevasıyla eda etmiyor diye, insanları itham edici bir dil ve üslûp kullanmak kesinlikle doğru değildir. Yapılması gereken, şeklî ve suri de olsa meseleyi öylece kabul etmek, bunda vifak ve ittifak sağlandıktan sonra meseleyi aksa'l-gâyâta, encebü'l-gâyâta, efdalü'l-gayâtâ bağlamak suretiyle yani en üstün dereceye ulaşmak arzusuyla ihtilafa düşmemektir. Yoksa daha güzeli ararken insan hiç farkına varmaksızın değişik çirkinlikler içine düşebilir. Bu ise Allah'ın teveccüh, nazar, tevfik ve inayetinin kesilmesine sebebiyet verme demektir.

Aynı mülâhazalar zekât için de geçerlidir. Mesela siz insanları infaka teşvik etmek, gönüllerde "verme duygusu"nu harekete geçirebilmek için kırkta bir oranında verilen zekâtı "cimri zekâtı" olarak nitelendirebilir ve insanlardan yirmide bir, onda bir, beşte bir zekât vermelerini isteyebilirsiniz. Her ne kadar tergip üslûbu açısından bu caiz olsa da, şayet sizin bu tavrınız bir ihtilaf kapısı aralayacak, niza ve tartışmalara sebebiyet verecekse, asla buna girmemeli ve dinin objektif hükümlerini esas almalısınız.

Aslında Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) dinini öğrenmek için dışarıdan gelen bir kişiye, beş vakit namazı, bir ay orucu ve (kırkta bir) zekâtı talim buyurması, o kişinin bu miktarları ne azaltıp ne de arttıracağını söylemesi ve bunun üzerine Allah Resûlü'nün de (sallallâhu aleyhi ve sellem), *"Eğer doğru söylüyorsa kurtuldu."*[182] buyurması bu hususa işaret etmektedir. Bu itibarla siz şayet kendi sübjektif hükümlerinizle aksa'l-gâyâtı kurtulmanın eşiği olarak sayarsanız, muhataplarınızı

kendinizden uzaklaştırmış, onları yapabilecekleri bazı güzel amellerden mahrum bırakmış ve belki de onlarda size karşı bir kıskançlık ve haset duygusu uyarmış olursunuz. Diğer ibadet ve sorumlulukları da söylenen bu hususlara kıyas edebilirsiniz.

Netice itibarıyla, insanları belli bir ufku yakalamaya teşvik etmek başka; meseleyi sadece belli bir seviye ve daireyle sınırlandırmak ise tamamen başkadır. Eğer sizin kalb ve ruh hayatı itibarıyla bir ufkunuz varsa, insanları o ufka çağırırsınız. Fakat ihtilafın ortaya çıkacağı yerlerde mutabakat sağlamayı esas almak, ittifak edilebilecek noktada durmak daha önemlidir. Bu açıdan biz, her yerde ve her zaman birlik vesileleri araştırmalı, vifak ve ittifak üzerinde durmalı, birlik ve beraberlik ruhunu koruma adına elimizden gelen her türlü fedakârlığı yapmalıyız.

176 Bediüzzaman, *Tarihçe-i Hayat* s.126 (İlk Hayatı).

177 Bkz.: Bediüzzaman, *Tahrihçe-i Hayat* s. 86-93 (İlk Hayatı).

178 Bkz.: Bediüzzaman, *Mektubat* s. 298 (Yirmi İkinci Mektup, Birinci Mebhas).

179 Bkz.: Buhârî, *îmân* 3; Müslim, *îmân* 57.

180 Bkz.: Bediüzzaman, *Mektubat* s. 296 (Yirmi İkinci Mektup, Birinci Mebhas).

181 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s. 784 (Lemeât).

182 Buhârî, *ilim* 6; Nesâî, *sıyâm* 1.

Nefiste Çözülen Problemler ve Toplumun Islahı

Soru: *"Nefsiyle problemlerini çözememiş bir insanın çevresi ve toplumla alâkalı problemleri de çözemeyeceği" ifade ediliyor. Nefsin ıslahıyla toplumun ıslahı arasında nasıl bir münasebet vardır, izah eder misiniz?*

Cevap: Lügat mânâsı itibarıyla nefis; bir şeyin özü, esası, kendi demektir. Istılahta ise o, belli hikmet ve maslahatlara binaen insan mahiyetine yerleştirilmiş kin, nefret, şehvet, gazap.. gibi zâhiren muzır unsurların esası ve merkezi; şeytanın vesvese ve telkinlerine açık, âdeta ona santrallik vazifesi yapan bir mekanizmanın adıdır. Fakat bilinmesi gerekir ki, bu mekanizma aynı zamanda tahavvül ve terakkiye de açıktır; insanın mânevî âlemlere yükselmesinin önemli bir vesilesidir. Ancak onun bu olumlu misyonu eda edebilmesi, serkeş bir atın ağzına gem vurulup binit olarak kullanılması gibi, semavî disiplinlerin kontrolü altında terbiye ve tezkiye edilmesine bağlıdır. Aksi takdirde kendi hâline bırakıldığında o, sürekli heva ve hevesin peşinden koşacak, hayvanî ve cismanî arzuların esiri olup fenalıkları kovalayacak ve neticede bir yerde, insanın baş aşağı uçurumdan yuvarlanıp gitmesine sebep olacaktır.

Sütten Kesilmeyen Çocuk

İmam Bûsîrî meşhur kasidesinde terbiye görmemiş nefsin hâlini şöyle bir teşbihle dile getirir:

وَالنَّفْسُ كَالطِّفْلِ اِنْ تُهْمِلْهُ شَبَّ عَلَى
حُبِّ الرَّضَاعِ وَاِنْ تَفْطِمْهُ يَنْفَطِمِ

"Nefis tıpkı süt emen bir çocuk gibidir. Şayet (vakti geldiği hâlde onu sütten kesmez de) kendi hâline bırakırsan, süt emme arzusu gittikçe kuvvetlenir. Bir kere sütten kesme iradesini gösterebilirsen, o zaman da sütten kesiliverir."

Evet, nefis önemli ve ikna edici deliller kullanılarak zamanında ve mevsiminde sütten kesilecek olursa onun sınır tanımaz arzularına gem vurulmuş olur. Fakat –hafizanallah– nefis, bohemliğe açık hâlde bırakılır ve menfi duygu ve düşüncelerin tesirinde büyürse, daha sonra hiç söz dinlemez bir hâle gelir; gelir de insana sürekli kendi arzularını, kendi heveslerini, kendi kaprislerini dayatır. Bu ise hakikatle kişi arasında bir kısım mânia ve perdelerin meydana gelmesine, hüsuf ve küsuf yaşanmasına sebep olur. İşte bu itibarladır ki, nefsinin esiri, nefsine ait problemlerin hamallığını yapan böyle bir kişinin başkalarına örnek olması ve onları hayra yönlendirebilmesi mümkün değildir.

O hâlde insana düşen vazife, öncelikle problemi kendi içinde, nefsinde çözmesidir. Bunun yolu ise, iradenin hakkını verip nefsin sınırsız arzu ve isteklerine karşı bir yerde "dur" deyip önüne geçmek, meşru dairedeki zevk ve lezzetlerle iktifa edip onun harama adım atmasına fırsat vermemektir. Böylece o, sürekli kötülükleri emredip duran "emmâre" mertebesinden kurtarılıp tavır ve davranışlarını sorgulayan ve kendini levm eden "levvâme" mertebesine yönlendirilmiş, hatta Rabbisiyle münasebeti açısından vicdanı tam oturaklaşmış hâlde "mutmainne" ufkuna yükseltilmiş olacaktır. Ayrıca insan pek çok zararlı unsurdan Allah'a sığındığı gibi, şeytanın, insan mahiyetindeki santrali olarak vazife yapan kendi nefsinden ve kendi benliğinden de sabah akşam Allah'a

sığınmalıdır. Yoksa nefis, problem üretmekten vazgeçmeyeceği gibi, insan da sırtında nefse ait pek çok problemi taşımaktan kurtulamayacaktır.

Cihadın En Büyüğü

Esasında Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir savaştan dönerken, *"Küçük cihaddan büyük cihada dönüyoruz."*[183] ifadesiyle insanın nefsiyle olan mücadelesini 'en büyük cihad' olarak beyan buyurması meselenin ehemmiyetini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu ürpertici beyanın, Müslümanlar açısından çok önemli ve kritik olan büyük bir savaşın dönüşünde söylenmesi de, nefisle mücadele etme ile düşmanla yaka paça olma arasında bize bir mukayese imkânı vermektedir.

Bir de böyle bir sözün, zaferin tam hissedilip duyulduğu bir zamanda söylenmesi çok mânidardır. Çünkü bazen çok önemli bir söz söylenir, fakat insanların ruh hâletleri nazar-ı itibara alınmaz. Dolayısıyla muhatapların ruh hâletleri hesap edilmeden ifade edilen böyle bir söz istenen seviyede gönüllerde tesir meydana getirmez. Bu açıdan bakıldığında söz konusu mübarek beyanın böyle bir makamda söylenmesi, Müslümanları zafer sarhoşluğundan kurtarması adına çok önemlidir. Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu ifadeleriyle, zaferyâb olduktan sonra fatih bir ordu olarak Medine'ye giren ashabının içlerine gelebilecek olumsuz düşünceleri bertaraf etmek istemiştir.

Gerçi biz وَالَّذِينَ جَٓاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا *"Onlardan sonra gelenler şöyle derler: 'Rabbimiz, bizi ve imanda bizi geçen, bizden önce gelip de iman etmiş bulunan kardeşlerimizi yarlıga ve iman edenler için kalblerimizde en ufak bir gıll u gış bırakma!'"*[184] âyet-i kerimesinin hükmüne bağlılığımızın ifadesi olarak sahabe efendilerimiz hakkında hep hüsnüzan ederiz. Fakat İnsanlığın İftihar Tablosu (sallallâhu aleyhi ve sellem) onları terbiye ve tezkiyeyle vazifeli olduğundan, bir beşer olmaları itibarıyla onların ruhlarını nazar-ı itibara almış, ikaz ve tavsiyeleriyle içlerine gelebilecek bazı negatif düşüncelerin daha baştan önüne geçmeyi murad buyurmuş olabilir. Nitekim Huneyn'e giderken, bazılarının aklına, "Artık bu ordunun önünde kimse duramaz." mülâhazası gelmiş, savaşın bidayeti itibarıyla muvakkat bir hezimet yaşanmış, fakat İnsanlığın İftihar Tablosu'nun (sallallâhu aleyhi ve sellem) fevkalâde gayretiyle, yaşanan idbar yeniden ikbale dönmüştür.

Bunun konumuzla irtibatına bakacak olursak, evet, bazen insanlar, hak yolunda çetin bir mücadele vermiş, ciddi sıkıntılara maruz kalmış ve hatta mal ve canlarını bu uğurda feda etmiş olabilirler. Bütün bunların neticesinde Cenâb-ı Hak da, onları muzaffer kılıp kendilerine maddî mânevî fütuhât ihsan etmiş olabilir. İşte başarı ve zaferle geriye dönüldüğü böyle bir anda, insanın içinde kıpırdanmaya başlaması muhtemel bazı olumsuz duygu ve düşüncelerin daha baştan önünün alınması çok önemlidir. Hazreti Pîr'in, *"Dine hizmet ettim, diye gururlanma. Müzekkâ olmadığın için, belki sen kendini o racül-i fâcir bilmelisin."*[185] ifadeleri bu konuda önemli bir ölçüdür. Çünkü böyle bir muvaffakiyet esnasında bırakın sıradan insanları, sarsılan, başı dönen, bakışı bulanan veliler bile olmuştur.

Esasında terbiye mülâhazasıyla nefsine yönelip onun faziletlerini ikmal edememiş bir insan, dünya ve ukba saadeti adına çok şey kaybetmiş demektir. Çünkü insan, cismiyle değil nefsiyle yani kendisiyle insandır. Konuyla ilgili bir hadis-i şerifte Nebiyy-i Ekrem (aleyhi ekmelüttahâyâ) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى أجْسَامِكُمْ وَلَا إِلَي صُوَرِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ

"Allah Teâlâ, sizin şekillerinize ve suretlerinize bakmaz; sizin kalbinize ve (kalbden fışkırıp çıkan) amellerinize bakar."[186]

Şayet insanın içinde saygı hissi, kalbinde huşû ve hürmet varsa, bu, onun bütün tavır ve davranışlarına akseder. Nitekim Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem);

لَوْ خَشَعَ قَلْبُهُ خَشَعَتْ جَوَارِحُهُ

"Şayet onun kalbinde huşû olsaydı, organları da haşyet içinde olurdu."[187] ifadeleriyle buna dikkat çekmiştir. Bu açıdan insanın kendi insanlığına yönelmesi, nefsiyle mücahedeye girişmesi ve böylece nefsiyle arasındaki problemleri halletmesi çok önemlidir. Bu önemine binaendir ki, Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) onu "en büyük cihad" olarak nitelemiştir.

Belâ Hâline Gelen Nimetler

Nefis, insanı günahlarla aldatabileceği gibi, bazen şahsın üzerine sağanak sağanak boşalan nimetlerle de onu tepetaklak hâle getirebilir. Mesela Kur'ân-ı Kerim;

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى فَبَغٰى عَلَيْهِمْ

"Karun, Musa'nın kavminden idiydi de, onlara karşı azgınlık etmişti."[188] ifadeleriyle Seyyidina Hazreti Musa'nın (alâ nebiyyinâ ve aleyhisselâm) kavmine mensup olduğu hâlde Karun'un, elde ettiği servet ve imkânlarla tepetaklak hâle geldiğini bildirmektedir. Çünkü o, Allah'a dosdoğru inanamamış ve problemi nefsinde çözememişti. İnanıyor göründüğü hâlde, imanını, yakîne çevirememiş ve bir iz'an ufkuna teveccüh edememişti. Yani kuru bilgiyi amelle mârifete dönüştürememiş, ilme'l-yakîne ulaşamamış ve hele ayne'l-yakîne hiç yaklaşamamıştı. Dolayısıyla bir gün gelmiş ve إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ عِنْدِي *"O (servet) bana, bendeki bilgi ve mârifet sayesinde verildi."*[189] deyivermişti. O, Hazreti Musa'nın yanında, yakınında olmasına ve onun kavminin içinde hayatını sürdürmesine rağmen dünyevî imkânlarla şımarmasından dolayı kaybedenlerden olmuştu.

Aynı şekilde Hazreti Musa'nın kavminden olan Sâmirî de aklı eren, konuşmasını bilen, el ve ayak hareketleriyle değişik beceriler sergileyebilen bir insandı. Fakat o da kendisine bahşedilen bu mârifet ve kabiliyetleri bir buzağı heykeli, putu yapmada kullanmış ve bu sebeple tepetaklak devrilip gitmişti. Öyle ki, yine Kur'ân'ın ifadesiyle *"Aman bana dokunmayın, aman bana ilişmeyin."*[190] diyerek hayatının sonuna kadar sürüm sürüm yaşamıştı.

Görünen o ki, problem, insanın kendisinde çözülmeyince, Allah'ın nimetleri bile insan için bir belâ hâline geliveriyor. Farklı bir tabirle, nimet gibi görünen şeyler, hiç farkına varmaksızın insan için bir nikmet hâline gelebiliyor. Öyle ki, mârifet bir nikmet oluyor, hâkimiyet bir nikmet oluyor, idare etme imkân ve fırsatı bir nikmet oluyor, halkın teveccühü bir nikmet oluyor, belli makamları ihraz etme bir nikmet oluyor… Evet, kişi bu türlü imkânları elde edince, hiç farkına varmaksızın Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) yolundan ayrılıp Ramseslerin, Amnofislerin, İbnü'ş-Şemslerin yoluna sülûk edebiliyor.

Hazreti Musa zamanında vuku bulduğu rivayet edilen bir menkıbeyle mevzuu biraz daha açmak istiyorum. Vâkıa bu tür menkıbelerin aslı her zaman sorgulanabilir. Fakat menkıbelerde asla değil fasla bakılır. Yani önemli olan anlatılan bir menkıbenin bizim için ifade ettiği mânâ ve bizim ondan

alacağımız derstir. İşte böyle bir menkıbeye göre, Seyyidina Hazreti Musa, Tur Dağı'na giderken yolda üzerinde elbise olmadığından dolayı kumların içine girmiş birisini görür. Bu zat Hazreti Musa'dan, mal sahibi olabilmesi için Cenâb-ı Hakk'a dua etmesini rica eder. Hazreti Musa onun bu ricasını Cenâb-ı Hakk'a arz edince, bu hâlin o şahıs için daha hayırlı olduğu bildirilir. Bunun üzerine Hazreti Musa, Cenâb-ı Hakk'ın bu mesajını adama iletir. Fakat o, daha başka şeylerin de hayırlı olabileceği mülâhazasıyla isteğinde ısrarcı olur. Neticede Allah Teâlâ, Hazreti Musa'ya o adama yardım etmesini emir buyurur. Hz. Musa'nın yardımı vesilesiyle adam bir müddet sonra elde ettiği imkânla bir koyun alır. Derken kısa zamanda geometrik bir artış meydana gelir ve adam sürülere sahip olur.

Gel zaman git zaman Seyyidina Hazreti Musa yine Tur'a giderken bir yerde bir kalabalık görür. Yanlarına sokulup hâdiseyle ilgili soru sorduğunda kendisine şöyle derler: "Burada çok fakir bir adam vardı. Belli bir süre sonra Cenâb-ı Hak kendisine geniş imkânlar verdi. Fakat bu zenginlik ona yaramadı. İçki içmeye başladı. Derken bir gün içki içip kendini kaybetti, kavgaya girişti, birisini öldürdü. Şimdi de bu şahsa kısas uygulanıyor."

Hâsılı, tarihte ve günümüzde nice örneklerde görüldüğü üzere problemlerini nefsinde halletmeyen bir insan, maddî ve mânevî mazhariyetleri dahi çok defa kendi helâketine birer sebep hâline getirebiliyor. Esasında bir nimet, insanı Allah'tan uzaklaştırıyor ve onu gaflete sevk ediyorsa o, nimet değil; nimet görünümünde bir nikmettir. Evet, insanı Allah'tan uzaklaştıran şey İstanbul'un fethi bile olsa, bilinmesi gerekir ki, bu da Allah'ın insana musallat ettiği bir musibettir ve insana kazanma kuşağında en büyük hüsranı yaşatır. İşte bütün bu tehlikelerden korunmanın yolu cihad-ı ekberi yani nefisle mücahedeyi hiçbir zaman terk etmemek, nefsin hile ve tuzakları karşısında sürekli teyakkuz hâlinde bulunmaktır.

183 el-Beyhakî, *ez-Zühd* 1/165; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* 13/523.

184 Haşir sûresi, 59/10.

185 Bediüzzaman, *Sözler* s. 515 (Yirmi Altıncı Söz, Hâtime).

186 Müslim, *birr* 34; İbn Mâce, *zühd* 9.

187 Abdurrezzak, *el-Musannef* 2/266; el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl* 2/172.

188 Kasas sûresi, 28/76.

189 Kasas sûresi, 28/78.

190 Tâhâ sûresi, 20/97.

Kutsala Saygı

Soru: *Dine ve mukaddes değerlere yapılan hakaret ve saygısızlıklar karşısında mü'mince duruş ve tavır nasıl olmalıdır?*

Cevap: İnsanın, şahsına karşı yapılan hakaret ve saygısızlıklar karşısında dişini sıkıp sabretmesi, elden geldiğince mukabelede bulunmaması; başına atılan taşları dahi atmosfere çarpıp eriyen meteorlar gibi müsamaha atmosferi içinde eritip yok etmesi dinimizde çok önemli bir fazilet olarak görülmüştür. Ne var ki, "Allah hakkı", "Peygamber hakkı", "Kur'ân hakkı" dediğimiz öyle haklar vardır ki, bu haklara karşı hakaret ve saygısızlık irtikâp edildiğinde, bu mesele şahsî bir mesele olmadığından dolayı ferdin bu mevzuda affetme yetkisi yoktur. Mü'min böyle bir durum karşısında, onları görmezlikten gelemez, sineye çekemez, tepkisiz kalamaz. Ancak her işte olduğu gibi bu meselede de o, hep kendine yaraşır ve yakışır şekilde hareket eder, Müslüman karakterinin gereklerini yerine getirir, tepkisini mü'mince ortaya koyar, üslûbunu namusu bilir ve asla ondan taviz vermez.

Saygı Görmek İsteyen Saygılı Olmalı

Maalesef günümüzde çok farklı dengesizliklerle karşı karşıya kalıyoruz. Her gün kin, nefret ve gayz kaynaklı pek çok hâdise vuku buluyor. Sağdan, soldan, alttan, üstten gelen bir sürü yakışıksız söz, yakışıksız tavır var. Bazen bir yerde tali'siz bir hâdise meydana geliyor. Henüz bu hâdiseyi kimin yaptığı ortaya çıkmadan birisi kalkıyor –korkunç bir kin ve nefretle– "Bütün Müslümanları öldürmek lâzım." diyor. Bir başkası kalkıyor ve o da farklı bir hakarette bulunuyor. Başka bir yerde ise afişler asılarak insanlar tahrik ediliyor.

Ne var ki bunca karmaşa içinde şu düşünülmüyor; Zât-ı Ulûhiyet'e, O'nun esmâ ve sıfatlarına, peygamberlere, melâike-i kirama dil uzatan biri, bu değerlerle irtibatı olan bütün insanlara dil uzatmış, onları rencide etmiş olur. Hatta öldükten sonra dirilme ve uhrevî saadet gibi kutsala ait bazı hususlara ilişilmesi sadece İslâm dünyasını değil, diğer din mensuplarını da rahatsız eder. Zira özü itibarıyla, inanca dair bu tür meseleler başka dinler tarafından da kabul edilmektedir. Bu açıdan, dünyada bir buçuk milyara yakın Müslüman'ın yanında, ahiret inancına sahip diğer din mensuplarını da işin içine dâhil ettiğiniz zaman, toplam sayının dört-beş milyar insana ulaştığı görülür.

Şimdi dört-beş milyar insanın saygı duyduğu, değer atfettiği, sinelerinde önemli bir yer verdiği bir kutsala karşı, birisi kalkar da nâsezâ, nâbecâ sözler söyler ve saygısızca davranışlarda bulunursa, bir yönüyle beş milyar insana saygısızca dil uzatmış, hakarette bulunmuş olur. Dolayısıyla böyle birinin, kendisine dil uzatılması ve hakaret edilmesini de göze alması gerekir. Evet, bir insan, dört-beş milyar insanın kutsalıyla oynamak suretiyle onlara mızrak saplıyorsa, kendisine batırılan iğneden de rahatsızlık duymamalıdır. Zira kim olursa olsun, siz bir başkasını tahkir ettiğinizde kendinize karşı ondaki tahkir duygusunu tetiklemiş; onun konumuna saygılı davrandığınızda ise onda kendinize karşı saygı hissini harekete geçirmiş olursunuz.

Hem zaten, bir insanın ehli olmadığı bir alanla alâkalı ulu orta söz söylemesi kesinlikle doğru değildir. Mesela hiç felsefe okumamış bir insan, kalkıp bir felsefî ekolü tenkit etse, yerden yere vursa hem kendini gülünç duruma düşürür hem de ilme ve ilmî usûllere karşı saygısızlık irtikâp etmiş olur. Belki siz, temelde Kur'ân'ın sabit disiplinleriyle test edilmemiş felsefî bilgilerin çoğuna düşüncenin

falsosu nazarıyla bakabilirsiniz. Fakat siz hiçbir felsefe kitabı okumadığınız ve en azından tenkit ettiğiniz o felsefî ekolle alâkalı herhangi bir tetkik ve araştırma gayreti ortaya koymadığınız hâlde, kalkıp o felsefî akımla alâkalı hakarete varan sorgulayıcı bir tavır içine girerseniz, sadece kendinizi gülünç duruma düşürmüş olursunuz. Aynı şekilde musikiyle hiçbir alâkası olmayan bir insanın, kalkıp makamlar hakkında ileri geri konuşması, âdeta bir musikişinas gibi yorum yapması da böyle gülünç bir durumdur. Keza gazetecilikle ilgisi olmayan bir insan, kalkar da bu alanla ilgili ahkâm keser bir tavır içinde yorumlarda bulunursa hem gazetecilik ruhuna hem de o meslek sahiplerine saygısızlık yapmış olur. Kaldı ki, sayılan bu hususlar, belli bir gayret ve çalışma sonucunda, birçok insanın uzmanlaşıp başarabileceği türden işlerdir.

Fakat bugün bakıyorsunuz, Kur'ân ve Sünnet'i bilmeyen, cihan tarihinde değişik inkılâplara imza atmış ve aynı zamanda beşinci asra gelinceye kadar geniş bir coğrafyada baş döndürücü bir rönesans yaşanmasına vesile olmuş bir dinden haberi olmayan bir insan, hakarete varan ifadelerle o din ve o dinin müntesipleri hakkında ulu orta konuşuyor, sonra da bunun adına "düşünce ve ifade özgürlüğü" diyor. Hâlbuki uzmanlaşmanın öne çıktığı günümüzde, bir insanın uzmanı olmadığı bir alanda ulu orta konuşması hem o alana, hem kendisine, hem de selim akla, selim mantığa, selim muhakemeye ve selim vicdana yapılmış bir saygısızlıktır. Böyle bir saygısızlıkta bulunan kişinin, neticede bir kısım heyecan insanları tarafından maruz kalacağı mukabele karşısında da "of", "puf" etmemesi, ileri geri konuşmaması gerekir. Zira başlangıçta yakışıksız söz, yakışıksız tavır sergileyen kendisidir. Saygısızlıkta bulunduğu insanlar ise dört-beş milyara ulaşan çok geniş bir topluluktur. Bu ölçüde geniş bir toplulukta ise hisleriyle hareket edecek bir kısım heyecan insanlarının bulunması her zaman ihtimal dâhilindedir.

Eviniz Kristalden İse…

Öte yandan inanan gönüller olarak bizim de söz, tavır ve davranışlarımızda her zaman çok hassas olmamız, bir söz söylemeden önce bu sözün nasıl geriye dönebileceğini çok iyi hesap etmemiz ve kalbimizin en mahrem noktasına ait hususları hemen dile dökmememiz gerekir. Evet, ağızdan çıkan sözlerin, art niyetli bazı kimselerce farklı yönlere çekilebileceği hiçbir zaman unutulmamalı ve hep muhatapların hisleri hesaba katılarak konuşulmalıdır. Zira eviniz kristalden ise başkasının evine zarar verebilecek hiçbir nesne atmamalısınız. Yoksa kendi elinizle kendi binanızın tahrip edilmesine sebebiyet vermiş olursunuz.

Kur'ân-ı Kerim'de bu hususa, şu ifadelerle dikkat çekilir:

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ

"Onların Allah'tan başka yalvardıkları tanrılarına hakaret etmeyin ki, onlar da cahillik ederek hadlerini aşıp Allah'a hakarette bulunmasınlar."[191]

Evet, eğer siz başkalarının Lât'ına, Menât'ına, Uzzâ'sına, İsaf'ına, Naile'sine söverseniz, onlar da sizin Kutsal'ınıza sövmeye başlar. Hâlbuki ne Kitap'ta ne Sünnet'te ne de selef-i salihînin içtihatlarında putperestlerin taptıkları putlara sövülmesi gerektiğine dair bir emir veya tavsiye yer almamaktadır. Siz her zaman doğruyu ifade edersiniz; tevhidi dile getirir, sürekli onu seslendirirsiniz; bu ayrı bir meseledir. Fakat bir mü'minin, kendi nazarında zatî kıymet ve değeri olmayan şeyleri yerin dibine batırma gibi bir sorumluluğu yoktur. Bu açıdan keşke hep Kur'ân ve Sünnet'in kıstaslarına göre diyeceklerimizi desek, yazacaklarımızı yazsak ve yapacaklarımızı yapsak! Zira hissî boşluklarda ortaya çıkan bazı tavır ve davranışların değerlerimiz adına geriye dönüşü çok ağır

olabiliyor.

Hatırlanacağı üzere yakın bir tarihte bir yerde Yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerim'e bir hakaret oldu. Bunun akabinde hemen başka bir yerde kiliselere saldırıldı, binalar tahrip edildi. Elbette ki, Kur'ân'a hücum bir kendini bilmezlik ve densizliğin ifadesidir. Fakat böyle bir küstahlığa tepki olarak da kiliseleri tahrip gibi bir yolun seçilmesi başka bir dengesizliğin ifadesidir.

Bu sebepledir ki, kim olursa olsun, bir insanın başkalarını rencide ve tahrik edecek tavır ve davranışlara başvurmadan önce, bunun nasıl geriye döneceğini çok iyi hesap etmesi ve ondan sonra diyeceklerini demesi, yapacaklarını yapması gerekmektedir. Saygısızlığa maruz kalan insanlar tepkilerini hep müspet çizgide ortaya koymalı, ilmî, hukukî yolları kullanarak çirkinlikleri izale yolunu tercih etmeli, karakterlerinden asla fedakârlıkta bulunmamalı ve üslûpta hataya düşmemelidirler. Evet, medeni bir insan tavrıyla bu tür saldırılar nasıl savılacaksa öyle savmaya çalışılmalıdır. Yoksa daha sonra âh u vâh etmenin bir faydası olmaz.

Ne kadar isterdim, kutsala saygı mevzuunda keşke uluslararası bir mutabakat sağlanabilseydi! Bu hususta bazı mercilere sesimi duyurmaya çalıştım, ama galiba derdimi tam olarak anlatamadım. Günümüz dünyasında düşünce ve ifade hürriyeti, üzerinde çok durulan önemli kavramlar. Fakat maalesef dine, diyanete, kutsala hakaret etme ve sövme bazı kesimlerce düşünce ve ifade hürriyeti olarak görülürken başka sahalar için bu türlü çirkin söz ve beyanlar düşünce ve ifade hürriyeti olarak görülmüyor, aksine nefret suçu olarak kabul ediliyor. Esasen yeryüzünde emniyet ve güvenin temsilcisi olan hakiki bir mü'min, hiçbir zaman durduk yere başkasının aleyhinde söz söylemez, hele tahkir ve tezyife girme niyeti içinde hiçbir zaman olmaz, olmamalıdır. Ne var ki, düşünce ve ifade hürriyeti adına bazı alanlarda gezme ve dolaşmanın serbest bırakılıp, bazı alanlarda yasaklanması apaçık bir çifte standart, bir tersliktir. Bunun da inanan gönülleri derinden derine rencide ettiği bir gerçektir.

Hâsılı, bugün, kutsala saygı düşüncesinin bütün insanlığa mâl edilmesine ve insanlık adına herkeste bu duygunun uyarılmasına ciddi ihtiyaç var. Bu mesele, artık bütün milletlerin iştirak ettiği uluslararası kuruluşlar tarafından, üzerinde idare-i kelamda bulunmaya meydan verilmeyecek şekilde bir esasa bağlanmalı ve bu konuda söz kesen belli disiplinler vaz' edilmelidir. Keşke bütün insanlık bu konuda anlaşabilse! Keşke herkes haddini bilse! Zira barış içinde birlikte yaşamanın önemli bir unsuru olan başkasının kutsalına saygı prensibine riayet edilmediği takdirde, küçülen ve büzüşen günümüz dünyasında bu tür saygısızlıklardan kaynaklanan meseleler daha korkunç ve daha büyük problemler hâlinde kendini gösterecektir.

191 En'âm sûresi, 6/108.

Bir Gönül Mimarı:

Alvarlı Efe Hazretleri

Soru: *Şahsiyeti, aile fertleri, iç derinliği, topluma yönelik mesajları ve üzerinizdeki tesirleri zaviyesinden, Alvarlı Efe Hazretleri ile alâkalı duygu ve düşüncelerinizi bizlerle paylaşır mısınız?*

Cevap: İşin doğrusu böyle büyük bir zatı resmetmek ve onun tam bir fotoğrafını ortaya koymak beni aşan bir konudur. Bu itibarla, onun hayatını, düşünce dünyasını, kalb ve ruh ufkunu derinlemesine ve arka plânıyla kavrayabilecek bir idrake sahip olmadığımı daha başta ifade ve itiraf etmeliyim. Ayrıca o büyük zat, ruhunun ufkuna yürüdüğünde ben henüz on altı-on yedi yaşındaydım. Her ne kadar hayata gözlerimi açar açmaz kendimi o dupduru kaynağın başında bulmuş olsam da, o yaşta olan birinin, engin ufku olan böyle büyük bir insandan kâmil mânâda istifade edemeyeceği aşikârdır. Bu açıdan anlatacağım hususların, o zamanki idrak ufkum ve çocukluk mülâhazalarım da nazar-ı itibara alınarak değerlendirilmesi gerekir.

Nurlu ve Bereketli Bir Yuva

Efe Hazretleri'nin neşet ettiği yuva, mübarek ve feyizli bir kaynak gibiydi. Mesela babası Hüseyin Efendi ve öz kardeşi Vehbi Efendi çok büyük insanlardı. Ben babası Hüseyin Kındığî Efendi'yi görmedim; ancak şu tek vaka dahi o mübarek zatın fazilet ve kemalâtını ifade adına yeter derecede bir fikir verir zannediyorum: Evlâd-ı Resûl'den olan Alvar İmamı ile babası Hüseyin Kındığî Efendi, Pîr-i Küfrevî Hazretleri'ne intisap etmek üzere Bitlis'teki dergâhına giderler. Pîr-i Küfrevî Hazretleri, muhtemelen, görür görmez onlardaki istidadı hemen keşfettiğinden kendilerine hususi teveccühte bulunur ve ciddi ihtimam gösterir. Daha sonra da erbain çıkartma, seyr u sülûk-i ruhanîden geçirme, herhangi bir teste tâbi tutma, endazeye vurma ihtiyacı duymaksızın her ikisine birden hilafet verir.

Cevahir kadrini cevher-fürûşân olmayan bilmez, sarraf değilse bir insan altın ve gümüşten anlamaz. İşte Pîr-i Küfrevî Hazretleri, cevahir kadrini bilen bir cevher-fürûşân olarak görür görmez onların kıymetini anlıyor ve halkı irşad edebileceklerine dair kendilerine hilafet veriyor. Ani gelişen bu durum karşısında, o güne kadar Küfrevî Hazretleri'ne hizmet eden müritleri geceleyin ileri geri konuşmaya başlıyor ve sonra da hilafet konumunu ihraz edip etmediklerini anlama adına onları imtihana tâbi tutuyor. O esnada birden kapı ardına kadar açılıyor ve içeriye giren Küfrevî Hazretleri onlara şöyle sesleniyor: "Mollalar! Mollalar! Hüseyin ve Muhammed Lütfi Efendi'nin bana ihtiyaçları yoktu. Onları kemalâtı buraya getirdi."

"Kemal ehli kemalâtı kemal ile buldu hep,
Bîfaidedir kemalâtsız fıdda u zeheb."

Bir insan kemal sahibi değilse, Karun'un hazineleri ölçüsünde altını ve gümüşü olsa ne ifade eder ki!

Kardeşi Vehbi Efendi de derya gibi bir insandı. Onda sükûtilik daha hâkimdi; fakat bu sükûtilik, insan ruhunda değişik dalgalanmalar meydana getiren bir müessiriyete sahipti. Gerek annem gerekse babam, her ikisine de derin bir hürmet ve sadakatle bağlıydı. Bu büyük zatlar bazen gelir, handa dedemin misafiri olurlardı. Dedem de onlara karşı derin bir saygı duyardı. Vehbi Efendi, Alvar

İmamı'ndan büyüktü ve ben henüz beş yaşlarındayken vefat etmişti. Vefat ettiğinde;

"Cüda düştüm güzellerden,
Derem vâ-hasretâ şimdi!"

mısralarını zannediyorum Efe Hazretleri onun için yazmıştı.

Ruhlarda Heyecan Tutuşturan Sûzişî Nağmeler

Alvar İmamı iç dünyası itibarıyla derin, aşk u heyecanıyla coşkundu. Zikir meclislerindeki hâli, bu gönül zenginliğinin canlı bir misali gibiydi. O, hem Nakşî hem de Kadirîydi. Bundan dolayı olsa gerek, caminin içinde onun nezaretinde bazen hatme-i hacegan bazen de halka-i zikir icra edilirdi. Caminin içinde kalabalık bir halka olurdu. Tasavvuf geleneğinde serzakir, zikrin nasıl söyleneceğini göstermek için halkanın içinde dolaşır; fakat o dönem itibarıyla Hazret çok yaşlı olduğundan halka içinde dolaşmaz, âdeta halkanın bir imamesi gibi yerde oturur ve halkadakilere göz ucuyla birer nigah-ı aşina kılardı. Zaten bir süre sonra halkadakiler kendilerinden geçer ve çevrelerini görmez hâle gelirlerdi. Hatta ağlamaya boğulanlar ve bayılıp yere düşenler olurdu.

Hazret, ciddi sağlık problemleri olmasına rağmen, minderin üstünde iki üç saat dizleri üzerinde otururdu. Orada *Hulâsatü'l-hakâik* isimli eserinden gazeller, naatlar ve münacatlar okunur ve daire vurulurdu. Köyde, sesi çok güzel bir Hafız Efendi vardı, daireyi o vururdu. Hazret, o esnada bütün benliğiyle Cenâb-ı Hakk'a yönelir, bazen o muhrik ve sûzişî nağmeleriyle kendinden geçer, çevrede bir insibağ ruh hâleti hâsıl eder ve gönüllere bir aşk ateşi salardı. Zaten orada bir iki insan heyecandan kendinden geçince, birisi azıcık gözyaşlarıyla coşunca, bu durum hemen diğer zâkirlere de sirayet eder, herkeste bir aşk u heyecan atmosferi oluştururdu. Hem öyle bir aşk u heyecan oluşurdu ki, bütün bunlara çocukluğumda şahit olmama rağmen, hâlâ onların tesirinde olduğumu söyleyebilirim.

Hazret, aynı zamanda tam bir Peygamber âşığıydı. Fakir de Ravza-i Tâhire'yi ilk gördüğümde orası için, "Bir avuç toprağını, cihanlara değiştirmeyeceğim buk'alar buk'ası!" sözleri dudaklarımdan dökülmüştü. Fakat, Hazret'in aşkı bambaşkaydı. Birisi ona gelip, "Orada, sokaklarda çok uyuzlu mahlûklar gördüm." dediğinde tepkisi şu olmuştur: "Sus! Medine'nin sokak köpekleri için dahi öyle söyleme! Ben Peygamber hatırına oranın uyuzlusuna bile kurban olurum." O, bu ve benzeri ifadeleri, yüreğinden kopup gelen bir içtenlikle, bütün benliğiyle söylerdi. Öyle ki, bunu söylerken âdeta Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) şahsiyet-i mâneviyesinde erir ve fenâ fi'r-resûl olurdu. Onun şu naatında da bu derin Peygamber sevgisini görebilirsiniz:

"Ey Şâhid-i Mukaddes Hûrşid-i âlem-ârâ,
Geysülerin muhammes ebrûlerin dilârâ.
Zülfün teline kıymet olmaz cihân serâser,
Neşreylemiş dû-kevne mûyin anber-i sârâ."

İşte onun bulunduğu meclislerde bu naatlar okunur ve başta kendisi olmak üzere oradakiler coşardı. Bazen, o;

"Sana cânan gönül hayran nedendir,
Cemâlin gün gibi rahşan nedendir,
Kaşındır kâb-ı kavseyni ev ednâ,

Yüzündür sûre-i Rahman nedendir."

mısralarıyla öyle bir feryat eder, öyle bir sesini yükseltirdi ki, bulunduğu yer âdeta lerzeye gelir ve halkadaki herkeste bir titreme olurdu.

Fazilet Sahibi Herkesi Takdir Ederdi

O, bir söz sultanıydı. Hem aruzla hem de hecenin değişik kalıplarıyla ruhunun ilhamlarını seslendirirdi. Fakat o, büyük bir söz üstadı olmasıyla beraber aynı zamanda, huzurunda başka büyüklerin söz ve nazımlarının dile getirilmesinden de kesinlikle rahatsız olmaz, hatta o türlü söz ve şiirlerin söylenmesini teşvik ederdi. Mesela Pîr-i Küfrevî Hazretleri'nden hilafet almış bir zat olan Ketencizâde'nin *Divan*'ında şeyhi için söylediği,

"Azîzim, rehberim, pîrim, efendim, şem'-i tâbânım,
Ziya-i himmetimdir her iki âlemde devrânım;
Benimle müttefiktir bu recâda cümle ihvanım.
Aman ey kutb-ı ekrem, gavs-ı âzam, şah-ı devranım,
Nazardan dûr kılma bendegânı, gözde sultanım."

sözlerini ben, onun huzurunda dinlemişimdir. Ketencizâde, Erzurum'da onunla aynı dönemde yaşamış bir zattır. Emsal arasında tenafüs olabilir. Fakat o, tenafüsü ayaklarının altına almış ve âdeta onun üzerinde raks ediyor gibiydi. Evet, kim söylerse söylesin, şayet söylenen söz hak ise, o bu söze selâm dururdu. Aynı şekilde, Seyyid Nigarî Hazretleri'ne ait olan,

"Cânan dileyen dağdağa-i cana düşer mi;
Can isteyen endişe-i cânana düşer mi?
Girdik reh-i sevdaya, cününuz, bize namus lazım değil.
Ey dil ki bu iş şâna düşer mi?" mısraları,

Bayburtlu Zihnî'nin;

"Vardım ki yurdundan ayak göçürmüş,
Cânan göçmüş ıssız kalmış otağı,
Camlar şikest olmuş meyler dökülmüş,
Sakiler meclisten çekmiş ayağı."

* * *

"Hangi dağda bulsam ben o maralı,
Hangi çölde soram çeşm-i gazalı,
Yavrusunu yitirmiş ceylan misali,
Gezer çölden çöle yoktur kararı." sözleri,

Fuzûlî'nin;

"Beni candan usandırdı cefadan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı
Kamu bîmârına cânan deva-yı derd eder ihsan
Niçün kılmaz bana derman beni bîmar sanmaz mı
Şeb-i hicran yanar cânım döker kan çeşm-i giryânım

Uyarır halkı efgânım kara bahtım uyanmaz mı
Gâmım pinhan tutardım ben dediler yâre kıl rûşen
Desem ol bî-vefâ bilmem inanır mı inanmaz mı
Fuzûlî rind-i şeydâdır hemîşe halka rüsvadır
Sorun kim bu ne sevdâdır bu sevdâdan usanmaz mı”

mısraları benim hep o meclislerden aklımda kalan şiirlerdir. Bütün bunlar orada terennüm edilirdi ama bu tür şiirlerin huzurunda okunmasında, onun herhangi fiilî ve hissî bir tepkisi olmazdı. Hatta o, bunları kendi muhassala-i efkârı gibi görür, hepsini takdirle karşılardı. Zannediyorum bu durum onun ufkunu, düşünce ve his dünyasını, olgunluk ve büyüklüğünü anlama adına önemli bir ölçüdür.

Salih Özcan Abi’den dinlediğim şu hatıra da onun kemal ve istiğnasını göstermesi adına bana çok önemli geliyor. Salih Abi, 1950’li yılların başında Erzurum’a gelerek Hazret’in elini öpmüş ve ona demiş ki, “Efe Hazretleri! Üstad Bediüzzaman diye birisi var. Onun din ve imana dair yazdığı risaleler var. Biz de onun yolundayız. Onun bu risalelerini âleme duyurmaya çalışıyor, bunlarla hususiyle genç nesillerin imdadına koşuyoruz.” Bunun üzerine Hazret şöyle mukabelede bulunmuş: “Ah şu gözlerim görseydi de, ben de size yardımcı olabilseydim.” Evet, fazilet odur ki, başka faziletmeab insanların faziletini de kabul etsin ve onlara karşı saygılı olsun.

Tın Tın Kulağımda Yankılanan Sözler

Şimdi de müsaadenizle, kendisini tanımış olma bahtiyarlığını ruhumda derinlemesine hissettiğim o büyük zatla alâkalı unutamadığım bir-iki hatıramı nakletmek istiyorum. Unutamadığım hatıralardan biri şudur: Henüz on dört, on beş yaşlarındaydım. Çok sevdiğim güzel bir arkadaşım vardı. Bana bir gün dedi ki, “İstanbul’da öyle dergâhlar, öyle medreseler var ki, Allah’ın izniyle altı ayda insanı evc-i kemalâta çıkarıyor ve onu vaaz u nasihat yapmaya ehil hâle getiriyor.”

Arkadaşım, bu sözleriyle beni ikna etti. Ben de hocama ve başımın bağlı bulunduğu o Hazret’e sormadan eşyalarımı bir küçük sandığa koyup arkadaşımla birlikte istasyona doğru hareket ettim. Bu arada benim başka bir talebe arkadaşım –ki bu arkadaşım Vehbi Efendi’nin torunuydu– bu durumu bizim akrabalara haber vermiş. İstasyonda tam gişeye yanaşıp bileti alacağım esnada birdenbire biri bileğimden tuttu. Bileğimi tutan, babamın teyzesinin oğluydu. Bilet alamadan beni geriye getirdi. Ertesi gün hocam, bana Hazret’in beni çağırdığını haber verdi. Ben, titreye titreye onun yanına gittim. Onun bu ölçüde celallendiğini hiç görmemiştim. Bana “Vallahi, billahi, tallahi gitseydin paramparça olurdun.” dedi. Onun bu sözleri hâlâ tın tın kulağımdadır.

Ben senelerce, “Yaptığım şey o kadar kötü müydü ki, gidince paramparça olayım?” diye düşündüm ve Hazret’in niye böyle dediğini anlayamadım. Fakat zamanla onun itabının mânâsını biraz anlar gibi oldum. İhtimal o, tek başıma bir çocuk olarak benim İstanbul gibi engin bir deryada eriyip gidebileceğim endişesini taşıyordu. Bunun yanında, Hazret’in nur hâlesinden izinsiz ayrılma, o iklimden kopup gitme bir kaybetme vesilesi olabilirdi. Ayrıca şayet o, kendi ufku itibarıyla size başka bir vazife hazırlamışsa, siz başka bir tarafa gittiğinizde şimdi olmak istediğiniz yerde olamazdınız. Dolayısıyla, ben şimdi onun itabındaki sertliği ve hışım gibi tavrını daha iyi anlıyor ve “İyi ki öyle yapmış ve beni kendi serasına alarak sıyanet etmiş.” diyorum.

O, bu ikazları yaptıktan sonra gönlümün kırılabileceğini düşünerek hemen akabinde bana, değişik iltifatlarda bulundu. Bu iltifatlar karşısında ben de, sanki cepleri çerezle doldurulmuş bir çocuk gibi sevinçle geriye döndüm ve ne olursa olsun o medresede kalmaya karar verdim. Kâmil insanların

insanlarla muamelesi bir başkadır. O büyük zat da, muhatabını çok iyi okuyan ve ona göre muamelede bulunan biriydi.

Bir başka hatıram da şudur: Molla Câmi'ye yeni geçtiğimiz bir gün, talebe arkadaşlarla birlikte onun yanına gitmiştik. Erzurum'un beş on tane zengini de onunla birlikte oturuyordu. O, "Ben şimdi talebeme bir soru soracağım. Bilirse hepiniz ona şu kadar para vereceksiniz." dedi. Ben Molla Câmi'de nereleri en iyi biliyorsam, o, bana onları sordu. Ben de bildiğim yerler olduğundan hepsine cevap verdim. O zengin kişiler de bana Efe Hazretleri'nin dediği miktarda para verdiler. Zannediyorum toplam miktar, o günün parasıyla iki yüz lira kadar oldu. Belki de bir insanın hacca gidebileceği kadar bir paraydı bu. Efe Hazretleri'nin gözlerinde katarakt rahatsızlığı olduğundan bende ne kadar para biriktiğini görememişti. Bu sebeple bana ne kadar para biriktiğini sordu. Ben de cevap verdim. Sonra, "Bu kadar para sana çok. Ben onu Demirci Osman Efendi'ye vereyim de, onunla medreselerin ihtiyacını karşılasın." dedi.

Erzurum'da medresede okurken ciddi bir fakr u zaruret içinde olduğumuzdan bazen üç dört gün ekmek, peynir bulamadığımız zamanlar olurdu. Babam imamlıktan aldığı paradan üç beş lira verirdi; fakat bunun ihtiyaçları karşılaması mümkün değildi. Ekmek alacak paraya muhtaç kaldığımız günler çoktu. İşte açlığın bizi kıvrandırdığı böyle bir günde, üç dört arkadaş tekkeye gittik. Hazret'in kardeşinin torunu Tayyib Efendi de bizimle birlikteydi. Tekkenin yanında bir samanlık vardı, orası kiler olarak kullanılırdı. Gözümüz kilerin deliğinden içerideki karpuzlara ilişti. Hazret içeride namaz kılıyordu. Biraz sonra kapı açıldı ve "Çocuklar, buraya gelin. Ben size getirip bir karpuz keseyim." dedi. Evet, nice hâdiselerle müşâhede ettiğimiz üzere o, insanın hâlinden anlayan, içini okuyan, ufku ve kalb gözü açık, engin bir insandı.

Hâsılı, her ne kadar istifade edemesem de, eğer sırf onu tanımış olma bir şey ifade edecekse, kendimi bununla bahtiyar sayıyor ve böyle bir mazhariyetten dolayı Rabbime şükrediyorum. Hakk'a yürüdüğü güne gelince; bir gün rahmetlik pederim Erzurum'a gelmişti. Teyzesinin evinde, pederim de, ben de istirahat ediyorduk. Birdenbire "Efe vefat etti!" diye bir ses duyar gibi oldum. Hemen yerimden fırlayıp Kurşunlu Camii medreselerine doğru koştum. Oraya vardığımda baktım arkadaşlar ağlıyorlar. Oradan da Efe Hazretleri'nin (rahmetullâhi aleyh) evine gittim. Mumcu mahallesinde bir evde oturuyordu. Kırkıncı Hoca'nın "Teftâzânî" dediği Erzurum Müftüsü Sadık Efendi ve Allâme Sakıp Efendi de oraya gelmiş, mübarek naaşını kimseye bırakmayarak bizzat kendileri yıkamışlardı. Cenazesi orada yıkandıktan sonra bir kış günü Alvar Köyü'ne götürüldü ve oraya defnedildi. Karda kışta bütün millet oraya akın ederek defin hâdisesinde de yanında oldular. Cenâb-ı Hak o büyük zatı, Habib-i Edibi'yle beraber haşr u neşr edip Firdevsiyle âbâd eylesin! Âmin!

Soru: *Furkan Sûresi'nde yer alan,* وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا ۝ يَا وَيْلَتٰى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ***"İşte o gün zalim, parmaklarını ısırır ve şöyle der: 'Keşke o peygamberle birlikte bir yol tutsaydım! Eyvah! Keşke falanı dost edinmeseydim!"***[192] *şeklindeki hayıflanma, ağlayıp sızlanma hâli hangi yanlışlıkların ahirete yansımasıdır? Ötede faydasız "keşke"lerin ağına düşmemek için burada dikkat edilmesi gereken hususlar nelerdir?*

Cevap: Âyet-i kerime وَيَوْمَ *"İşte o gün"* ifadesiyle dehşet verici bir günden haber vererek başlıyor ve akabinde, yüz ekşiten böyle bir günde zalim kişinin esef ve pişmanlık duyguları içinde parmaklarını ısıracağını bildiriyor. Arapçada bir idyum olan "parmak ısırma" tabiri, insanın telehhüf (esefle hayıflanma, ağlayıp sızlanma), teessür (üzüntü ve kederle iki büklüm olma) ve tahassür (hasretle yanıp yakılma) duyguları içindeki pişmanlık hâlini ifade etmek için kullanılır.

Âyetin devamında, zalimin pişmanlık duygusu şu ifadelerle dile getirilir:

يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا

"Keşke o şanı yüce peygamberle beraber aynı yolu tutup gitseydim." Zalimin duyduğu pişmanlık sadece bununla sınırlı değildir. O, hasret ve keder içindeki pişmanlık hâlini bir de şu ifadelerle dile getirir:

يَا وَيْلَتٰى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا

"Eyvah! Keşke falanı dost edinmeseydim!" Yani "Keşke falan haini, densizi dost edinip, onun alkışçısı olmasaydım! Keşke sapıkların yoluna gitmeseydim!"

Ne var ki onun ahiretteki bu "keşke"leri kendisine hiçbir fayda vermeyecek, bilakis nedametini ikileştirecektir. Farklı bir tabirle orada "keşke" demek, beyhude enerji sarf etmek olacağından, sadece insanın musibetini katlayacaktır. Vâkıa, pişmanlık ifade eden bu sözler ahirette söylenebileceği gibi, belki can hulkuma gelip, el el ile, ayak ayak ile "elveda", "elfirak" ettiği veya ahiret âlemine ilk adım sayılan berzah hayatına girildiği zaman da söyleniyor olabilir. Ancak her ne zaman söylenirse söylensin şurası muhakkak ki, bu ifadeler, eldeki fırsatları göz göre göre kaçırıp zayi eden bir insanın esef, hasret ve hicran dolu sözleridir.

"Keşke"lerin En Büyüğü

Ahirette insanı, üzüntü ve pişmanlıkla iki büklüm hâle getirecek, onu içten içe yakıp kavuracak ve esefle "keşke" dedirtecek pek çok günah ve yanlışlık olsa da, bunların en başta geleni küfürdür. Çünkü baştan başa bütün kâinat cümle cümle, kelime kelime, harf harf Allah'ı ilân etmektedir. Evet, insan önyargısız ve insaflı bir şekilde kâinat kitabına kulak verdiğinde, ondaki hangi kelime, hatta hangi harfi dinlese hepsinden "Lâ ilâhe illallah" sesini işitecektir. Bu apaçık gerçekten dolayıdır ki, İmam Maturîdî Hazretleri, kendilerine peygamber gönderilmemiş insanların bile Allah'ı bilmekle mükellef olduklarını ifade etmiştir.[193]

Vâkıa, kendilerine peygamber gönderilmeyen kişiler, her ne kadar Allah'ı (celle celâluhu) yüce vasıfları ve esmâ-i hüsnası ile tanıyamasa ve Zât-ı Baht'ı nübüvvet ve vahiy ölçüleri içinde

bilemeseler de, onlar kâinat kitabına baktıklarında mutlaka bir yaratıcı olduğuna hükmedeceklerdir. Nitekim Cahiliye döneminde Hazreti Ömer Efendimiz'in amcası Hazreti Zeyd, böyle bir düşünceyi; "Bir yaratıcı olduğunu biliyorum. Ama benden istediği nedir, onu bilemiyorum. Ah keşke benden isteği nedir, onu bilsem ve ölesiye yerine getirseydim."[194] meâlindeki ifadelerle dile getirmiştir. Hâsılı, insanı ötede pişmanlıkla kıvrandıracak, içten içe yakıp kavuracak en büyük "keşke", imandan mahrum bir hâlde ruhunu teslim etmektir.

Hidayete erdikten sonra tekrar dalâlete düşme de ötede insana "keşke" dedirtecek büyük günahlardan bir diğeridir. Zira imanla küfür, hidayetle dalâlet arasında ince bir perde vardır ve insan küçük bir hareketle kendini hemen öbür tarafta bulabilir. Bundan dolayıdır ki, inanan insanlar olarak biz, sünnetleriyle beraber kıldığımız beş vakit namazda günde kırk defa Cenâb-ı Hak'tan sırat-ı müstakim talebinde bulunuyor; daha sonra da صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ۙ[195] diyerek, Allah'ın nimetleriyle donattığı insanların yoluna tâbi olmayı istiyoruz. Başka bir âyette Allah Teâlâ'nın nimetlerine mazhar olan kimselerin, nebiler, sıddıklar, şehitler ve salih kimseler olduğu ifade ediliyor.[196]

İşte biz her gün namazlarımızda kırk defa Cenâb-ı Hak'tan bizi bu dört zümrenin yoluna hidayet eylemesini diliyoruz. Arkasından da, غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ[197] demek suretiyle, Allah'ın azamet ve rahmetine sığınıyor ve böyle bir hidayetten sonra, "Allah'ım bizi gazaba uğramış ve sapmışlar güruhundan olmaya mahkûm eyleme!" diyoruz.

Demek ki, "Artık biz yolumuzu bulduk. Bu vakitten sonra bu yolda hiç kaymadan, düşmeden, sürçmeden, devrilmeden, kündeye gelmeden, şeytanın oyunlarına takılmadan hedefimize varırız." şeklindeki düşünce sadece bir kuruntudur. Zira hiç kimsenin, bulunduğu yolda son nefesini teslim edinceye kadar yürüme teminatı yoktur. Hatta bu konuda emniyete kapılan bir insan, kendi emniyetini tehlikeye atmış demektir. Zira akıbetinden emin olan bir kimsenin, akıbetinden endişe edilir. Bu itibarla insan her an, hidayetten sonra tekrar dalâlete düşebileceği endişesiyle tir tir titremeli ve bu konuda sürekli ciddi bir metafizik gerilim içinde bulunmalıdır.

Evet, insan, göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa kendisini nefsiyle baş başa bırakmaması ve şeytanların "hemz ü lemzinden" sıyanet buyurması için sürekli Cenâb-ı Hakk'a yalvarmalıdır. Çünkü kendisiyle cennetler peylenen, rıdvan kazanılan ve Cenâb-ı Hakk'ın cemaline namzet olunan iman hakikati çok kıymetli bir cevherdir. Bu kıymetli cevheri çalmak isteyen, ağını kurmuş bekleyen insî ve cinnî şeytanlar vardır. O hâlde insana düşen vazife, bu kıymetli cevhere sahip çıkmak, insî ve cinnî şeytanların saldırılarına karşı onu koruyup kollamak ve bu mevzuda sürekli teyakkuz hâlinde bulunmaktır.

İnsanı Yerin Dibine Batırabilecek Zaaflar

Hazreti Pîr'in Hücumat-ı Sitte'de saydığı virüslere[198] yakalanma da, sırat-ı müstakimden bir sapma olduğundan, insana ötede çok acı "keşke"ler çektirtebilir. Esasında orada anlatılan altı virüsten her biri, insanı tek başına yere serebilir. Yani makam arzusu, şöhret düşkünlüğü insanı tek başına kündeye getirdiği gibi korku da tek başına onu kündeye getirebilir. Aynı şekilde açgözlülük, ırkçılık düşüncesi, bencillik, tembellik ve rahata düşkünlük de tek başına insanı ölüm yatağına düşürebilir. Bunların her biri tek başına insanı yere serdiğine göre, bir de bu mel'un zaafların hepsi aynı anda bir insanda toplanmışsa, bunlar o insanı sadece yere sermez, –hafizanallah– yerin dibine batırır.

Evet, iman ve İslâm dairesi içinde bulunsa da, insanın her an, bu tür virüslere yakalanma ihtimali vardır. Mesela salih bir daire içinde bulunduğu hâlde bir insan, şöhret duygusuna kapılarak din adına ortaya koyduğu amellerin çehresini kirletebilir. Bir başkası ise ortaya koyduğu seçkin eserler ile kendisinden bahsedilmesini ve parmakla gösterilen bir insan olmayı arzu edebilir; arzu eder de bu durum onu yerin dibine batırabilir. Ayrıca insanın maruz kaldığı böyle olumsuz bir duygu, daha başka negatifliklere de bir çağrıdır. Mesela şöhret duygusu gelip bir kere insanın sırtına bindi mi, onun insana daha başka ne türlü kötülükler yaptırabileceğini kestiremezsiniz.

İşte bütün bunlar Müslüman bir daire içinde bulunduğu hâlde, her inanan gönlün karşı karşıya kalabileceği tehlikelerdir ve –Allah korusun– öbür dünyada insana "keşke" dedirtir. Evet, ihlâs düsturlarını kendisine rehber edinmediğinden ötürü, ortaya koyduğu başarıları kendine bağlayan, şöhret uğruna kullanan ve tebcil ü takdir peşinde koşan kişi, ahirette, "Keşke bir takdir, bir alkış uğruna bütün bu amelleri kendi elimle kendim zayi etmeseydim, boşa çıkarmasaydım! Bir hiç uğruna boşluğa yelken açmasaydım! Keşke sonucu ölüm olan akıntılara kapılmasaydım!" gibi kuru telehhüf, teessüf ve tahassürlerle kıvranacak ve hep pişmanlık soluklayacaktır. Fakat ne acıdır ki, onun bütün bu sızlanışlarının kendisine hiçbir yararı olmayacak, bilakis onun ızdırabını katlayacak ve musibetini ikileştirecektir.

Faydasız "Keşke"lerden Koruyacak Kalkanlar

İşte bu sebepledir ki, mü'minler burada akıllıca davranmalı, bir taraftan küfür ve dalâletten kurtulmayı Cenâb-ı Hakk'ın en büyük lütfu saymalı, diğer yandan da küfür ve dalâlete götürücü yollardan uzak durmalıdır. Zira Hz. Pîr'in de dikkat çektiği üzere, her bir günah içinde küfre giden bir yol vardır.[199] Resûl-i Ekrem Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) de her bir günahın kalbde bir leke meydana getireceğini ve bunların zamanla kalbi kaplayacağını beyan buyurmuştur.[200] Çünkü kalbde oluşan her bir leke, başka bir lekeye çağrıdır.

Cenâb-ı Hak günah, isyan ve kötülüklerle kirlenen ve zamanla kararan kalbler için, كَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ *"Hayır hayır! Gerçek şu ki, onlar yapa geldikleri o kötü işler yüzünden kalblerini is-pas sardı da (ondan dolayı inkâr yaşıyorlar.)"*[201] buyurmuştur. Eğer kalbi karartan günahlar tevbe ve istiğfarla temizlenmezse, خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ *"Allah onların kalblerini mühürledi."*,[202] وَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ *"Onların kalbleri mühürlendi."*[203] âyet-i kerimelerinde ifade edildiği üzere zamanla kalbin mühürlenmesi de gerçekleşebilir ki, artık bu kalbler, gökten inen dupduru mesajdan bile bir şey anlamaz hâle gelir ve neticede öte tarafta "keşke, keşke" der dururlar.

Ahirette bu tür faydasız "keşke"lerin ağına düşmemek için, burada yapılması gerekene gelince; o da hayat boyu, kulluk mükellefiyetlerini ciddi bir havf ve recâ dengesi içinde arızasız ve kusursuz bir şekilde yerine getirmeye çalışmaktır. Bunu gerçekleştirmek de haşyet duyan bir kalbe bağlıdır. Zira Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), لَوْ خَشَعَ قَلْبُهُ خَشَعَتْ جَوَارِحُهُ *"Şayet onun kalbinde huşû olsaydı, organları da haşyet içinde olurdu."*[204] buyurmuştur. Zira bir insanın kalbindeki haşyet, onun tavır ve davranışlarına da akseder ve zamanla onun aza ve cevârihi de haşyetle tir tir titrer hâle gelir. Öyle ki, böyle bir insanın gözünün iris'inde bile, bir havf titreyişinin bulunduğu görülür. İşte insan, bir taraftan Allah'ın azamet ve ululuğu karşısında hicap duygusuyla iki büklüm olur; diğer taraftan O'nun rahmetinin enginliğine güvenir ve hayatını böyle bir hassasiyet ve

denge içinde sürdürürse, ötede de “ah-vah”larla, “keşke”lerle nedamet yaşama durumuna düşmekten kendini korumuş olur.

Aynı zamanda insan, sohbet-i cânanla da, ahirette “keşke”lerle inleyebileceği feci bir akıbete sürükleyecek olumsuzlukların önüne daha baştan geçebilir. Süleyman Çelebi’nin ifadesiyle;

“Her nefeste Allah adın de müdâm,
Allah adıyla olur her iş tamam.”

Aynı hakikati başka bir hak dostu da şöyle dile getirir:

“Keşke sevdiğimi sevse kamu halk-ı cihan;
Sözümüz cümle hemân kıssa-i cânan olsa..!”

Evet, eğer biz oturup kalktığımız her yerde hep O’ndan bahseder, meclislerimizi O’nunla nurlandırır ve zamanımızı O’nunla âdeta buutlara sığmayan bir derinliğe ulaştırabilirsek, ötede bize “keşke” dedirtecek pek çok olumsuzluğun da önünü almış oluruz.

İstiğfar Edalı “Keşke”ler

***Soru:** Faydasız “keşke”ler yanında, faydalı “keşke”lerden de bahsedilebilir mi? Bu mevzuda ölçü ne olmalıdır?*

Cevap: Ötede insana hiçbir yararı olmayacak, bilakis onun ızdırabını katlayacak ve musibetini ikileştirecek “keşke”ler olduğu gibi, niyetin belirleyiciliğine göre, dinimiz tarafından tasvip ve hatta takdir edilen “pozitif keşke”ler de vardır. Mesela Seyyidina Hazreti Ebû Bekir’in (radıyallâhu anh) dediği “keşke”ler bu türdendir. Bilindiği gibi o bir yerde şöyle der: “Keşke ‘kelâle’ âyetinin ne ifade ettiğini Allah Resûlü’ne (sallallâhu aleyhi ve sellem) sorsaydım; sorsaydım da, bu konuyu insanların içtihadına bırakmasaydım!” Yine o, mirasta ninenin hakkının ne olacağı hususunda aynı pişmanlığını dile getirir. Çünkü bu konu Kur’ân’da tasrih edilmemiştir. Aynı şekilde onun başka bir keşkesi de: “Keşke, Halid’i Şam diyarına Romalıların üzerine gönderdiğim zaman, Ömer’i de Irak diyarına Perslerin üzerine gönderseydim de, bu iki gailenin hakkından birden gelseydim.”dir[205] Kanaatimce, dini doğru anlama ve onu dosdoğru bir şekilde hayata hayat kılma adına derinden derine duyulan bir ızdırap ve muhasebe duygusunun sonucu olan bu tür “keşke”ler Sıddık-ı Ekber’e öyle sevap kazandırmış ve onu öyle bir mertebeye çıkarmıştır ki, bunu bizim anlayabilmemiz mümkün değildir. Düşünün ki,onun ağırlığı bir yerde şöyle dile getiriliyor:

لَوْ وُزِنَ إِيمَانُ أَبِي بَكْرٍ بِإِيمَانِ أَهْلِ الْأَرْضِ لَرَجَحَ بِهِمْ

“Şayet Ebû Bekir’in imanı bütün insanların imanı ile tartılsa, muhakkak onun imanı diğerlerinden ağır gelirdi.”[206] O ki, Sıddık-ı Âzam’dır. O ki, Allah’ın izniyle, iki sene, üç ay, on küsur gün içinde, Devlet-i Âliye’nin 150 senede yapamadığını yapmıştır. O, tiranların yaptığı gibi değişik devletlerin tepesine binmemiş, bilakis fethettiği yerlere ruhunun ilhamlarını boşaltmıştır. Evet o, adımını attığı, nazarını tevcih buyurduğu her yerde ruh-ı revan-ı Muhammedî’nin (sallallâhu aleyhi ve sellem) şehbal açmasını temin etmiştir. Esasında, Hazreti Ömer döneminde gerçekleşen büyük fetih ve inkişaflara zemin hazırlayan da o olmuştur. Dolayısıyla bu “keşke”ler, zaten kâmet-i kıymeti bütün insanlardan daha büyük olan o zatın kıymetine daha bir ağırlık katmıştır.

Aynı şekilde her bir mü’min için, o mü’minin derecesini yükseltecek bu tür “pozitif keşke”ler vardır. Mesela, “Keşke gençliğimi daha iyi değerlendirebilseydim! Keşke her gece iki saatimi ayırıp, yüz rekât namaz kılabilseydim! Keşke kendimi nefsanî arzulardan koruyabilseydim! Keşke gençliğin

feveranı anında, beşerî garizelerin sürekli şehevî duyguları kamçıladığı hengâmda dahi elime, ayağıma, gözüme, kulağıma tam mânâsıyla sahip çıkabilseydim! Keşke hiç ağyara bakmasaydım da gözümün içine hiçbir yabancı hayal girmeseydi!"

İşte şimdiye kadar olmasa da bundan sonra amele dökme niyet ve düşüncesiyle ya da pişmanlık duygusu içinde ağızdan dökülen bütün bu "keşke"ler insanın derecesini yükselten "keşke"lerdir. Fakat öbür tarafa bırakılan ve orada seslendirilen "keşke"ler, sadece bir teessüf ve tahassürden ibarettir. Burada dile getirilen pişmanlıklar ise, bir mânâda istiğfardır. İnsan, onları her hatırlayışında "estağfirullah" der. Hatta edip eyledikleri karşısında bir kere "estağfirullah" demeden hicap duyar; duyar da, "elfü elfi estağfirullah" diyerek, tevbe, inabe ve evbe ruhuyla sürekli Cenâb-ı Hakk'a sığınır. İşte, insan bütün bunlarla rahmet kapısının tokmağına dokunursa, öyle ümit edilir ki, Allah da (celle celâluhu) onun bu sızlanışlarını cevapsız bırakmaz, engin rahmet ve lütfuyla ona muamelede bulunur.

192 Furkan sûresi, 25/27-28.

193 Bkz.: el-Mâtüridî, *et-Tevhîd* s. 176.

194 Bkz.: İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-nebeviyye* 2/54; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* 1/91.

195 Fâtiha sûresi, 1/7.

196 Bkz.: Nisâ sûresi, 4/69.

197 Fâtiha sûresi, 1/7.

198 Bkz.: Bediüzzaman, *Mektubat* s. 465 (Yirmi Dokuzuncu Mektup, Hücumât-ı Sitte).

199 Bkz.: Bediüzzaman, *Lem'alar* s. 9 (İkinci Lem'a).

200 Bkz.: Tirmizî, *tefsîru sûre* (83) 1; İbn Mâce, *zühd* 29.

201 Mutaffifîn sûresi, 83/14.

202 Bakara sûresi, 2/7.

203 Tevbe sûresi, 9/87, 93.

204 Abdurrezzak, *el-Musannef* 2/266; Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl,* 2/172.

205 et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 1/62, et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* 2/354; Ebû Ubeyd Kasım İbn Sellâm, *el-Emvâl* s. 175; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* 3/118.

206 el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 1/69; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 30/127.

İstiğfar

Soru: *Günahların bulaşıcı bir hastalık gibi dört bir yanı sardığı günümüzde istiğfarın inanan gönüllere vaad ettikleri nelerdir? İstiğfar için özellikle tercih edilmesi gereken belirli vakitler var mıdır?*

Cevap: Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) beyanlarına göre her doğan çocuk İslâm fıtratı üzerine doğar.[207] Esasen insanın yükümlü kılındığı mükellefiyetlerdeki temel espri de doğuştan insana verilen bu aslî fıtratı korumaktır. Yani insan, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine ihsan ettiği fıtrat-ı asliyeyi vefat edinceye kadar korumakla mükelleftir. Zaten münciyât (insanı sahil-i selâmete ulaştıracak ameller) kategorisinde ele alınabilecek bütün emirler fıtrat-ı asliyeyi korumaya matuf olduğu gibi, mühlikât (helâk eden, felâkete sürükleyen hususlar) olarak isimlendirilen bütün haramlar da fıtrat-ı asliyeyi bozmaya sebeptir. O hâlde insan bir taraftan helâk edici günahlara karşı sağlam seralar oluştururken diğer taraftan da sürekli, salih amellerin peşinden koşmalı; fıtrat-ı asliyesini, kirletmeden ve deformasyona maruz bırakmadan, muhafaza etmenin yollarını aramalıdır.

İşlenen her bir günah insan tabiatı açısından bir deformasyondur. Böyle bir deformasyon yaşayan insanın yeniden formuna girebilmesi yani tabiat-ı asliyesine dönebilmesi ise ancak istiğfarla mümkündür. Diğer bir ifadeyle, günahlar insan mahiyetinde olumsuz bir kısım değişiklikler meydana getirir. Öyle ki, günah ile kirlenen bir kalb zamanla kendi fonksiyonunu dahi eda edemez hâle gelebilir. Ayrıca her bir günah, insanı Allah'tan uzaklaştırır ve onu küfre yaklaştırır. İşte insanı küfre yaklaştıracak günahlardan kurtulma ve kalbde oluşan lekeleri silme ancak istiğfarla mümkün olur.[208]

Koruyucu Hekimlik

Esasında insan daha baştan günahın en küçüğüne bile adım atmama mevzuunda kararlı bir duruş sergilemelidir. Bu istikamette o, günaha düşmeyeceği temiz ve nezih ortam oluşturma gayreti içinde olmalı ve kendisini günaha sürükleyebilecek zeminlerden yılandan çıyandan kaçar gibi kaçmalıdır. Bu ise ancak her günahta Cehennem'e yuvarlanıyor olma hissini vicdanında derinden derine duyan mü'min bir gönüle müyesser olacaktır. Zaten günaha karşı kalbde bir tiksinti hâsıl olmuyorsa, o kalbin ölmüş olduğuna hükmedilebilir. Evet, hata ve mâsiyetlere karşı tepki vermeyen, günahtan rahatsızlık duymayan, yaptığı yanlışlıklardan dolayı uykuları kaçmayan bir gönül, ölmüş bir bünye gibidir. Bütün bu sebeplerden dolayı, inanan bir gönül, günaha karşı mutlaka bir tepki gösterir. Gösterilmesi gereken tepkilerin en başta geleni ise istiğfardır.

Mü'min "estağfirullah" derken, esasında muzarî kipinin genişlik ve enginliği içinde "Allah'ım, ben Sen'den yarlığanma talep ediyorum/ederim/edeceğim!" demektedir. Evet, burada geçmiş zaman kipinin yerine şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zaman ifade eden muzarî kipinin kullanılması mânidardır. Zira bununla insan geçmişte işlediği bir günahın affedilmesi talebini bütün bir geleceğe yaymış olmaktadır.

Aslında Cenâb-ı Hak, kulun bir kere yaptığı tevbe ve istiğfarı da kabul ederek onun günahlarını bağışlayabilir. Fakat insana düşen vazife, elinin, ayağının, gözünün veya kulağının kayması karşısında bir kere mağfiret talebini yeterli bulmayıp "Allah'ım, Sen'den yarlığanma diliyorum; ömrüm vefa ettiği sürece de bu talebime devam edeceğim. Bir kere af dilemeyi yeterli bulmuyorum; şu anda beni bağışlamanı istediğim gibi, bu hatamdan dolayı bir ömür boyu pişmanlık duyacak ve affedilip

bağışlanma dileneceğim. Yarlığa beni Rabbim!..” diyerek, işlediği tek bir günahın dahi bir ömür boyu nedametini içinde duymasıdır. Evet, mü’min işlediği günah karşısında, kendisine sevap yolu gösterildiği hâlde günah yoluna girmesinin ne kadar ayıp olduğunu düşünmeli, Cennet gibi bir nimet vaadi karşısında günahlara dalarak onu görmezlikten gelmenin bir küstahlık olduğunu bilmeli, içten içe hep o günahın hacaletini duymalı ve böylece sürekli istiğfara yönelmelidir. Öyle ki, bazen tek bir günah için bile on bin defa istiğfar çekmelidir. Hatta kimi zaman bunu bile yeterli görmemeli, “Elfü elfi estağfirullah!” demeli ve bir milyon istiğfarı içinde birden duymaya çalışmalıdır.

Şer Eğilimlerinin Kökünü Kesen İksir

İstiğfar, tahrip edilen mahiyeti yeniden restore ettiği gibi, aynı zamanda şerre karşı eğilim gücünün de kökünü keser. Zira sürekli istiğfar eden ve sürekli arınan bir insan, yeni bir günaha davetiye çıkaracak günah zeminini de ortadan kaldırıyor demektir. Yani böyle bir kimsenin kalbinde başka mikroplara çağrıda bulunacak bir virüs yoktur. Ayrıca bilemediğimiz şekilde Cenâb-ı Hak sürekli istiğfarda bulunan bir insanın, kötülüklere karşı eğilim hissini köreltebilir.

Diğer yandan Allah Teâlâ Furkan Sûre-i Celîlesi’nde;

فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ

“Allah onların kötülüklerini iyiliklere, günahlarını sevaplara çevirir.”[209] buyurmak suretiyle iman, salih amel, istiğfar ve tevbeyle kendisine yönelenlerin kötülüklerini iyiliklere çevireceği müjdesini vermiştir. Evet, Cenâb-ı Hak, işlenen günahlarla kirlenen sayfa ve satırları Kendisine teveccüh edilmesi vesilesiyle silebilir; boş kalan o sayfa ve satırları da, boş kalmasın diye, engin rahmetiyle güzelliklerle doldurabilir. Bu da Allah’ın rahmetinin gazabının önünde olmasının ayrı bir tecellisidir.[210]

Üstad Hazretleri bu âyet-i kerimeyi, daha farklı bir yaklaşımla, tevbe ve istiğfar neticesinde insanın şer kabiliyetlerinin hayır kabiliyetine değiştirileceği şeklinde yorumlar.[211] Buna göre kul, günahtan sonra sadakat izhar ederek tevbeyle yeniden Allah’a teveccüh ettiğinde Cenâb-ı Hak da, “Mademki sen Bana döndün. Öyleyse Ben de sendeki şer kabiliyetlerini hayır kabiliyetine çeviriyorum.” şeklinde mukabelede bulunabilir.

İstiğfar İçin Önemli Zaman Dilimleri

Farz namazların arkasından üç kere af talebinde bulunmak sünnettir. İnsanın, Allah’a en yakın bir konuma ulaştıktan ve O’nun en sevdiği bir ibadeti icra ettikten sonra istiğfar etmesi şu iki hususla açıklanabilir: Birincisi, insanın kendisini namaza verememesi, ilâhî huzurun atmosferine giremeyerek hâlâ kendi dünyasında dolaşması, kendi hesaplarının arkasından koşması ki, miraç sayılan bir ibadette ortaya konulan bu tür tavırlar Allah’a karşı bir saygısızlıktır. Dolayısıyla Allah’ın huzurunda, Efendiler Efendisi’nin (sallallâhu aleyhi ve sellem) Miraç’ta duyduğu mânâları duyma peşinde koşması gereken bir insanın, kendisine takılması, laubali tavırlar takınması istiğfar etmeyi gerektirir.

İkinci olarak, namaz, Cenâb-ı Hakk’a yapılan tazarru ve niyazların hora geçtiği bir mevki olduğundan, onun ardından yapılan duaların ayrı bir kıymet ve makbuliyeti vardır. Dolayısıyla böyle bir makamda Cenâb-ı Hakk’a teveccüh edilip günahlardan arınma ihtiyacının O’na arz edilmesi adına üç defa “Estağfirullah” denilmesi Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) tarafından tavsiye edilmiştir.[212] Bu yönüyle beş vakit namaz, istiğfar için önemli bir zemin ve fırsattır.

Kur'ân-ı Kerim'de beyan buyurulan; كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ۝ وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ *"Onlar geceleri az uyurlar ve seher vakitlerinde de istiğfar ederlerdi."*[213] âyet-i kerimesi, istiğfar için çok önemli ayrı bir zaman dilimine dikkat çekmektedir. Bu âyet-i kerimede, bir taraftan, seherlerde kalkıp istiğfar eden, yana yakıla Allah'a içini döken, seccadeye başını koyduktan sonra bir daha başını kaldırmayı âdeta unutan mü'minler takdir ediliyor ve bu takdir de gök ehline, ruhanîlere ve bütün mü'minlere duyuruluyor. Diğer taraftan da bu beyanla, mü'minlere bir hedef gösteriliyor. Zira Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Sahiha'da mü'minlerin bazı vasıfları vakayı rapor şeklinde anlatılırken, hem bu vasıflara sahip olanlar takdir edilmiş hem de henüz bu niteliklere sahip olmayanlar için ulaşılması gereken bir hedef gösterilmiş olur. Öyleyse insanların uykuda olduğu seher vakitlerinde hiç olmazsa iki rekât teheccüt namazıyla Rabb-i Kerîm'e karşı kulluğunu arz etme, hiç kimsenin haberdar olmadığı o dakikalarda kalkıp istiğfar etme çok önemlidir.

Öte yandan insanın kalbinin yumuşadığı, günahlarının ağırlığını içinde hissettiği ve heyecanlarının köpürdüğü zamanlar da istiğfar adına çok iyi değerlendirilmelidir. Çünkü bu anlarda kurbet esintileri var demektir.

Hata ve günahların arkasından hiç zaman kaybetmeksizin hemen Cenâb-ı Hakk'a yönelmek de istiğfar için önemli vakitlerden biri olan "hata ve günaha adım atıldığının fark edildiği ilk ân"ı değerlendirmek olacaktır. Zira günah bir girdap gibidir ve aynı zamanda o, insanda bağımlılık meydana getirir. Dolayısıyla günaha dalan bir insanın ondan kurtulması kolay olmaz. Hatta gırtlağına kadar değişik kötülüklere batan bir kişi, eğer ciddi bir azim ortaya koyarak oradan çıkma hususunda iradesinin hakkını vermezse, zamanla o günahın yasaklanmamış olmasını temenni etmeye başlayabilir ki, bu da o insanı itikadî noktada felâkete sürükleyebilir. Batanlar genellikle bu tür düşüncelerle batmıştır. İşte bu sebepledir ki, daha başta "Bu yol bataklığa gidiyor. Birkaç adım sonra ben de geriye dönülemeyecek bir noktaya savrulabilirim." deyip hiç vakit kaybetmeksizin içine düşülen hata ve günahtan geriye dönmek çok önemlidir.

Son bir husus olarak şunu ifade edeyim ki, mağfiret talebi adına yukarıda belirtilen zaman dilimleri önemli bir fırsat aralığı oluştursa da, istiğfar için ille de hususi bir zaman tahsis etmek şart değildir. İstiğfarı bu vakitlerle sınırlandırmak ise kesinlikle doğru değildir. Zira insan sabah akşam, gece gündüz her zaman af talebinde bulunabilir, ömrünün her ânını istiğfar adına bir fırsat olarak değerlendirebilir. Evet insan, fırsatını bulduğunda hemen bir kenara çekilip, ister diz çökerek isterse başını yere koyarak istiğfar ve tevbeyle Cenâb-ı Hakk'a yönelebilir. Hatta bir yerden bir yere giderken, araba kullanırken, birisini beklerken insan boş duracağına, farklı farklı istiğfarlarla Allah'a içini dökebilir. Aslında insanın her ânını bu istikamette değerlendirmesi gerekir. Zira ölüm, ansızın karşımıza çıkabilir. İstiğfarla mırıldanan dudaklarla ölümü karşılamak ise, tertemiz bir hâlde ötelere yürümek adına çok önemli bir vesiledir.

***

Soru: *İnanan gönüller için bir arınma kurnası olan istiğfarın usûl ve âdabına dair neler tavsiye edersiniz?*

Cevap: İnsan istiğfara başlarken, öncelikle, Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve ululuğunu hatırlamalı, tazim, tekbir ve tesbihte bulunmalıdır. Bu hususla alâkalı, Resûl-i Ekrem Efendimiz'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) şeref-sudûr olmuş pek çok beyan bulunmaktadır. Bu rivayetlerden ilham alarak

istiğfara şu ifadelerle başlanabilir:

اَللّٰهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ كَثِيرًا فَسُبْحَانَ اللّٰهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا
لَا إِلٰـهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ نَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ

"Büyük Allah'tır, her türlü hamd ü senâ O Yüceler Yücesi'nin hakkıdır ve sabah-akşam tesbîh ile anılmaya lâyık yalnız O'dur. Allah'tan başka ilâh yoktur. O tektir. O kuluna yardım etmiş, tek başına bütün düşman ordularını hezimete uğratmıştır. O'nun eşi ve ortağı yoktur."

Allah'ın yüceliğini ve büyüklüğünü ifadeden sonra Efendiler Efendisi'ne (aleyhissalâtü vesselâm) salât u selâm getirme de yapılacak istiğfarın kabulü adına çok önemlidir. Çünkü salât u selâm Allah'ın kabul buyurduğu bir duadır. Bilindiği gibi salât u selâmla insan, Kâinatın İftihar Tablosu'yla irtibat kurabilme adına çok önemli bir vesile elde etmiş olmaktadır. Dolayısıyla insanın daha istiğfara başlarken Hz. Seyyidü'l-Evvâbîn'i şefaatçi yaparak Cenâb-ı Hakk'a teveccüh etmesi ayrı bir kurbet vesilesi olacaktır.

Bir de hacet namazlarında olduğu gibi istiğfardan önce, ümmet-i Muhammed adına mağfiret talebinde bulunulabilir. Ebdalin sabah ve akşam virdleri arasında yer aldığı üzere,

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِأُمَّةِ مُحَمَّدٍ اَللّٰهُمَّ ارْحَمْ أُمَّةَ مُحَمَّدٍ

"Allah'ım! Ümmet-i Muhammed'i mağfiret eyle! Allah'ım! Ümmet-i Muhammed'e merhamet eyle!" diyebilirsiniz. Böylece ümmet-i Muhammed hakkında hayırlı bir dilekte bulunmuş olursunuz ki, yapacağınız istiğfarın makbul olması adına bunların hepsini birer mukaddime sayabilirsiniz. Hatta isterseniz kendinizi ümmet-i Muhammed'in en mücrim fertlerinden biri olarak görüp

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي وَاغْفِرْ لِأُمَّةِ مُحَمَّدٍ اَللّٰهُمَّ ارْحَمْنِي وَارْحَمْ أُمَّةَ مُحَمَّدٍ

"Allah'ım! Beni ve ümmet-i Muhammed'i mağfiret eyle! Allah'ım! Bana ve ümmet-i Muhammed'e merhamet eyle!" diyerek bu mevzuda kendinizi öne çıkarabilirsiniz.

Sözlerin En Güzeliyle Mağfiret Talebi

Kişi böyle bir dîbâceden sonra hata ve günahlarının affedilmesi adına Kur'ân-ı Kerim'de dua şeklinde şeref-nüzul olan şu âyetlerle Cenâb-ı Hakk'a teveccüh edebilir:

لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ

"Sen bütün noksan sıfatlardan münezzehsin; doğrusu ben zalimlerden oldum (affını bekliyorum)[214];

أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ

"Bana ciddi bir zarar dokundu, Sen merhametlilerin en merhametlisisin."[215];

رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ

"Yarlığa Rabbim ve merhamet buyur; buyur ki, Sen merhameti en hayırlı olansın."[216];

رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي

"Ya Rabbî, ben kendime yazık ettim, affeyle beni!"[217];

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ

"Ey Rabbimiz! (Amellerin) hesap olunacağı gün beni, ana-babamı ve mü'minleri bağışla!"[218];

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

"Ey Rabbimiz! Günahlarımızı ve bilmeyerek içine düştüğümüz aşırılıklarımızı affeyle; doğru yolda ayaklarımızı sabit kıl ve küfr ü küfran içindekilere karşı bize yardımcı ol."[219]

Kur'ân-ı Kerim'deki duaların yanında, Sünnet-i Sahiha'da da istiğfar makamında okunabilecek çok güzel dualar yer almaktadır. Mesela Hazreti Ebû Bekir Efendimiz, namazlarda okumak üzere Allah Resûlü'nden (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir dua talebinde bulunmuş, Fahr-i Kâinat Efendimiz de ona şu duayı talim etmiştir:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا وَلَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ فَاغْفِرْ لِي مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ وَارْحَمْنِي إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

"Allahım! Ben kendime çok zulmettim. Günahları bağışlayacak ise yalnız Sensin. Öyleyse katından hususi ve sürpriz bir mağfiretle beni mağfiret eyle ve bana merhamette bulun! Zira yegâne Gafûr (günahları yarlığayan) ve yegâne Rahîm (merhamet eden) Sensin."[220] Namazların secdesinde ve tahiyyattan sonra okunabilecek olan bu duanın istiğfar gibi önemli bir makamda okunması çok yerindedir.

Resûl-i Ekrem Efendimiz'den şeref-sudûr olmuş, seyyidü'l-istiğfar ismindeki şu dua da istiğfar adına çok önemli bir duadır ve sabah akşam okunabilir:

اَللّٰهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَأَبُوءُ لَكَ بِذَنْبِي فَاغْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ

"Allah'ım! Sen benim Rabbimsin. İbadete lâyık Senden başka ilâh yoktur. Beni Sen yarattın. Ben Sen'in kulunum. Ezelde Sana verdiğim sözümde ve vaadimde hâlâ gücüm yettiğince durmaktayım. İşlediğim kusurların şerrinden Sana sığınırım. Bana lütfettiğin nimetleri yüce huzurunda minnetle anar, günahımı itiraf ederim. Beni affet; şüphe yok ki günahları Sen'den başka affedecek yoktur." Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu duayla ilgili şöyle buyurmuştur: *"Bu duayı her kim sevap ve faziletine gönülden inanarak gündüz okur da o gün akşam olmadan ölürse, o kimse Cennet ehlinden olur. Her kim de sevap ve faziletine gönülden inanarak gece okur da sabah olmazdan önce ölürse, o kimse de Cennet ehlinden olur."*[221]

Arındığını Hissedinceye Dek Yalvar!

Ayrıca kişi, başını yere koyarak yoruluncaya, içinde bir itminan hâsıl oluncaya ve arındığını hissedinceye kadar,

يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ بِرَحْمَتِكَ أَسْتَغِيثُ أَصْلِحْ لِي شَأْنِي كُلَّهُ وَلَا تَكِلْنِي إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ

"Yâ Hayyu, yâ Kayyûm (gerçek hayat sahibi ve kâinatı ayakta tutan), rahmetin hürmetine Senden yardım diliyorum; her hâlimi ıslah et ve göz açıp kapayıncaya kadar olsun beni nefsimle baş başa bırakma!" diyebilir. Bazıları bu duaya şu ilaveyi de yapmışlardır: وَلَا أَقَلَّ مِنْ ذٰلِكَ Bunun mânâsı da, "Göz açıp kapamadan daha az bir süre bile beni benimle baş başa bırakma!"

demektir.

Peygamber Efendimiz'in uykudan uyanınca okudukları şu dua da bu makamda kalbin sesi olarak dile dökülebilir:

سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ أَسْتَغْفِرُكَ لِذَنْبِي وَأَسْأَلُكَ رَحْمَتَكَ، اَللّٰهُمَّ زِدْنِي عِلْمًا وَلَا تُزِغْ قَلْبِي بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنِي وَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

"Sübhânsın yâ Rab; Senin şanın ne yücedir. Allahım, Senden bütün günahlarımı bağışlamanı istiyor, Senden rahmetini diliyor ve dileniyorum. Allahım, ilmimi artır, bana ihsan ettiğin hidayetten sonra kalbimi haktan saptırma, bana yüce katından meccanen aşkın mı aşkın rahmet ihsan eyle. Doğrusu lütfen, keremen, karşılıksız bol bol ihsanda bulunan sadece Sensin."[222]

Diğer taraftan herkes kendi konumu itibarıyla hata, kusur ve günahlarını mülâhazaya alarak her gün binlerce kere estağfirullah/sübhânallah çekmelidir. Mesela Ebû Hüreyre Hazretleri'nin her gün on iki bin defa sübhânallah dediği rivayet edilmiştir. Ona, "Bu çok değil mi?" diye sorduklarında; "Günahlarım sayısınca söylüyorum." şeklinde cevap vermiştir.[223] Devs'ten gelip ashab-ı suffe arasına giren, uzun süre İnsanlığın İftihar Tablosu'nun (sallallâhu aleyhi ve sellem) huzurunda bulunan, O'ndan en fazla hadis rivayet eden ve Allah Resûlü'nden sonra herkesin kendisine başvurduğu bir menhelü'l-azbi'l-mevrûd hâline gelen o Devs'in aslanının bir günahı olacağını zannetmiyorum. Ama o kendi ufku itibarıyla bunu gerekli görüyordu. O hâlde günahlarla delik deşik olmuş bizim bugünkü hayatımızı göz önünde bulundurunca, her gün otuz bin defa istiğfar etsek yine de az sayılır.

Bütün bunların yanında *el-Kulûbu'd-dâria*'ya da giren, büyük zatların istiğfarları da okunabilir. Mesela Hasan Basrî Hazretleri, baş döndürücü bir iç derinliğine sahip olan ve ciddi şekilde kendisiyle yüzleşen bir insandır. İmkânınız varsa, onun günlere dağıtarak okuduğu istiğfarı siz de günlere tahsis ederek okuyabilirsiniz. O, istiğfarlarına salât u selâmla başladıktan sonra kendince günahlarını sayıp döküyor ve sonra yine salât u selâmla duasını bitiriyor.[224] Aslında ne onun yaşadığı dönem ne de onun tabiatı, zikredilen o türlü mesâvii işlemeye müsait değildir. Evet, sabah-akşam Hakk'a kullukta bulunan ve hayatını hak yolunda mücadeleye adayan bir insanın bu türlü günahlara düşmesi mümkün değildir. Fakat bununla birlikte o, belki de aklından geçen, hayaline uğrayan şeylerden dahi yana yakıla Allah'a tevbe ve istiğfarda bulunuyordu. Biz dinî yaşantımızda Hasan Basrî'den ileri olmadığımız gibi, hatalarımızda da ondan geri değiliz. Dolayısıyla onun her gece okuduğu bu duaları biz her gece iki defa tekrar etsek yine de az sayılır.

İnsan istiğfar makamında gönlünden diline dökülen tazarru ve niyazlarını bitirirken, başlarken yaptığı gibi yine Efendiler Efendisi'ne (aleyhissalâtü vesselâm) salât u selâm getirmelidir. Zira iki makbul dua arasında yapılan duanın kabul edileceği müjdelendiği[225] için, insan duasının sonunda tekrar Resûl-i Ekrem Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) salât u selâm getirmelidir ki istiğfarı iki makbul dua ile kanatlanıp makbuliyet ufkuna yükselsin.

Son bir husus olarak da şunu ifade edeyim ki, istiğfar makamında söylenilen her kelime mutlaka şuurluca söylenmelidir. Zira gafilâne, şuursuzca söylenilen sözler, hem Cenâb-ı Hakk'a karşı saygısızlıktır hem de yalan olma ihtimali vardır. Bu itibarladır ki söylenen her bir kelime, kalbin derinliklerinden kopup gelmeli ve onların her biri geçtiği yerde mutlaka iz bırakmalıdır. Öyle ki, insan bu şuurla Cenâb-ı Hakk'a içini döküp mağfiret talebinde bulunurken günahlarının hacaletinden kıvrım kıvrım kıvranmalı, nedametle ürpermeli ve âdeta kalbi duracak hâle gelmelidir.

207 Bkz.: Buhârî, *cenâiz* 80, 93, *tefsîru sûre* (30) 1, *kader*, 3; Müslim, *kader* 22-25.

208 Bkz.: Tirmizî, *tefsiru sûre* (83) 1; İbn Mâce, *zühd* 29.

209 Furkan sûresi, 25/70.

210 Bkz.: Buhârî, *tevhid* 15, 55; Müslim, *tevbe* 14-16.

211 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s. 342 (Yirmi Üçüncü Söz, İkinci Mebhas).

212 Bkz.: Müslim, *mesâcid* 135; Tirmizî *salât* 108.

213 Zâriyât sûresi, 51/17-18.

214 Enbiyâ sûresi, 21/87.

215 Enbiyâ sûresi, 21/83.

216 Mü'minûn sûresi, 23/118.

217 Kasas sûresi, 28/16.

218 İbrahim sûresi, 14/41.

219 Âl-i İmrân sûresi, 3/147.

220 Buhârî, *ezan* 149; *tevhid* 9; *daavât* 16; Müslim, *zikr* 47, 48.

221 Buhârî, *daavât* 2; Tirmizî, *daavât* 15.

222 Ebû Dâvûd, *edeb* 99; en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* 6/216; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 1/724.

223 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 5/345; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* 8/79.

224 Bkz.: M. F. Gülen, *Kulûbu'd-dâria* s. 138-156.

225 Bkz.: el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* 14/235; Aliyyülkârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh* 3/20.

İmtihan Çeşitleri

Soru: *İnsan için pek çok imtihan unsurunun olduğu bir gerçek. Bunlar arasında özellikle günümüzde inanan gönüller için en tehlikeli gördüğünüz imtihan unsurları nelerdir?*

Cevap: Cenâb-ı Hak, ilâhî âdeti gereğince insanları hayatları boyunca çeşit çeşit imtihanlara tâbi tutar. Böylece tıpkı elmasın kömürden, altının da taş ve topraktan ayrılması gibi onların hasını hamından, saf olanını olmayanından ayırır. Aynı zamanda her bir imtihan, bir yönüyle bize kendimizi gösterme tecrübesidir. Yani ezelde kâmet-i kıymetimizi bilen Yüce Allah, bizi imtihan etmek suretiyle, neye ne kadar mukavemet edebileceğimizi, belâ ve musibetler karşısında nasıl bir tavır alacağımızı, nerede sabredip nerede yan çizeceğimizi, nerede dişimizi sıkıp dayanacağımızı, nerede kaderi tenkit mânâsına gelebilecek itirazvari tavırlara girebileceğimizi bizzat bize gösterir. Bu yönüyle maruz kalınan imtihanlar, "İşte Halep, işte arşın. Alın boyunuzun ölçüsünü!" demek gibidir. Yunus Emre de,

"Bu yol uzaktır,
Menzili çoktur,
Geçidi yoktur,
Derin sular var."

ifadeleriyle insanların dünya hayatında hırpalanacakları, değişik haddelerden geçirilecekleri, demir ocaklarında eritilir gibi eritilecekleri hakikatini dile getirmiştir.

Hedefin Büyüklüğü Ölçüsünde İmtihanın Zorluğu

Bakara Sûre-i Celîlesi'nde,

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ
وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ

"Andolsun ki, sizi biraz korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azalma (fakirlik) ile imtihan eder, deneriz. (Ey Peygamber) sen sabredenleri müjdele!"[226] buyurulmak suretiyle, insanın çok farklı imtihanlara maruz bırakılacağı ifade edilmiş, daha sonra da, bu belâ ve mihnetlere sabredenler müjdelenmiştir. Buna göre tıpkı ibadetlerin insanın derecesini yükselttiği gibi, menfi ibadet sayılan imtihanlar da sabredildiği takdirde insanı günahlarından arındırır ve onu en yüce ve yüksek makamlara çıkarır. O hâlde Allah'ın insanları imtihandan imtihana sürüklemesi ve onları farklı imtihan unsurlarıyla test etmesi karşısında mü'mine düşen vazife, maruz kaldığı her imtihanda dişini sıkıp sabretmesi; ayrıca bu durumu kendisiyle yüzleşme, kendini bir kere daha gözden geçirme ve iyi bir kıvam sergileyip sergileyemediğinin muhasebesini yapma adına bir fırsat bilmesidir.

"Mağnem" ölçüsünde "mağrem"e maruz kalınması yani neticedeki mükâfat ve sevap nispetinde meşakkat ve zorluk çekilmesi önemli bir düstur olduğuna göre, insanın varacağı hedefin büyüklük ve kıymetine göre maruz kalınan imtihanın şiddeti de farklı olacaktır. Mesela şehit olup farklı bir hayat mertebesine uçma çok önemli bir mazhariyettir. Fakat böyle bir mazhariyetin elde edilmesi Allah yolunda savaşmaya, yaralanmaya ve O'nun yolunda canın feda edilmesine bağlıdır. Bu sebepledir ki,

yüksek bir mefkûreye gönül veren ve bu yüksek mefkûrenin gereklerini yerine getirmeye çalışan bir insan, karşısına çıkan belâ ve musibet her ne olursa olsun, katlanmasını bilmeli, dişini sıkıp sabretmeli ve çok defa kendisine rağmen yaşayabilmelidir.

İsterseniz bu noktada durup Hazreti Pîr'in şu sözlerine kulak verebilirsiniz: *"Seksen küsur senelik hayatımda dünya zevki namına bir şey bilmiyorum; ömrüm hep, harp meydanlarında, esaret zindanlarında ve çeşitli çilehanelerde geçti. Çekmediğim eza, görmediğim cefa kalmadı. Divan-ı harplerde bir câni gibi muamele gördüm; bir serseri gibi memleket memleket sürgüne yollandım. Memleket zindanlarında aylarca ihtilattan (insanlarla görüşmekten) men edildim. Defalarca zehirlendim. Türlü türlü hakaretlere maruz kaldım. Zaman oldu ki, hayattan bin defa ziyade ölümü tercih ettim. Eğer dinim intihardan beni men etmeseydi, belki bugün Said topraklar altında çürümüş gitmişti."*[227] O Hazret'in maruz kaldığı imtihanlar bu denli ağır olunca, Allah (celle celâluhu) da onu, insanî kemalâtın zirvesine çıkarmıştır. Bilemiyoruz belki de çektiği sıkıntılar ve onlara sabretmesi sebebiyle, Cenâb-ı Hak izni, inayeti, keremi ve lütfuyla onu arkada kalanlar için yol gösterici bir rehber kılmıştır.

Yolda Kalanlar da Var!

Hayatı, bir baştan bir başa imtihanlar zinciri olan insan bu dünyada sadece belâ ve musibetlerle imtihan olmaz. Aynı zamanda o, maddî mânevî başarı ve ihsanlarla da imtihana tâbi tutulur. Evet, insan, hayatında öyle yerlere uğrayacak ve öyle menzillerden geçecektir ki, bazı yerler onun başını döndürecek, bazı makam ve payeler –Allah korusun– onun ayağını kaydıracak, geçip gittiği yerlerdeki bazı virüs ve mikroplar onun mânevî hayatına musallat olacaktır. Kısaca insan, uğrayıp geçtiği yerlerde bazen rahatla, bazen şan u şöhretle, bazen makam ve mansıpla, bazen de alkış ve âlâyişle imtihana maruz kalacaktır.

İmam Gazzâlî Hazretleri, insanın karşılaştığı bu imtihanları şöyle bir misalle anlatır: İnsan Cennet gibi bir yere gitmek üzere ciddi bir azim ve kararlılıkla yola çıkar. Çünkü gideceği yerin baş döndüren cazibedar güzellikleri daha önce kendisine anlatılmıştır. Fakat yolda suların şakır şakır aktığı, ağaçların üfül üfül estiği, kuşların ötüştüğü, gölgelerin insanı rahata çağırdığı serin ve rahat bir yer bulunca birden gideceği yeri unutarak orada yerleşmeye karar verir. Hemen orada bir kulübecik yapar ve içinde kalmaya başlar.

Esasında verilen bu misal, insanın hayat macerasını çok çarpıcı ve veciz bir şekilde ifade etmektedir. İsterseniz siz insanın takılıp kalacağı bu tür menzillerin farklı şekillerini de düşünebilirsiniz. Yani yol boyunca insan, tenperverlik ve rahat düşkünlüğünün yanında daha pek çok şeye takılıp kalabilir. Hâlbuki bu menziller aşılmadan Cennet'e ve Zât-ı Ulûhiyet'e ulaşılması mümkün değildir.

Servet Hırsı

Dünya hayatında maruz kalınan bu tür imtihanların en önemlilerinden biri, mal, mülk arzusu, para hırsıdır. Hatta denilebilir ki, tarih boyu insanların büyük çoğunluğunun en büyük zaafı bu olmuştur. Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir hadis-i şeriflerinde bu hakikati şu ifadeleriyle beyan buyurur:

لَوْ أَنَّ لِابْنِ اٰدَمَ وَادِيًا مِنْ ذَهَبٍ أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَادِيَانِ وَلَنْ يَمْلَأَ فَاهُ إِلَّا التُّرَابُ وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلَى مَنْ تَابَ

"Âdemoğlunun bir vadi dolusu altını olsa bir vadi daha ister, onun ağzını topraktan başka bir şey doldurmaz. Şu kadar var ki, Allah tevbe edenin tevbesini kabul buyurur."[228] Evet, doyma bilmeyen bir hırsla sürekli daha fazlasını isteme, daha büyük şirket ve holdinglere sahip olmaya çalışma, her şeyi ele geçirme gayreti içine girme çoğunluğun zaafı olan bir husustur. Esasında toplumdaki pek çok kavga ve çatışmanın arkasında da böyle bir menfaat yarışı yer almaktadır.

Muhyiddin İbn Arabî Hazretleri, Şam'da baskıya uğradığı bir zaman ayağını yere vurur ve "Sizin taptığınız tanrı, benim ayaklarımın altındadır." der. Bazıları onun bu sözlerini ilhadına bir sebep sayarlar. Hâlbuki Hazret, muhataplarının Karun gibi gönüllerini paraya kaptırdıklarını ve âdeta ona tapmaya başladıklarını düşünmektedir. Onların taptıkları bu tanrının, ayaklarının altında olduğunu ifade etmesinin ise, ayaklarının altında gömülü bulunan büyük bir hazineye işaret olduğu nice zaman sonra anlaşılmıştır.

Maalesef günümüzde çoklarının bu uğurda ölüp ölüp dirildikleri bir gerçektir. "Bir evim olsun"la başlayıp; "oğluma da bir ev alayım, kızım için de bir ev edineyim, torunumun da bir villası olması lazım…" mülâhazalarıyla yaşayan dünya kadar dünyaperest görebilirsiniz. Hatta Allah'a hizmet için yola çıkıp da daha sonra paraya taparcasına bu tür arzuların peşinde koşan insanlarla karşılaşabilirsiniz. Öyle ki, bunlardan bazıları kendilerine verilen maaşı yeterli bulmaz, daha fazla kazanmak için din ve millet adına çok hayatî hizmetleri terk eder ve böylece selef-i salihînin yürüdüğü yolu bırakarak ehl-i dünyanın yoluna girerler.

Şehvet Tutkusu

Hususiyle günümüzde önemli ve zor imtihanlardan bir diğeri de şehvet tutkusudur. Şehvet belâsı insanlık tarihi boyunca zor bir imtihan unsuru olmakla beraber bugün çok daha tehlikeli bir imtihana dönüşmüştür.

Hazreti Mevlâna, *Mesnevî*'sinde şehvet zaafıyla alâkalı bir hikâye anlatır ve bu hikâyede şeytanın Cenâb-ı Hak'la konuşmasına, daha doğrusu O'na karşı küstahça bir dil kullanmasına yer verir. Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde şeytanın demagoji adına serdettiği küstahça ifadeler vardır. Fakat Hazreti Mevlâna burada farklı olarak şöyle bir hâdise anlatır: Şeytan, Cenâb-ı Hakk'a kendisini rezil ettiğini ve hüsrana uğrattığını ifade eder. Daha sonra da, insanlara karşı kullanabileceği, onları saptırabileceği, onları baştan çıkarabileceği bazı şeyler ister. Cenâb-ı Hak ona, servet, makam, şöhret gibi şeyler verir. Fakat o, bunların hiçbirisinden hoşnut olmaz. Sonunda kendisine, 'Sana erkek için kadını, kadın için erkeği kullanma imkânı vereyim.' denilince, şeytan çok memnun olur ve zil takıp oynamaya başlar.[229]

Aslî kaynaklarda geçmese de, burada bizim için esas önemli olan, bu hikâyenin ifade ettiği hakikattir. Evet, bilhassa bazı fıtratlar için bu dünyada en önemli imtihan unsuru, şehvettir. Bu hakikati şu hadis-i şerifle irtibatlandırmak da mümkündür:

حُجِبَتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ وَحُجِبَتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ

"Cehennem şehvetle kuşatılıp örtülmüştür. Cennet ise zorluklar ve nefsin istemediği şeylerle çepeçevre sarılmıştır."[230] Evet, Cennet istikametinde uzun yollar, çok menziller, geçit vermeyen sular ve kandan irinden deryalar bulunmasına mukabil, Cehennem yolunda yeme, içme, yan gelip yatma, nefsin istekleri arkasında koşma gibi nefsin hoşuna giden şeyler vardır. Bunlara tutulan bir insan, hiç farkına varmaksızın adım adım aşağıların aşağısına sürüklenir gider.

Şöhret Arzusu

İtibar, makam ve mansıp peşinde koşma, yapılan işleri takdir edilmeye bağlama da çoklarının kaybettiği imtihanlardandır. Hazreti Pîr'in Hücumat-ı Sitte'de hubb-u câh[231] ismiyle zikrettiği ve *Mesnevî-i Nuriye*'de zehirli bir bala benzettiği şöhret,[232] bazı insanların takılacağı önemli zaaflardan birisidir ve asla unutulmaması gerekir ki, şöhret budalalığını (cenazem kalabalık olsun türünden mülâhazalarla) öbür tarafa taşıyacak kadar zaafı olan bir insanın, şöhreti uğruna dünyada yapmayacağı şey yoktur.

Rabbim hepimizi bu öldürücü boşluklara düşmekten muhafaza buyursun, iman vizesi ve ihsan şuuru içinde ötelere yürümeyi nasip eylesin!

226 Bakara sûresi, 2/155.

227 Bediüzzaman, *Tarihçe-i Hayat* s. 610 (Tahliller).

228 Buhârî, *rikâk* 10; Müslim, *zekât* 116, 119.

229 Bkz.: Mevlâna, *Mesnevî* 5/47.

230 Buhârî, *rikâk* 28; Müslim, *cennet* 1.

231 Bkz.: Bediüzzaman, *Mektubat* s. 465 (Yirmi Dokuzuncu Mektup, Hücumât-ı Sitte).

232 Bkz.: Bediüzzaman, *Mesnevî-i Nûriye* s.73 (Katre'nin Zeyli).

Nefis, Şeytan ve A'râftakiler

Soru: *Kur'ân-ı Kerim'de, kendisine hak ve hakikati bulma yolunda âyetler verildiği hâlde, onlara sırtını dönüp şeytana tâbi olan ve neticede azgınlardan biri hâline gelen tâli'siz bir kişiden bahsedilmektedir.*[233] *Hakka giden yolda bulunuyorken insanın hayatını böyle hazin bir akıbetle noktalamasının sebepleri nelerdir?*

Cevap: Hak yolunda giderken başka yollara sapma sebeplerinin başında insanın bu hayatın imtihan için var edildiği ve her an her şeyle imtihana tâbi tutulduğu gerçeğini unutması; unutup da nefsin ve şeytanın aldatmalarına kanması gelmektedir. Esasen insan, bir taraftan nefis mekanizması, diğer taraftan da nerede, ne zaman ve ne şekilde karşısına çıkıp kendisini aldatacağı belli olmayan şeytan unsuruyla her zaman karşı karşıyadır. Çoğu zaman bu düşmanlar, insana dost suretinde yaklaşarak doğruyu yanlış, çirkini güzel, bâtılı hak gösterir ve insanı idlâl edebilirler. Bu aldatmalara kanmamak için insan, nefsin ve şeytanın vesveselerine karşı daima uyanık olmak zorundadır. Yoksa bir anlık gaflet bile bazen insanı telâfisi zor veya imkânsız aldanmalara sürükleyebilir.

Nefsimize ve cismaniyetimize bakan yanı itibarıyla dünyanın cazibedar güzelliklerini, o çok aldatıcı şeytanın illüzyon için kullandığı birer malzeme olarak düşünebilirsiniz. Evet, şeytan, amansız bir düşman gibi, hiç olmayacak yerde, olmayacak şeyleri insana çok cazip gösterir. Ne var ki;

وَعَسٰٓى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسٰٓى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

"Nice sevmediğiniz şeyler vardır ki, o sizin için hayırlı olabilir. Ve nice sevdiğiniz şeyler de vardır ki, sizin için şerli olabilir. Allah bilir, hâlbuki siz bilmezsiniz."[234] âyet-i kerimesine göre, hoşumuza giden bazı şeyler, neticesi itibarıyla bizim için zehir zemberektir. Farklı bir tabirle, ağzımıza aldığımız zehirli bal başlangıçta çok cazip, tatlı gelse de, arkasından bize şiddetli bir karın ağrısı çektirir.

Aynı şekilde insanın karşı karşıya kaldığı bazı hâdiseler vardır ki, dış yüzü itibarıyla acı ve sıkıntı verici görünürler, fakat onların bu acılığına ve sıkıntısına katlandığınızda, âdeta onlarla kanatlanır ve revh u reyhana ulaşırsınız. Mesela şeytan, evinizin önünde bulunan ve içine girip temizleneceğiniz bir akarsuyu size çok korkunç ve çok derin göstermek ister. Fakat siz, meseleyi akl-ı selim, hiss-i selim ve kalb-i selimle tetkik edip işin iç yüzünü öğrendiğinizde; öğrenip onun içine girdiğinizde, bakarsınız ki, su topuğunuza bile çıkmıyor ve aynı zamanda bu su sizi arındırıp temizliyor. İşte şeytan bir taraftan negatif illüzyonuyla sizi olumsuzlukların içine çekmeye çalışırken, diğer taraftan da pozitif gibi görünen bir illüzyonla sizi hayırlı işlerden alıkoymak ister. Zira o, Kur'ân'ın ifadesiyle müsevvil[235] ve müzeyyindir.[236] Yani insanlara günahları süslü gösterir.

Gaflet Ânını Kollayan Fırsatçı

Evet, insanın en amansız düşmanı olan şeytan, sürekli insanın boşluklarını araştırır, onu hangi noktadan vurabileceğinin hesaplarını yapar; şehvet, korku, makam sevgisi, rahat, menfaat düşkünlüğü gibi zaafları değerlendirir ve fırsatını bulduğu anda insanı tepetaklak yere serer.

Kur'ân-ı Kerim, şeytanın insana karşı nasıl bir hınç taşıdığını, nasıl bir kin ve nefretle dolu olduğunu şu ifadelerle dile getirir:

فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ۝ ثُمَّ لَاٰتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ

"Sen beni baştan çıkarıp azgınlığa mahkûm ettiğin için ben de Senin kullarının yolunu keserek sürekli onları gözlemeye koyulacağım; onlara pusular kuracak, sonra da kâh önlerinden, kâh arkalarından, kâh sağlarından, kâh sollarından gelerek onlara sokulacağım ve Sen çoklarını şükreden kullar olarak bulamayacaksın."[237]

Aynı şekilde, Sâd Sûresi'nde de فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ *"İzzetine yemin olsun ki, ben de onların hepsini baştan çıkaracağım."*[238] sözüyle şeytanın insana karşı doyma bilmez kin ve hasedi ifade edilir. Bütün bunları ve Kur'ân'ın bu mevzudaki sair beyanlarını göz önünde bulundurarak diyebiliriz ki, insanın bütün sürçmelerinin, kaymalarının, düşmelerinin, Allah'a karşı laubalice tavır ve davranışlarının, gaflet içinde çakırkeyif oynayıp zıplamalarının arkasında şeytanın dürtü ve vesveseleri vardır.

Mevcutla Yetinen Aldanır

Hiç şüphesiz böyle amansız bir hasım karşısında bulunan insanoğlunun, a'râfta duruyor gibi durmaması ve inandığı bütün değerleri, aklıyla, mantığıyla, muhakemesiyle, Kur'ân ve Sünnet'in muhkemâtıyla teyit etmesi, yani *"Aslında iman edip Rabbilerine güvenen ve dayananlar üzerinde şeytanın bir nüfuzu yoktur."*[239] âyetinin müjdesine nâil olmak için iman ve tevekkül binasını muhkem hâle getirip ilâhî sıyanete sığınması gerekmektedir. Farklı bir tabirle, yetiştiği kültür ortamının kazanımlarıyla yetinen, inandığı değerleri benliğine mâl edemeyen ve imanını tahkike taşıyamayan kimselerin şeytanın tuzaklarından korunmaları mümkün değildir. İşte soruda ifade edilen, yerini tam belirleyememiş böyle kararsız birinin durumu Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'da şu ifadelerle anlatılır:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي اٰتَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ

"Onlara, kendisine âyetlerimizi verip duyurduğumuz densizin kıssasını da anlat; anlat ki o, sahip olduğu bilgisine rağmen, sıyrılıp (tekvînî veya tenzîlî) âyetleri (idrak çerçevesinin) dışına çıktı. Derken şeytan onu kendine uydurup kendine benzetti; o da onun arkasına takıldı ve azgınlardan biri oldu."[240]

Kur'ân, ibret alınması için burada bir insanın hayat macerasını anlatıyor. Öyle ki ona insanın gözünü ve kulağını açacak, dilini doğru konuşturacak, kalbini müstakim düşünceye sevk edecek âyetler yani apaçık mucizeler veya kerametler verildiğini, fakat onun bütün bunlardan sıyrılıverdiğini ifade buyuruyor. Demek ki bu zavallı insan, belli mazhariyetlere sahip olsa da henüz yerini tam olarak belirleyememiş, ayaklarını sağlam yere basamamış, a'râftan kurtulamamıştır. Farklı bir tabirle o, müspet bir ortamda neş'et etmiş olsa da yetiştiği kültür ortamından elde ettiklerini tabiatına mâl edememiştir.

Kültür ortamının mirasyedisi olan bu zavallı insan, sahip olduğu inanç ve malûmatını kendi ceht ve gayretiyle teyit etmediği, bunlar üzerinde ciddi bir fikir sancısı çekmediği ve iradesinin hakkını vermek suretiyle duygu, düşünce ve akide dünyasını yeniden bir kere daha inşa etmediği için takılıp yollarda kalmış ve kaybedenlerden olmuştur. Bazı tefsircilerin ifadelerine göre, ism-i âzamı bilmesi,

esrar-ı ulûhiyet ve esrar-ı rubûbiyete vâkıf olması dahi ona bir fayda sağlamamıştı. Çünkü bu bilgiler onun içine oturmadığından kendisine ait değildi. Bu açıdan eğer bir insan, atalarından kendisine intikal eden düşüncelerini, restorasyona tâbi tutmuyor, sahip olduğu malûmatın her parçasının yerli yerinde olup olmadığını bir kere daha gözden geçirmiyorsa, şeytan böyle bir insanın içine her zaman vesvese ve tereddüt tohumları atabilir; atıp onun kalb ve kafasını bulandırabilir.

Kesintisiz Sohbet-i Cânan

Kur'ân-ı Kerim a'râftan kurtulamamış olan bu kişinin durumunu daha sonra şu şekilde beyan ediyor:

وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلٰكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ

"İsteseydik Biz onu o âyetler sayesinde düştüğü yerden çıkarır ve yükseltirdik. Fakat o, yere saplanıp kaldı ve hevasına tâbi oldu."[241] Yani o, rahatına, cismaniyetine, şöhretine, taklide, alkışa, heva ve heveslerine takılarak, üzerindeki mazhariyetlerin Allah'a ait olduğunu unuttu. O bütün bunları unutunca, kendisi de unutulanlardan oldu.

Daha sonra ise onun hakkında şöyle buyuruluyor:

فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ

"Onun hâli tıpkı köpeğin durumuna benzer: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi hâline bıraksan da yine dilini salar solur!"[242] Birkaç âyet sonrasında ise *"onlar hayvanlar gibi, hatta daha da şaşkındırlar."*[243] buyurulmak suretiyle bu duruma düşenlerin hayvanlardan da aşağı bir konuma yuvarlandıkları ifade ediliyor.

Görüldüğü gibi en şerefli bir varlık olarak yaratılan, yüceliklere aday olan, meleklerden bile daha üstün bir mahiyete sahip bulunan insan, düştüğü zaman düz bir zemine değil, derin bir çukura düşüyor. Yani o, heva ve heveslerinin tutsağı olduğu zaman düz insan seviyesini bile koruyamıyor ve hayvan mertebesine iniyor. İşte böyle bir insanın durumu anlatılırken Allah kelâmında meselenin ciddiyet ve dehşetinden dolayı ifade nezaheti (ifadedeki incelik ve yumuşaklık) bir derece geriye çekiliyor ve böyle birisinin durumu bir hayvan davranışına benzetiliyor.

Hâsılı, şayet insan yürüdüğü yolda kararlı yürümüyor, donanımını bu yolda yürümeye müsait hâle getirmiyor, sürekli kendini yenileme azim ve kararlılığı içinde bulunmuyor ve

جَدِّدُوا إِيمَانَكُمْ بِلَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ

"İmanınızı 'Lâ ilâhe illâllah' ile yenileyiniz."[244] hakikatine bağlı yaşamıyorsa her zaman için bu engellerden birisine takılma ihtimali vardır. O hâlde, insan bütün bu engelleri aşıp hedefine ulaşabilmek için ciddi bir azim ve kararlılıkla himmetini imanını korumaya yönlendirmeli, onun etrafında âdeta aşılmaz surlar oluşturmalı, salih amel ve sohbet-i cânanla da sürekli kalb ve ruhunu beslemelidir.

233 Bkz.: A'râf sûresi, 7/175.

234 Bakara sûresi, 2/216.

235 Bkz.: Muhammed sûresi, 47/25.

236 Bkz.: En'âm sûresi, 6/43, Enfâl sûresi, 8/48, Nahl sûresi, 16/63, Neml sûresi, 27/24, Ankebût sûresi, 29/38.

237 A'râf sûresi, 7/16-17.

238 Sâd sûresi, 38/82.

239 Nahl sûresi, 16/99.

240 A'râf sûresi, 7/175.

241 A'râf sûresi, 7/176.

242 A'râf sûresi, 7/176.

243 A'râf sûresi, 7/179.

244 el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl* 2/204. Ayrıca benzer mânâdaki hadisler için bkz.: Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/359; Abd İbn Humeyd, *el-Müsned* 1/417.

Faydalı Tenkidin Esasları

Soru: *Hemen her meselede daha iyiyi ve güzeli yakalamanın önemli bir vesilesi sayılan "tenkit"in müspet ve faydalı olması hangi hususlara bağlıdır? Âdâp açısından, tenkit eden ve edilen kimselerin gözetmeleri gereken esaslar nelerdir?*

Cevap: Bir söz, fiil ve davranışı kritik etme, onun menfi ve müspet yanlarını ortaya koyma ve olanla olması gereken arasında mukayese yapma mânâlarına gelen tenkit, ideale yürümek için kullanılan önemli ilmî esaslardan biridir. Bu yönüyle o, selef-i salihîn döneminden itibaren kullanılagelmiştir. Mesela, Allah Resûlü'nden (sallallâhu aleyhi ve sellem) nakledilen rivayetlerin sıhhatini tespit etmek için senet ve metin tenkidi yapılmıştır.

Esasında sadece hadis sahasında değil, umumi mânâda, nassların delâlet ettiği mânânın anlaşılması, âyet ve hadislerin tevil ve tefsirinin yapılması gibi mevzularda hakikatin ortaya çıkması adına tenkit metodu, ilk dönemden itibaren, kendisine başvurulan önemli bir disiplin olmuştur. Bu ilmî disiplin sayesinde, çok sağlam bir filtre oluşturulmuş ve İslâm'ın içine karıştırılmak istenilen yabancı fikirlerin önüne geçilmiştir. Münazara ilminin de geliştirilmesiyle birlikte yapılan müzakerelerde müsademe-i efkâr ve müdavele-i efkâr sayesinde ortaya konulan yorum ve içtihatlar değerlendirilmiş, kritiğe tâbi tutulmuş, muhkemâtla test edilmiş ve böylece bârika-i hakikatin ortaya çıkması sağlanmıştır.

Hususiyle senet tenkidi alanında öyle ciddi bir birikim oluşmuştur ki, cerh ve tâdil açısından hadis râvilerinin değerlendirilmesi ve kritiğe tâbi tutulmasıyla ilgili ciltlerce eser yazılmış ve böylece Allah Resûlü'nden (sallallâhu aleyhi ve sellem) nakledilen rivayetlerin doğruluğu tespit edilmiştir. Ne var ki ulema böyle önemli bir mevzuda tenkitte bulunurken bile, maksadı aşan beyanlarda bulunmamaya son derece önem vermiş ve hassasiyetle hareket etmişlerdir. Mesela, nakd mevzuunu ilk defa sistemli olarak ortaya koyanlardan birisi olan Şu'be İbn Haccac Hazretleri, hadis ricâlinin tenkidiyle alâkalı olarak, "Gel, Allah yolunda biraz gıybet edelim!"[245] ifadesini kullanmış ve böylece hem bu işin yapılmasının zaruretine hem de bunun sadece Allah rızası için yapılması gerektiğine dikkatleri çekmiştir.

Evet, bizim dünyamızda, bilhassa hicrî ilk beş asır itibarıyla, gerek dinî, gerekse pozitif ilimler sahasında, en güzele ulaşma adına tenkit metodu kullanılmıştır. Dolayısıyla günümüzde de her zaman bu ilmî usûle müracaat edilebilir; yeter ki tenkit edilen konuda insaf elden bırakılmasın, edep muhafaza edilsin ve mesele hep hassasiyetle ele alınıp takdim edilsin. Bu noktada tenkit âdâp ve usûlü diyebileceğimiz bazı esaslar ortaya çıkmaktadır ki, onları şu şekilde hulasa edebiliriz:

İnsaf ve Yumuşak Üslûpla Çözülen Kilitler

Tenkide tâbi tutulan konu, çok sağlam bir üslûpla ortaya konulmalı ve sunuş esprisi açısından konuşma tarzının insanî olmasına âzamî derecede dikkat edilmelidir. Yani tenkit, muhatabın tepki vermeyeceği, rahat kabul edebileceği bir tarzda yapılmalıdır. Şayet siz, belli problemlerin çözümüyle ilgili sahip olduğunuz alternatif düşüncelerinizi, makul yaklaşımlarınızı insaflı, yumuşak ve insanî bir üslûpla ortaya koyarsanız, başkaları tarafından saygıyla karşılanırsınız ve fikirleriniz de kabul görür.

Mesela siz bir konuyla alâkalı fikrinizi beyan ediyorsunuz. Fakat muhatap olduğunuz kimse bunun tam aksini düşünüyor. Böyle bir durumda şayet siz, "Efendim, ben bu meseleyi böyle biliyordum.

Fakat sizin ifadelerinize baktığımda meselenin farklı bir yanı olduğunu da gördüm.” şeklinde bir mukabelede bulunursanız, belki de karşı taraftaki kişi bir süre sonra tekrar size gelecek ve “Daha önce konuştuğumuz mesele, sizin dediğiniz gibiymiş.” diyecektir. Bu defa da siz, “Teşekkür ederim, ne kadar da insaflısınız.” diyerek mukabelede bulunacaksınız. Bu itibarla insan, hakikatin saygıyla kabullenilmesi ve sinelere mâl edilmesi adına gerekirse kendi benliğini, kendi tecrübe ve bilgi birikimini biraz ayaklar altına almalı ama hakkın hatırını hep yüksekte tutmalıdır. Başka bir ifadeyle, makulün makul karşılanması arzu ediliyorsa, başkalarının çok defa makul olmayan düşünceleri bile kendi makuliyeti içinde değerlendirilmeli, onlara karşı sineler her zaman açık tutulmalı ve onların hak ve hakikati kabullenebileceği bir samimiyet ortamı oluşturulmalıdır.

Umuma Konuşma ve Perdeyi Yırtmama

Tarih şahittir ki, hangi sahada olursa olsun, başkalarının düşüncelerine saygı duymayan, onları sahte para gibi sürekli bir kenara atan ve “boş” olarak gören bir insan, hiç farkına varmaksızın, kendisine faydalı olacak pek çok “dolu”yu da zayi edebilir. Bu açıdan sahte para da olsa, bakır, demir, kurşun da olsa, hepsinin belli ölçüde saygıyla karşılanması bir prensip olarak benimsenmelidir. Böyle hareket edilebildiği takdirde, ortaya konulan doğruların muhataplara kabul ettirilmesi adına çok isabetli bir yol keşfedilmiş olacaktır. Aksi takdirde, ne kadar güzel fikir ve projeler ortaya konursa konsun, insanların alnına tokmakla vuruyor gibi onların dem ve damarlarına dokunduracak şekilde ifade edilen sözler asla hüsnükabul görmeyecektir. Hatta tenkit edilen mevzu, sarih nasslarla çerçevesi belirlenmiş dinî konudaki bir yanlışlık olsa da, üslûba dikkat edilmediği takdirde tepkiyle karşılaşmak kaçınılmaz olacaktır.

Mesela siz bir arkadaşınızın harama baktığına şahit oldunuz. Şayet siz aranızdaki perdeyi yırtacak bir üslûpla onun karşısına geçer ve “Sen şöyle şöyle yapıyorsun. Azıcık panjurlarını kapa da günaha karşı böyle açık durma!” derseniz, bu tenkidiniz onu –Allah korusun– şeytanî mülâhazaların vekili hâline getirebilir. Hususiyle muhatabınız, tavır ve davranışlarının tenkit edilmesine hazır değilse, eleştirileri hazmedip sindiremiyorsa, sizin ona karşı yapacağınız her eleştiri tepkiye sebebiyet verecek, onun içinde hakka karşı saygısızlık duygusunu uyaracak ve belki de onu kendi değerlerine düşman hâle getirecektir. Böyle bir kişi kendisine anlatılanların hak olduğuna inansa bile, tepesine vurulmasından kaynaklanan ruh travması sebebiyle bâtılı hak göstermek için kafasında ne felsefeler ne felsefeler oluşturacak, yorganı başına çektiği anlarda bile kafasında sürekli kendisine yöneltilen eleştirilere vereceği cevabı kurgulayacaktır.

Bu açıdan bir meselenin kritiği yapılırken, şahıslar doğrudan muhatap alınmadan dolaylı anlatım yolu tercih edilmelidir. Nitekim Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir ferdin kusur veya yanlışına muttali olduğunda, bunu onun yüzüne söylemiyor, insanları bir yerde topladıktan sonra genele konuşuyor ve yarası olan o zatın da bu konuşmadan dersini almasını temin ediyordu. Mesela Allah Resûlü’nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) zekât memuru olarak bir bölgeye gönderdiği bir şahıs, halktan topladığı vergileri teslim ederken, “Bunlar size aittir, bu da bana hediye edildi.” deyince, Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) minbere çıkmış, doğrudan o şahsı muhatap almadan şu ikazda bulunmuştur: *“Ben sizden birini Allah’ın bana tevdi ettiği bir işte istihdam ederim. Sonra o kişi gelir, ‘Şu size aittir, bu da bana hediye edilendir.’ der. Eğer bu adam doğru söylüyorsa, anasının veya babasının evinde otursaydı da hediyesi ayağına gelseydi ya!”*[246]

Bir de tenkidi kimin yaptığı çok önemlidir. Eğer birisine bir şey anlatılması gerekiyorsa, “illa ben anlatacağım” dememeli, bu vazife o şahsın çok sevdiği başka bir insana bırakılmalıdır. Zira böyle bir

durumda o sevilen zatın tenkitleri bile iltifat kabul edilecektir. Evet, söylediğiniz sözün tepki alacağını düşündüğünüzde, onu bizzat kendinizin söylemesi yerine sözü bir başkasına bırakmalısınız. Zira önemli olan, hakikatin kimin tarafından ifade edildiği değil, onun sinelerce kabul edilmesidir.

Söz buraya gelmişken Hazreti Hasan ve Hazreti Hüseyin Efendilerimizle ilgili anlatılan bir menkıbeyi nakletmek faydalı olacaktır. Her ne kadar bu menkıbe sıhhatli hadis kitaplarında yer almasa da, ibret alınması gereken önemli dersler ihtiva ettiği muhakkaktır. İşte bu menkıbeye göre; Hazreti Hasan ve Hazreti Hüseyin Efendilerimiz, abdest almak için bir yere geldiklerinde orada, abdest alırken etrafa su sıçratan ve uzuvlarını tam yıkamayan bir zat görürler. Derin firaset sahibi bu iki nadide fıtrat, kendi aralarında ne yapacaklarını kararlaştırdıktan sonra ona yaklaşır ve ondan kendi aldıkları abdestlerini kontrol etmesini isterler. Daha sonra da Resûl-i Ekrem Efendimiz'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve Hazreti Ali'den (radıyallâhu anh) nasıl görmüşlerse o şekilde güzelce abdest alıp "Amca hangimizin abdesti daha güzel oldu?" derler. Aleyhinde herhangi bir tân u teşnide bulunulmayan ve yanlışı yüzüne vurulmayan bu kişi de vicdanen çok rahat bir şekilde, "Evladım, ikinizinki de güzel. Asıl benim abdestim güzel değilmiş." der.[247] Bu açıdan bir kez daha ifade edelim ki, yanlışı düzeltme ve doğruyu göstermede kullanılan üslûp, sunuş tarzı ve kullanılacak malzeme, tenkit edilen meselenin kabulü adına çok önemlidir.

Tenkide Tahammül Edebilen Bir Muhatap Yetiştirmek

Öte yandan, muhatapları, tenkitler karşısında tahammül edebilir bir seviyeye getirmek ve onlarda hakka saygı düşüncesini uyarmak da meselenin ayrı bir yönünü teşkil eder. Bu ufku yakalayan sahabe-i kirâm, gördükleri hataları çok rahat bir şekilde birbirlerine söylüyorlardı ve bu durum, onların arasında herhangi olumsuz bir tepkiye de sebebiyet vermiyordu. Mesela Hazreti Ömer (radıyallâhu anh) bir gün hutbe verirken evlilik meselesini kolaylaştırma adına bir kısım stratejilerden bahseder ve bu arada mehrin de herkesin kaldırabileceği bir seviyede tutulması gerektiğini hatırlatarak evliliklerde mehir olarak çok para istememeleri konusunda insanları ikaz eder. Aslında onun dile getirdiği bu mesele, bir kısım suiistimallerin önünü alma adına oldukça makul bir çözümdür. Bugün itibarıyla da bu meselede gösterilecek anlayış ve hassasiyetin içtimaî bir problemi çözme adına eda edeceği fonksiyon açıktır. İşte Hazreti Ömer Efendimiz, bu duruma dikkat çekerken arkadaki maksurede duran yaşlı bir kadın onun bu sözleri karşısında perdeyi sıyırır ve "Yâ Emire'l-Mü'minîn! Bu konuda senin bildiğin, bizim bilmediğimiz bir âyet veya hadis mi var? Zira Kur'ân-ı Kerim,

وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَاٰتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا

'Bir eşinizden ayrılıp da yerine başka bir eşle evlenmek isterseniz, ayrıldığınız hanıma yüklerle mehir vermiş olsanız da, içinden ufak bir şey bile almayın.'[248] buyurmak sûretiyle bu mevzuda bir miktar tayin etmiyor." der.

O gün itibarıyla, dünyanın iki süper gücüne kendisini dinlettiren, Türkiye'nin altı-yedi misli kadar büyük bir devletin reisi olan halife-i ruy-i zemin, yaşlı bir kadının bu sözleri karşısında hemen durur ve dudaklarından şu kelimeler dökülür: "Yâ Ömer! Yaşlı bir kadın kadar dahi dinini bilmiyorsun."[249] Bildiğiniz üzere, Hazreti Ömer Efendimiz'in bu hususiyetinden dolayı kendisine "el-vakkâf ınde'l-hak" demişlerdir. Yani o, hak söz konusu olduğu bir yerde, yokuş aşağı giden bir arabanın fren yemesi

gibi ânında durmasını bilen bir insandır. İşte insanlarda bu duygunun hâsıl edilmesi gerekmektedir. Bunun için de herkes kendisine yönelecek tenkitlere hazır hâle gelmek için bir kardeş edinerek ve onunla bir anlaşma yaparak ona, kendi tavır ve davranışlarında gördüğü her türlü aykırılığı ve kusuru çok rahatlıkla kendisine söyleme salâhiyeti vermesi gerekir.

Netice itibarıyla bazı meseleleri tenkit etmeyi, daha doğrusu tashih etmeyi düşünen bir kişi, öncelikle ifade edeceği mevzuları çok iyi araştırıp doğruyu söyleme adına ciddi bir ceht ve gayret ortaya koymalıdır. İkinci olarak bir meseleyi kritiğe tâbi tutarken mutlaka karşı tarafın hissiyatını göz önünde bulundurmalı ve onun söylenilenleri hazmetmeye hazır olup olmadığını hesaba katmalıdır. Tepki alacağını bildiği yerlerde, bir hakikati "İlle de ben ifade edeyim." dememeli ve hakikatin dile getirilmesi işini, sözü daha tesirli olan insanlara bırakmalıdır. Bazı devirlere nispeten enaniyetin çok öne çıktığı ve insanların eleştiriye tahammül edemedikleri günümüz şartlarında, bu hususlara dikkat edilmesi daha bir önem kazanmaktadır. Tenkide uğrayan insanlar da, hakkın hatırını her şeyden âli tutmalı ve eleştirilere tepkiyle karşılık vermek yerine teşekkürle mukabelede bulunmalıdır. Zira Hazreti Pîr'in dediği gibi, sırtında akrep olduğunu haber veren yani ona kusurlarını gösteren bir insana ancak rahmet okunur ki, bu da bir olgunluk ifadesidir.[250]

245 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 7/152; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* s. 45; İbn Battal, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî* 9/247.

246 Buhârî, *eymân* 3; Müslim, *imâret* 26, 27, 28, 29.

247 Mevlânâ, *Fîhi mâ fîh* s.135.

248 Nisâ sûresi, 4/20.

249 el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* 7/233.

250 Bkz.: Bediüzzaman, *Mektubat* s. 66-67 (On Altıncı Mektup, Üçüncü Nokta).

Helâl Rızık – Salih Amel Münasebeti

Soru: *Bir âyet-i kerimede, "Siz ey peygamberler! Helâl ve temiz şeylerden yiyip için, salih amel işleyin! Zira Ben yaptığınız her şeyi bilmekteyim."*[251] *buyuruluyor. Helâl rızık ile salih amel arasında nasıl bir münasebet vardır, izah eder misiniz?*

Cevap: Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Sahiha helâl ve haram mevzuu üzerinde hassasiyetle durmuş; Kur'ân ve Sünnet'i çok iyi bilen İslâm âlimleri de bu hassasiyeti ifade adına, Müslümanlığın helâl ve haramı bilmekten ve ona göre yaşamaktan ibaret olduğunu söylemişlerdir. Veciz bir ifadeyle اَلدِّينُ اَلْمُعَامَلَةُ "Din/Müslümanlık muamelattan ibarettir." Hazreti Ömer de (radıyallâhu anh) bu hususun önemini şöyle ifade etmiştir: Bir kimsenin sadece kıldığı namaza, tuttuğu oruca bakmayınız; konuştuğunda doğru söylüyor mu, kendisine bir şey emanet edildiği zaman emanete riayet ediyor mu, dünya ile meşgul olurken helâl-haram gözetiyor mu, ona bakınız.

Elbette ki, namaz, oruç, zekât, hac gibi mükellefiyetler Allah nezdinde çok kıymetli ibadetlerdir ve bunların pek çok fazileti vardır. Dolayısıyla hiç kimse bunları hafife alamaz. Fakat bir insanın yiyeceğine, içeceğine, giyeceğine dikkat etmesi; gerek fert, gerekse umumun hukukuna tecavüzden sakınması ve hayatını hep hakperestlik çizgisinde götürmesi yani helâl ve haramlar mevzuunda kılı kırk yararcasına bir hayat yaşaması Müslümanlık adına olmazsa olmaz bir meseledir ve denilebilir ki bunun lâyıkıyla hayata taşınması ferdî ibadetlerden daha zordur. O halde İslâm'ı hakkıyla yaşayabilmek için insan hep helâli takip etmeli, helâli araştırmalı, haramlara karşı dik durmalı, yılmamalı ve ne pahasına olursa olsun ağzından haram bir lokmanın geçmesine fırsat vermemelidir.

Büyük insanların hâl ve tavırlarına bakılacak olursa, onların bu konuda diğer insanlar için ciddi bir rehber oldukları görülecektir. Onlar öyle hassas hareket etmiş ve öyle bir irade ortaya koymuşlardır ki, Cenâb-ı Hak bilmedikleri durumlarda dahi onları haramlardan korumuştur. Evet, onlar içinde öyle insanlar vardır ki, bilmeyerek harama el uzattığında, elinin titremesinden veya nabzının atmasından onun haram olduğunu anlayıp elini geriye çekmişlerdir. Aynı şekilde bazıları yanlışlıkla ağzına haram bir lokma götürdüğünde, uzun süre ağzında onu çevirip durmuş fakat bir türlü yutamamıştır. Bilmeden midesine böyle bir haram girdiğini öğrenenler ise hemen istifrağ etmiş ve onu çıkarmaya çalışmışlardır.

Son söylediğimiz hususa misal olarak, hizmetçisinin Cahiliye döneminde kâhinlikten kazandığı parayla aldığı yiyeceği bilmeden yiyen Hz. Ebû Bekir Efendimizin[252] ve yine zekât develerinin sütünü bilmeden içen Hz. Ömer Efendimizin,[253] bu ahvali öğrenir öğrenmez parmaklarını gırtlaklarına götürüp midelerinde hiçbir şey kalmayacak şekilde istifrağ ettiklerini hatırlayabilirsiniz. Demek ki, haram lokmaya karşı böyle bir hassasiyet ve dik duruş Müslümanlık adına çok önemli bir meseledir.

En Büyük Terakki Vesilesi

Diğer yandan helâl ve haramlara riayet etme mevzuu, Allah'ın emirlerine riayet etmenin ve O'na karşı saygı duymanın bir ifadesi olması itibarıyla da çok önemlidir. Hem bir insanın helâli elde etme ve haramlardan da uzak durma adına ortaya koyacağı her türlü ceht ve gayret onun için ayrı bir ibadettir. Bir Müslüman'ın yasaklara karşı durması, belâ ve musibetleri sabırla göğüslemesi menfi yönden bir ibadet sayıldığı gibi, onun helâl rızık istikametinde gayret sarf etmesi de böyle bir ibadet

sayılacaktır. Bunu, Cenâb-ı Hakk'ın إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ *"Sözlerin en temiz ve en güzel olanı O'na yükselir. Onu da amel-i salih yükseltir."*[254] kavl-i kerimiyle irtibatlandırmak da mümkündür. Burada hamd, tesbih, tekbir ve salavat gibi mübarek kelimelerin ancak salih ameller vasıtasıyla Cenab-ı Hakk'a yükselecekleri ifade buyurulmaktadır.

Demek ki, ister namaz, zekât, oruç gibi müspet olsun, isterse haramlara karşı ciddi tavır alma ve bu konuda ciddi bir gayret ortaya koyma gibi menfi olsun, her iki türüyle de ibadetler, Allah'a yükselecek olan kelimât-ı tayyibenin kolu kanadı mesabesindedir. Bu açıdan meseleye basit bir nazarla bakılmamalı, helâl ve haramlar mevzuunda çok hassas hareket edilmelidir.

Evet, yiyecekler mevzuunda kirli olanla temiz olanı birbirinden ayırma, temiz şeylerin içine kirli olanları karıştırmama ve bu konuda olabildiğince hassasiyet gösterme insana ibadet sevabı kazandıracaktır. Mesela, bir insanın kullandığı bir ilacın içinde ne olup olmadığına bakması, marketten aldığı bir gıdanın içeriğinde dinin haram kıldığı bir maddenin bulunup bulunmadığını araştırması, kasaptan aldığı etin İslâmî usullere göre kesilip kesilmediğine dikkat etmesi ve kazancının tamamının helâlden olmasına ehemmiyet vermesi mânen onun terakkisine sebep olacağı gibi; bu konuda iradesinin hakkını vermemesi, dikkatsiz ve laubali davranması da onun mânevî hayatını dumura uğratacak, latifelerini öldürecek ve mânen batmasına sebep olacaktır.

Mâide Sûresi'nde, سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ *"(Onlar), hep yalana kulak kabartırlar ve aynı zamanda onların yedikleri de hep haramdır."*[255] kavl-i kerimiyle, haram yeme, bir toplumun en kirli hâli olarak resmedilmiştir. Âyet-i kerimede *"suht"* olarak ifade edilen haram rızık, insanın damarlarında dolaştığı sürece, onun ibadet ü taat ve duasının bile kabul olmayacağı bazı hadis-i şeriflerde ifade edilmektedir. Mesela Allah Resûlü'nden (sallallâhu aleyhi ve sellem) rivayet edilen bir hadis-i şerifte bu hususa şu ifadelerle dikkat çekilmiştir:

مَنْ أَكَلَ لُقْمَةً مِنْ حَرَامٍ لَمْ يُقْبَلْ لَهُ صَلَاةٌ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَلَمْ يُسْتَجَبْ لَهُ دَعْوَةٌ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا وَكُلُّ لَحْمٍ يُنْبِتُهُ الْحَرَامُ فَالنَّارُ أَوْلَى بِهِ وَإِنَّ اللُّقْمَةَ الْوَاحِدَةَ مِنَ الْحَرَامِ لَتُنْبِتُ اللَّحْمَ

"Kim haram bir lokma yerse, onun kırk gece namazı ve kırk sabah da duası kabul edilmez. Haramın besleyip büyüttüğü her et için en lâyık olan yer Cehennem'dir. İyi bilinmelidir ki haramdan bir lokma bile eti besleyip büyütür."[256]

Kursağında Haram Bulunanın Acı Akıbeti

Müslim ve Tirmizî'nin Ebû Hüreyre'den rivayet etmiş olduğu başka bir hadis-i şerifte ise haramın olumsuz tesiri şu şekilde anlatılmıştır: Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) yolculuğu uzayan, üstü başı tozlanan, saçı başı dağılan ve bu haldeyken ellerini semaya kaldırıp, "Ya Rabbi! Ya Rabbi!" diye dua eden bir insanın hâlini şu ifadelerle anlatmıştır:

وَمَطْعَمُهُ حَرَامٌ وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ وَغُذِّيَ بِالْحَرَامِ فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذَلِكَ

"Bu yolcunun yediği haram, içtiği haram, giydiği haramdır ve (netice itibarıyla) haramla beslenmektedir. Peki, bu hâldeki bir kimsenin duasına nasıl icabet edilir ki!"[257]

Başka bir hadiste ise helâl ve temiz bir nafakayla hacceden kimsenin, لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ *"Emret*

ya Rabbi, buyur ya Rabbi!.. Çağırdın, biz de geldik yâ Rabbi!..” şeklindeki nidasına, semadan bir münadinin de, لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ زَادُكَ حَلَالٌ وَرَاحِلَتُكَ حَلَالٌ وَحَجُّكَ مَبْرُورٌ غَيْرُ مَأْزُورٍ *“Hoş geldin, ne mutlu sana! Senin yiyeceğin helâl, bineğin helâl, haccın da günahsız bir şekilde makbuldür.”* sözleriyle mukabele edeceği; fakat pis ve haram bir nafakayla hacca giden ve لَبَّيْكَ diye nida eden bir kimsenin de bu nidasına semadan bir münadinin, لَا لَبَّيْكَ وَلَا سَعْدَيْكَ زَادُكَ حَرَامٌ وَنَفَقَتُكَ حَرَامٌ وَحَجُّكَ غَيْرُ مَبْرُورٍ *“Lebbeyk'in de sa'deyk'in de senin olsun; sen hoş gelmedin, safalar getirmedin! Senin yiyeceğin haram, nafakan haram ve haccın da makbul değildir.”* sözleriyle karşılık vereceği ifade buyurulmuştur.[258]

Evet, yiyip içtiği haram olan, kursağında haram bulunan, giydikleri ve bineği haram olan bir insanın, bunca haram içinde duası ve haccı nasıl kabul olur ki! Bunca haram içindeki bir insan nasıl olur da, “Rabbim! Senin emrine uyarak buraya geldim. Emrine âmâdeyim. Rahmet ve mağfiretini ümit ediyorum. Lütuf ve keremini bekliyorum.” diyebilir ki! Dese bile onun bu sözleri yağlı bir paçavra gibi yüzüne çarpılmaz mı? İşte bu açıdan yapılan ibadetlerin Allah'a yükselmesi adına helâl dairede yaşama ve helâl rızıklarla beslenmenin ehemmiyeti çok büyüktür.

Soruda ifade edilen, يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ *“Siz ey peygamberler! Helâl ve temiz şeylerden yiyip için, salih amel işleyin! Zira Ben yaptığınız her şeyi bilmekteyim.”* âyet-i kerimesinde de bu hususa işaret edilmektedir. Yani bir insanın helâl rızıklarla beslenmesinin, onun Allah'a karşı yapageldiği ibadet ü taatin kabul olması adına ciddi tesiri vardır.

Burada bir hususa daha temas etmek faydalı olacaktır. Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyet-i kerimede helâl ve temiz rızıklardan yeme emredilmiştir.[259] Bu ise daha başta insanın helâli araştırma istikametinde ortaya koyacağı bir ceht ve gayrete bağlıdır. Esasen her haramın başka haramlara bir çağrı olması gibi, her sevap da aynı zamanda daha başka sevaplara davettir. Çünkü her şey kendi cinsinden olan şeyleri talep eder ki, bunlar ona benzesin, onunla aynı karaktere sahip olsun ve ona arkadaş olsunlar. İnsanlar böyle olduğu gibi, davranışlarımız, işlerimiz, hareketlerimiz de kendilerine benzeyen şeylerin arkasından koşarlar. Bir âyette de işaret edildiği gibi, tabiatı itibarıyla kirli olan insanlar kirli şeyleri takip ederler; tabiatı itibarıyla temiz olan insanlar temiz şeyleri takip ederler.[260] Şöyle de diyebilirsiniz: Temizlik, güzellik ve tayyibat, başka güzelliklere çağrıdır; pislikler, levsiyat ve habaset de hep pis şeyleri davet eder. Dolayısıyla insan, helâlin peşinden gittiğinde ve bu konuda gayret gösterdiğinde zamanla hayır adına salih bir daire oluşacak ve o da hayatını bu istikamette sürdürecektir. Bu açıdan daha baştan helâl ve haram ayrımının iyi yapılması gerekmektedir.

Haramın Yaygınlaşması Bahane Olamaz

Maalesef günümüzde genel itibarıyla helâl-haramın birbirine karıştığı ve insanların bu konudaki hassasiyetinin zayıfladığı bir gerçektir. Fakat insanın, bir başkasının bu konudaki ihmalinin, kendisine hiçbir fayda getirmeyeceğini bilmesi gerekir. Hz. Pîr'in ifade ettiği gibi, *“Herkesle musibette beraber olmak demek olan teselli ise, kabrin öbür tarafında pek esassızdır.”*[261] Bu açıdan, âlemin haram yemesi, âlemin harama bakması, âlemin haram konuşması, âlemin israf-ı kelamda bulunması, burada insan için bir teselli gibi görülse bile, ötede bunun insana hiçbir faydası olmayacaktır. Musibette başkalarıyla birlikte olmak, ötede insanın musibetini hafifletmez. O hâlde mü'mine düşen vazife, ağzına koyacağı her lokmanın nereden geldiğini, nereye gideceğini ve başına neler açacağını

iyi hesap etmesidir.

Unutmamak gerekir ki, insanın bu mevzudaki dikkatsizliği ve laubalice yaşaması, ötede onun başına çok ciddi işler açacaktır. Orada insana arpanın yedide birinin dahi hesabı sorulacaktır. Vakıa biz arpanın yedide biri diyoruz ama Kur'ân-ı Kerim, فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ۝ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ *"Kim zerre ağırlığınca hayır yaparsa onu görecek, kim de zerre ağırlığınca şer yaparsa onu görecektir."*[262] ifadeleriyle meseleyi atom ağırlığına bağlıyor.

Buna göre atom ağırlığı bir hayrı olan, onun karşılığını göreceği gibi, bu ölçüde bir şerri olan da yaptığının karşılığını mutlaka görecektir. Evet, ağızdan çıkan kelimelerin, mideye inen yiyecek ve içeceklerin, kulağa giren sözlerin, göze takılan görüntülerin vs. hepsinin hesabı ötede birer birer verilecektir. Burada insan ince hesaplara bağlı bir hayat yaşamazsa, ahirette çok ince hesaplar üzerinde durulur ve –Allah korusun– orada insanın iflahını keserler. O hâlde günümüzde bu konudaki hassasiyetini kaybedenler yiyip içtiklerini, kazanıp harcadıklarını yeniden gözden geçirmeli ve kendileriyle yeniden yüzleşmelidirler.

Son bir husus olarak şunu ifade edeyim ki, sadece bir kısım laubali insanların gayr-i ciddi tavırlarına bakarak meseleyi karamsar bir tablo içinde ortaya koymanın da gereği yoktur. Bilhassa önde görünenler bu konuda kılı kırk yararcasına bir hassasiyet sergiler ve hayatlarını bu çizgide sürdürürlerse onların bu hâli, mutlaka dalga dalga çevrelerine yayılacak ve zamanla bu şuur ve hassasiyet bütün topluma mâl olacaktır. Yeter ki biz, şeklî ve surî Müslümanlıktan kurtulup düşünerek, taşınarak, engin derinliklere dalarak, her şeyin akını-karasını, helâlini-haramını, güzelini-çirkinini birbirinden tefrik etme azim, niyet ve kararlılığı içinde olalım!

[251] Mü'minûn sûresi, 23/51.

[252] Bkz.: Buhârî, *menâkıbü'l-ensâr* 26; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* 6/97.

[253] Bkz.: Muvatta, *zekât* 31; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* 7/14.

[254] Fâtır sûresi, 35/10.

[255] Mâide sûresi, 5/42.

[256] Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl* 4/8.

[257] Müslim, *zekât* 65; Tirmizî, *tefsir* (2) 37.

[258] et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat,* 5/251.

[259] Bkz.: Bakara sûresi, 2/57, 60, 168, 172; En'âm sûresi, 6/118; A'râf sûresi, 7/160; Enfâl sûresi, 8/ 69; Nahl sûresi, 16/114; Tâhâ sûresi, 20/181; Hac sûresi, 22/ 28, 36; Mü'minûn sûresi, 23/ 51.

[260] Bkz.: Nur sûresi, 24/26.

[261] Bediüzzaman, *Sözler* s. 181 (On Dördüncü Söz, Hâtime).

[262] Zilzâl sûresi, 99/7-8.

Bayram Mülâhazaları

Soru: *Sürur ve neşe günleri olan bayramların hakkıyla duyulup hissedilebilmesi ve dinin muhkemâtına uygun bir şekilde değerlendirilmesi adına neler tavsiye edersiniz?*

Cevap: İslâm'da her ibadet ve emrin kendine mahsus ifade ettiği bir mânâ vardır. İşte bu mânânın derinlemesine duyulması öncelikle imana, sonra da ülfet ve matlaşmaya karşı iradenin hakkını vererek yenilenme düşüncesine bağlıdır. Çünkü ancak inanç ve düşünceleri itibarıyla sürekli kendisini yenileyebilen insanlar her şeyi terütaze duyabilirler.

Diğer bir ifadeyle bir şeyin cedit olarak duyulabilmesi, cedit olmaya bağlıdır. Cenâb-ı Hak, إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ *"O dilerse sizi alır götürür ve yerinize cedit bir halk getirir."*[263] kavl-i sübhânisiyle matlaşmayan, eskimeyen, ülfet ve ünsiyete yenik düşmeyen ve dini her zaman bütün derinliğiyle terütaze ruhunda duyabilecek insanlara dikkatleri çekmiştir. Bu sebepledir ki ister Ramazan'ın isterse bayramın değerini kavrama ve onları hakkıyla değerlendirebilme öncelikle güçlü bir imana ve inancında sürekli kendini yenilemeye bağlıdır. Ülfet ve ünsiyete yenilmiş insanların veya belli formatlar hâlinde, sadece atalarından gördüğü şekliyle dinini yaşayan kültür Müslümanlarının bayramları terütaze duymaları oldukça zordur.

Ramazan – Bayram Münasebeti

Hadis kriterleri açısından tenkidi yapılsa da, bir hadis-i şerifte Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

جَدِّدُوا إِيمَانَكُمْ بِلَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ

"İmanınızı 'Lâ ilâhe illâllah' ile yenileyiniz."[264] Bunun mânâsı şudur: Kendi konumunuzu, Zât-ı Ulûhiyet'le münasebetinizi, tekvinî ve teşriî emirlere bakışınızı sık sık gözden geçirin ve sürekli kendinizle yüzleşerek, her gün bir kere daha "vira bismillah" diyerek yepyeni bir imanla hayatınızı devam ettirmeye çalışın. Bunu Resûl-i Ekrem Efendimiz'in (aleyhissalâtü vesselâm)şu mübarek sözüyle de irtibatlandırmak mümkündür: *"İki günü eşit olan aldanmıştır."*[265] Buna göre insanın her gün, bir önceki güne göre kıvam adına biraz daha mesafe alması ve dine ait güzellikleri daha iyi duyup hissetmesi çok önemlidir. İşte Ramazan'ı Ramazan olarak, bayramı da bayram olarak duyacak insanlar bu hedef ve gaye peşinde koşanlardır.

Öte yandan bayram, bütün bir Ramazan'ın özünü, usaresini ihtiva ettiğinden, bayramın bütün güzellikleriyle duyulup hissedilmesi, Ramazanlaşmaya bağlıdır. Bu açıdan denilebilir ki, Ramazanlaşan insanlar ancak hakiki mânâsıyla bayramlaşabilirler. Evet, Ramazan'la sıcak alâka kurabilmiş inanan gönüller, sırf Allah'a inandıklarından dolayı iman ve ihtisap ufkunda Ramazan ayını ihya eder, orucu, teravihi ve sair ibadetleri taabbudî çerçevede ve vazife şuuruyla yerine getirir, sonra da: "Allah'ım Ramazan ayının hakkını verdik mi yoksa onu zayi mi ettik bilemiyoruz? Acaba Habib-i Ekrem'inin (sallallâhu aleyhi ve sellem) 'kalkan'[266] dediği orucu, fenalıklara karşı bir siper edinerek, o siperin arkasında bir ayı geçirebildik mi?" diyerek bir taraftan Ramazan'ın gitmesine ve hakkıyla onu eda edemedikleri mülâhazasına karşı bir burukluk yaşar; diğer yandan da bayramı mağfiret-i ilâhiyeye mazhar olma adına bir referans görerek recâ hisleriyle dolarlar.

Bayram: Zikir ve Şükür Zemini

Bayramlar semavî lütuf ve ihsanların, kullar üzerine sağanak sağanak boşaldığı büyülü bir zaman dilimidir. Bu ilâhî lütuf ve hediyeler karşısında yapılması gereken ise hamd ü senâ ve şevk ü şükür duygularıyla dolup dolup boşalmaktır. Yoksa bayram günlerini, sadece eğlenilen, hoplanıp zıplanılan günler olarak telakki etmek doğru değildir. Evet, bayram günleri, Cenâb-ı Hakk'ın insanları affetme adına onlara lütfettiği birer mağfiret referansıdır. O hâlde insanın, elden geldiğince bu kutlu zaman dilimlerini kalb ve his uyanıklığı içinde, uhrevî derinlik ve metafizik enginliğiyle yaşayarak geçirmesi gerekir. Hazreti Pîr-i Mugân da bir yerde bu hususa şu ifadeleriyle dikkat çekmiştir: *"Bunun içindir ki, bayramlarda gaflet istila edip gayr-ı meşru daireye sapmamak için, rivayetlerde, zikrullaha ve şükre çok azîm tergibat vardır.* [267] *Tâ ki, bayramlarda o sevinç ve sürur nimetlerini şükre çevirip, o nimeti idame ve ziyadeleştirsin. Çünkü şükür nimeti ziyadeleştirir, gaflet ise kaçırır."*[268]

Din Eleğinden Geçmiş Bayram Gelenekleri

Aslında ne Devr-i Risalet-penahide ne de ondan sonraki nur asırlarında bu mübarek bayram günleriyle alâkalı kütüb-i fıkhiyede ifade edilen hususların dışında günümüzdekine benzer faaliyet ve aktivitelerde bulunulmamıştır. Yani İslâm'ın ilk asırlarında bayram günlerinde seyahatler tertip etme, şölenler yapma, maytaplar altında günü geçirme, ev ev dolaşıp el öpme, çocuklar için arafalık toplama gibi bir kısım uygulamalara rastlamıyoruz. Fakat Türkler İslâm'a girerken kendilerine ait âdetlerini dinin muhkemâtıyla test etmiş ve sonra şer'î delillerin filtresinden geçen bazı âdetleriyle beraber Müslüman olmuşlardır. İşte milletimiz, bayramlarda el öpme, akrabaları ziyaret etme, insanları neşe ve tebessümle karşılama gibi bir kısım âdetlerin devam etmesinde dinin temel disiplinleri açısından bir mahzur görmemiş ve böylece bunlar, gelenek ve âdet şeklinde dünden bugüne devam edegelmiştir.

Sımsıcak ve Herkesi Kucaklayan Müsamaha Atmosferi

Bayram günleri, yapılan amellerin katbekat karşılığının verildiği mübarek ve feyizli bir zaman dilimi olduğundan, onun bu fevkalâde bereketinden istifade için her ânının sevgi, dostluk, kardeşlik ve hayr u hasenat adına dolu dolu geçirilmesi gerekir. Mesela bayramların herkesi kucaklayan, herkese açık o yumuşak ve müsamahalı atmosferi içinde küskünlükler giderilebilir, insanlar arasında kaynaşma sağlayacak faaliyetlerde bulunulabilir, gerçekleştirilen ziyaretlerle büyüklerin gönülleri alınabilir, iltifat ve hediyelerle küçüklerin gönülleri sevinçlere gark edilebilir ve hatta Müslüman olmayan insanlarla bile değişik diyalog köprüleri temin edilerek bir sulh atmosferi oluşturulup onlara karşı önyargıya sahip bulunmadığımız ortaya konabilir.

Şüphesiz dine, imana, hakikat-i Ahmediye'ye saygının ayrı bir yeri ve önemi vardır. Fakat ahsen-i takvime mazhar olarak yaratılan zat-ı insan da saygı duyulması gereken kerim bir varlıktır. Özellikle vahşetin katlanarak cereyan ettiği, çeşit çeşit bombaların insanlığa karşı kullanıldığı, biyolojik silah olarak sunî virüslerin insanlara bulaştırıldığı bir dönemde, dünyanın böyle bir sulh-u umumiye ihtiyacı vardır. Evet, korkunç derecede öldürücü dalgaların çarpışıp vuruşması içinde insanlığın helâk olup gitmemesi adına belli dalgakıranlarla bu dalgaların kırılması gerekir.

Bayramlarda, Devr-i Risalet-penahide ve daha sonraki asırlarda bu türlü aktivitelerin yapılmaması, fıkıh kitaplarında bunların yer almaması, bizim kalblerin yumuşadığı bu mübarek zaman dilimlerini vesile ittihaz ederek ve önemli bir fırsat aralığı görerek hayırlı bir kısım faaliyetler yapmamıza mani değildir. Nitekim kandil gecelerinin mübarekliği mahfuz, İslâm'ın ilk asırlarında bu geceleri değerlendirme adına günümüzdekine benzer aktiviteler yapılmamıştır. Zaten temel kaynaklara bakıldığında sırf bu gecelere mahsus belirlenmiş bir kısım ibadetlerden bahsetmek de zordur. Bununla birlikte bu gecelerde çokça namaz kılınması, Kur'ân okunması, tesbih çekilmesi, dua edilmesi gibi ibadet ü taat adına bazı şeyleri tavsiye etmede de hiçbir mahzur yoktur. Zira bu kıymetli zaman dilimleri birer zarf olması yönüyle, o zarf, içinde yapılan amellere değerler üstü değer katar.

Mekân açısından da aynı durum geçerlidir. Siz her yerde dua edebilirsiniz; fakat Arafat'taki dua, diğerlerinden farklı olarak insanı öyle bir arındırır ki, o insan, anasından doğmuş gibi tertemiz olur. Eğer orada kalan leke ve yaralar varsa onları da Müzdelife alır götürür. Aynı şekilde Kâbe'yi tavafla ayrı bir arınmaya mazhar olursunuz. Görüldüğü üzere bu durum, mekân zarfının, amellere değerler üstü değer kazandırmasıyla gerçekleşmektedir. Bu açıdan gerek mübarek bazı mekânlarda, gerekse Vilâdet, Regâib, Miraç, Beraat, Kadir geceleri, Ramazan ayı ve bayram günleri gibi kıymetli zaman dilimlerinde Cenâb-ı Hakk'a teveccühte bulunma ve O'nun rızasına ulaşma adına sevgi, kardeşlik ve insanlık için koşturup durma çok önemlidir.

263 İbrâhim sûresi, 14/19.

264 el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl* 2/204. Ayrıca benzer mânâdaki hadisler için bkz.: Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/359; Abd İbn Humeyd, *el-Müsned* 1/417.

265 ed-Deylemî, *el-Müsned* 3/611; es-Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-hasene* s. 631.

266 Bkz.: Nesâî, *sıyâm* 43; Dârimî, *savm* 27; Abdurrezzak, *el-Musannef* 4/307.

267 Allah'ı çokça zikretmeye teşvik eden âyet-i kerîmeler ve hadis-i şerifler için bkz.: Cum'a sûresi, 62/10; Dehr sûresi, 76/25; Enfâl sûresi, 8/45; Müslim, *zikir* 2, 3, 4; Tirmizî, *zühd* 63; Ebû Dâvûd, *cihâd* 14. Şükre teşvik eden rivâyetler için bkz.: Bakara sûresi, 2/152, 172; Nahl sûresi, 16/114; Müslim, *münâfikîn* 79, 80, 81, Ebû Dâvûd, *edeb* 110.

268 Bediüzzaman, *Lem'alar* s. 335 (Yirmi Sekizinci Lem'a).

Kaynakların Tespitinde Faydalanılan Eserler

Abd İbn Humeyd, Ebû Muhammed Muhammed b. Fütûh b. Abdillah el-Mayurkî el-Ezdî (v. 249 h.); ***el-Müsned,*** *[Tahkîk: Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, Mahmud Muhammed Halil es-Saîdî],* Mektebetü's-sünne, Kahire, 1408/ 1988.

Abdurrezzak, Ebû Bekir Abdurrezzak b. Hemmam (v. 211 h.); ***el-Musannef,*** I-XI, *[Tahkîk: Habiburrahman el-Âzamî],* el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1403 h.

el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed (1087-1162 h.); ***Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs,*** I-II, Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1405 h.

Ahmed İbn Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî (164-241 h.); ***el-Müsned,*** I-VI, Müessesetü Kurtuba, Mısır, tsz.

Ali el-Müttakî, Alâüddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han el-Hindî (v. 975/156) ***Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl,*** I-XVI, *[Tahkîk: Mahmud Ömer ed-Dimyâtî],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1419/ 1998.

Aliyyülkârî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (v. 1014/1606); ***el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevdûa,*** *[Tahkîk: Muhammed b. Lütfi Sabbâğ],* el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1406 h.

____________, ***Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-mesâbih,*** I-XI, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1422/2001.

Bediüzzaman, Said Nursî (1877-1960); ***Emirdağ Lâhikası,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

____________, ***İşarâtül-İ'câz,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

____________, ***Lem'alar,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

____________, ***Mektubat,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

____________, ***Mesnevî-i Nuriye,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

____________, ***Münazarat,*** *[Sadeleştirme ve açıklama: Abdullah Aymaz],* Şahdamar Yay., İstanbul, 2006.

____________, ***Sözler,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

____________, ***Şuâlar,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

____________, ***Tarihçe-i Hayat,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

el-Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin İbn Mes'ud, (v. 516/1122); ***Meâlimü't-tenzîl,*** I-IIX, *[Tahkîk: Hâlid Abdurrahman el-Ak]*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1407/1987.

el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed İbnu'l-Hüseyin (384-458 h.); ***es-Sünenü'l-kübrâ,*** I-X, *[Tahkîk: Muhammed Abdülkadir Ata],* Mektebetü dâri'l-bâz, Mekke, 1414/1994.

____________, ***Şuabü'l-îmân,*** I-IX, *[Tahkîk: Muhammed es-Saîd Besyûnî ez-Zağlûl],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1410/1990.

____________, ***ez-Zühdü'l-kebîr,*** *[Tahkîk: Âmir Ahmed Haydar],* Müessesetü'lkütübi's-sekâfiyye, Beyrut, 1996.

el-Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık (215-292 h.); ***el-Müsned,*** I-IX, *[Tahkîk: Mahfûzurrahman Zeynullah],* Müessesetü ulûmi'l-Kur'ân/Müessesetü'l-ulûmi ve'l-hikem, Beyrut-Medine, 1409 h.

el-Buhârî, Ebû Abdillah, Muhammed İbn İsmail (v. 256 h.); ***Sahîhu'l-Buhârî,*** I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1979.

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf (v. 816 h.); ***et-Ta'rîfât,*** *[Tahkik: İbrahim el-Ebyârî],* Dâru'l-kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1405 h.

ed-Deylemî, Ebû Şucâ' Şîreveyh b. Şehredâr (445-509 h.); ***el-Müsnedü'l-firdevs bi me'sûri'l-hitâb,*** I-V, *[Tahkîk: Muhammed es-Saîd Besyûnî ez-Zağlûl]*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1406/1986.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (202-275 h.); ***es-Sünen,*** I-V, Çağrı Yayınları, 2. baskı, İstanbul (1413/1992).

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillah el-İsbehânî (v. 430 h.); ***Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ,*** I-X, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405 h.

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (450-505 h.); ***İhyâu ulûmi'd-dîn,*** I-IV, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, tsz.

Gülen, M. Fethullah, ***Çekirdekten Çınara,*** Nil Yayınları, İstanbul, 2013.

____________, ***Kulûbu'd-dâria,*** Nil Yayınları, İstanbul, 2011.

____________, ***Ümit Burcu,*** Nil Yayınları, İstanbul, 2013.

el-Hâkim, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah en-Neysâbûrî (v. 405 h.); ***el-Müstedrek ale's-Sahîhayn,*** I-IV, *[Tahkîk: Mustafa Abdülkadir Atâ],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1990.

el-Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Hasan (v. 360 h.), ***Nevâdiru'l-usûl fî ehâdîsi'r-Resûl,*** I-IV, Dâru'l-cîl, 1. baskı, *[Tahkîk: D. Abdurrahman Umeyre],* Beyrut, 1992.

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali Ebû Bekr (393-463 h.); ***el-Kifâye fî ilmi'r-rivaye,*** el-Mektebetü'l-ilmiyye, Medine, tsz.

________, ***Târîhu Bağdâd***, I-XIV, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, tsz.

el-Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr (v. 807 h.), ***Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid,*** I-X, Dâru'r-reyyân li't-turâs, Kahire, 1407.

el-Hüseyn, Abdulkadir Muhammed, ***İmâmu ehli'l-hak Ebu'l-Hasen el-Eş'arî,*** el-Meşriku li'l-kitab, Şam, 2001.

İbn Abdi Rabbih, Ahmed İbn Muhammed (v. 328), ***el-Ikdü'l-ferîd***, I-VII, Dâru ihyai turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1999.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillah en-Nemirî (v. 463 h.); ***et-Temhîd,*** I-XXIV, Vizâratü'l-evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmiyye, Mağrib, 1387 h.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetillah (v. 571/ 1176); ***Târîhu Dimaşk,*** I-LXX, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1417/1996.

İbn Battal, Ebu'l-Hasen Ali İbn Halef İbn Abdi'l-Melik (v. 449), ***Şerhu Sahihi'l-Buhârî*** I-X, Mektebetü'-rüşd, Riyat, 2003.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed (v. 235 h.); ***el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr,*** I-VII, *[Tahkîk: Kemal Yusuf el-Hût],* Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409 h.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî (v. 354 h.); ***Sahîhu İbn Hibbân,*** I-XVI, *[Tahkîk: Şuayb el-Arnavut],* Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1414/1993.

İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî (v. 213/828); ***es-Sîratü'n-nebeviyye,*** I-VI, ***[Tahkik: Tâhâ Abdurrauf Sa'd],*** Dâru'l-cîl, Beyrut, 1411.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî (v. 774 h.); ***Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm,*** I-IV, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1401 h.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (207-275 h.); ***es-Sünen,*** I-II, Çağrı Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1413/1992.

İbnü'l-Mübarek, Abdullah İbnü'l-Mübarek el-Mervezî (118-181); ***ez-Zühd li'bni'l-Mübarek,*** *(Tahkik: Habiburrahman el-A'zamî),* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, tsz.

el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir b. Ferah (v. 670 h.); ***el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân,*** I-XX, Dâru'ş-şa'b, Kahire, 1372 h.

el-Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Zeynülislâm Abdülkerim b. Hevâzin (v. 465/ 1072); ***er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî ilmi't-tasavvuf,*** *[Tahkik: Mustafa Züreyk],* el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, 1421/2001.

el-Makdisî, Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdi b. Kudâme (v. 744) ***el-Ukudu'd-Dürriyye,*** Dâru'l-kitabi'l-arabî, Beyrut, tsz.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah el-Esbahî (93-179 h.); ***el-Muvatta,*** I-II, Dâru'l-hadis, Kahire, 1993.

el-Mâtüridî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed (v. 333/944); ***Kitabu't-tevhîd,*** Dâru'l-Câmiati'l-Mısriyye, İskenderiyye, tsz.

Mevlâna, Celâleddin-i Rumî Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin (v. 672/ 1273); ***Mesnevi: konularına göre açıklamalı,*** I-VI, *[Tercüme: Şefik Can]*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2001.

Muhammed Abduh, ***el-A'mâlu'l-kâmile***, I-V, *[Tahkîk: Muhammed Imâra]* Dâru'ş-şurûk, Beyrut-Kahire, 1993.

el-Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürraûf b. Tacilârifîn b. Ali (v. 1031/ 1622); ***Feyzu'l-Kadîr şerhu Câmii's-sağîr,*** I-VI, el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, Mısır, 1356 h.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Haccâc en-Neysâbûrî (206-261 h.); ***Sahîhu Müslim,*** I-V, *[Tahkîk: Muhammed Fuad Abdulbakî],* Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

en-Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (215-303 h.); ***es-Sünen,*** I-VIII, Çağrı Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1413/1992.

____________, ***es-Sünenü'l-kübrâ,*** I-VI, *[Tahkîk: Abdulğaffâr Süleyman el-Bündârî],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1411/1991.

en-Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref (631-676 h.); ***Şerhu Sahîhi Müslim (Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim),*** I-XVIII, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392 h.

es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (v. 902/1497); ***el-Makâsıdü'l-hasene,*** *[Tahkik: Muhammed Osman]* Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405/1985.

es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl (v. 483/1090); ***el-Mebsût, I-XXX,*** Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1406 h.

et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (260-360 h.); ***el-Mu'cemü'l-evsat,*** I-IX, *[Tahkik: Tarık b. Ivazillah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî],* Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1415 h.

____________, ***el-Mu'cemü'l-kebîr,*** I-XXV, *[Tahkîk: Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefî],* Mektebetü'z-Zehra, Musul, 1404/1983.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (v. 310 h.); ***Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân,*** I-XXX, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1405.

____________, ***Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk (Tarîhu't-Taberî),*** I-V, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1407 h.

et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (209-279 h.); ***el-Câmiu's-Sahîh,*** I-V, Çağrı Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1413/1992.

ez-Zehebî, Şemsüddîn Muhammed Ahmed (v. 748 h.); ***Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl,*** I-VIII, *[Tahkik: Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd.]* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1995.

____________, ***Târîhu'l-İslâm,*** *[Tahkîk: Ömer Abdüsselâm],* Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1407/ 1987.

538001-20140513